

P. 506

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOLOGIA

FASCICULUS 1

1965

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BABEŞ—BOLYAI
Anul X 1965

REDACTOR ŞEF:
Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTORI ŞEFI ADJUNCŢI:
Acad. prof. Şt. PÉTERFI, prof. AL. ROŞCA, membru coresp. Acad. R.P.R., prof. I. URSU,
membru coresp. Acad. R.P.R.

COMITETUL DE REDACŢIE AL SERIEI FILOLOGIE:
Conf. M. GÁLFFY, prof. E. JANCÓS, prof. I. PERVAIN, conf. GH. SZABÓ,
conf. R. TODORAN, conf. M. ZACIU (redactor responsabil)

Redacţia:
CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 34—50

SUMAR — TAVOLA DELLE MATERIE — TARTALOM

H. JACQUIER, Observații despre noțiunea de atmosferă	7
M. RUFFINI, Origine italiana di un motivo folclorico romeno? (Un motiv folcloric românesc de origine italiană?)	18
M. PROTASE, G. ANTONESCU, Turnee românești în Transilvania între 1864 și 1900 (I)	31
S TOMUȘ, Duiliu Zamfirescu critic literar	50
T. WEISS, Ecoul unor idei de „egalizare socială” în literatura romană din sec. I î. e. n. și sec. I e. n.	67
L. BALÁZS, Aspecte ale interacțiunii limbilor; relații lingvistice româno-maghiare	80
B. GERGELY P., Román kölcsönszavak Baróti Szabó Dávid szótári jellegű munkáiban (Împrumuturi lexicale românești în lucrările cu caracter lexicografic ale lui Baróti Szabó Dávid)	93
S. PETCU, Limba lui I. Molnar-Piuariu în „Economia stupilor” (1785)	105
C. PASZTERNÁK, L. LUKÁCS, M. NAGY, Tendința de dispariție a genului neutru la lipovenii din Jurilovca și Sarichioi (reg. Dobrogea)	120

Note

G. SCRIDON, Note despre călătoriile lui Coșbuc în străinătate	125
E. PERVAIN, Un proiect de dicționar din 1759	128

Documentare

D. POP, Pe marginea „Mioriței”	131
--	-----

Cronică	145
-------------------	-----

СО Д Е Р Ж А Н И Е

А. ЖАКЪЕ, Замечания относительно понятия „атмосфера“	7
М. РУФФИНИ, Румынский фольклорный мотив итальянского происхождения?	18
М. ПРОТАСЕ, Г. АНТОНЕСКУ, Гастроли румынских театральных трупп в Трансильвании в 1864—1900 гг (I)	31
С. ТОМУШ, Дуйлю Замфиреску — литературный критик.	50
Т. ВАЙС, Отзвуки некоторых идей „социального уравнивания“ в римской литературе в I веке д. н. э. и I веке н. э.	67
Л. БАЛЛАЖ, Аспекты взаимодействия языков.	80
Б. ГЕРГЕЙ П., Румынские лексические заимствования в работах лексикографического характера Бароти Сабо Давида.	93
С. ПЕТКУ, Язык „Экономики ульев“ (1785) И. Молнара-Пюарю	105
К. ПАСТЕРНАК, Л. ЛУКАЧ, М. НАДЬ, Тенденция разрушения среднего рода у липован из сёл Журиловка и Сарикной (обл. Добруджа)	120
З а м е т к и	125
Д о к у м е н т а ц и я	131
Х р о н и к а	145

SOMMAIRE — TAVOLA DELLE MATERIE

H. JACQUIER, Observations sur la notion d'atmosphère	7
MARIO RUFFINI, Origine italiana di un motivo folclorico romeno?	18
M. PROTASE, G. ANTONESCU, Tournées roumaines en Transylvanie entre 1864 et 1900	31
S. TOMUŞ, Duiliu Zamfirescu, critique littéraire	50
T. WEISS, Un écho de l'idée d'„égalisation sociale" dans la littérature latine du 1 ^{er} s. av. notre ère. et du 1 ^{er} s. de notre ère	67
L. BALÁZS, Aspects de l'interaction des langues	80
G. GERGELY PIROSKA, Emprunts lexicaux roumains dans les travaux de caractère lexicographique de Baróti Szabó Dávid	93
S. PETCU, La langue de I. Molnar-Piuariu dans l'„Económie du rucher" (1785)	105
C. PASZTERNÁK, L. LUKÁCS, M. NAGY, La tendance à la disparition du genre neutre chez les Lipovans de Jurilovca et Sarichioi (rég. Dobroudja)	120
Notes — Note	125
Documentation — Documentazione	131
Chronique — Rassegne	146

OBSERVAȚII DESPRE NOȚIUNEA DE ATMOSFERĂ*

de

HENRI JACQUIER

Timpe de secole „atmosfera“ a acționat latent, nu ca noțiune ci ca realitate estetică, în structura multor opere de artă, atât literare cât și plastice. Se pare că numai în jumătatea a doua a secolului trecut critica artistică și literară precum și teoria artei și a literaturii au pus în lumină această noțiune complexă, iar, la rîndul lor, artiștii au început să o folosească conștient și metodic în munca lor de creație, cînd mai direct, cînd mai discret.

Însuși cuvîntul „atmosfera“, ca termen științific, nu este o creație a limbii grecești, deși cele două componente ale sale sînt luate din limba greacă: a fost făurit artificial în epoca modernă și vechimea sa nu trece de 300 de ani; e înregistrat pentru întia oară în dicționarul lui Furetière (1690), iar adjectivul derivat „atmosphérique“ este și mai tînăr (1801). Aristotel întrebuița indiferent masculinul ^{ἄτμός} și femininul ^{ἄτμός} cu un înțeles vecin de „atmosfera“, mai precis de „aer umed“; se poate vedea deci cum, din această origine meteorologică, s-a putut naște sensul nostru figurat și de ce noțiunea și-a găsit aplicarea mai întii în domeniul picturii: prezența umezelii în atmosferă, o ceață oricît de ușoară, tulbură viziunea noastră a lumii exterioare — cum ar face o privire înlăcrimată —, îndepărtează obiectele și estompează contururile lor; se înțelege de asemenea caracterul vag împreună cu bogăția latentă a noțiunii, izvor inepuizabil de fantasme și de visuri, ivit din întîlnirea a două din cele patru elemente ale lumii — a aerului cu apa — de unde nu de mult Gaston Bachelard își alimenta pătrunzătoarele sale analize.

Termenul „atmosfera“ cunoaște astăzi felurite întrebuițări: este folosit în parte cu sensul lui propriu, dar lărgit în mai multe direcții, și în parte cu sensuri metaforice; toate aceste înțelesuri se pot îmbina și pot interfera cînd aplicăm acest termen unui peisaj natural.

* Aceste observații au făcut obiectul unei comunicări la sesiunea științifică a Universității „Babeș—Bolyai“, din iunie 1964.

unei picturi, unui decör de teatru, sau unui roman, unei drame, unei poezii lirice. Unele metafore, mai ales cînd provin din terminologia unei științe cum este cazul aici, posedă o forță anumită de expansiune, o putere de impulsione pentru spirit, care trezește și activează imaginația noastră, fecundează facultatea noastră de cunoaștere, înmulțind raporturile virtuale — dar pe de altă parte, chiar prin excesul acesta de bogăție, ele sfîrșesc, în evoluția limbilor, prin a rupe ultimele lor legături cu sensul originar, plutind pe urmă într-o negură de indeterminări și semantisme arbitrare. Acesta este uneori cazul conceptului metaforizat de atmosferă. Nu trebuie uitat pe lîngă acestea, vecinătatea unor termeni sau concepte conexe, în același timp și rivale cu noțiunea noastră, mereu gata să încalce domeniul ei; se pot enumera de exemplu, pentru pictură: perspectiva aeriană, clarobscurul, învelișul sau haloul (*enveloppe*), morbideța (*morbidezza*), *sfumato*; pentru genurile și operele literare: mediul și ambianța, peisajul sau climatul moral, ethosul, *stimmung*-ul, culoarea locală, tonalitatea sau timbrul afectiv, stilul, farmecul sau vraja poetică, fără să uităm acel „nu știu ce” la care se recurge cînd nu se află termenul adecvat. Poate așadar să fie utilă o nouă tentativă de organizare a conceptului de atmosferă.

Nu se pot neglija aspectele peiorative ale conceptului, care sînt figurate și morale. Precum atmosfera fizică poate fi încărcată cu electricitate și prevestitoare de furtună, tot astfel se poate vorbi de atmosfera grea, plină de tensiune, a unei adunări sau (mai grav) a unei conjuncturi internaționale. Dar trebuie reținut că acest sens secundar de „cîmp de forțe”, electrice de exemplu, relativ recent și izvorît din progresele fizicii, poate fi mai obiectiv sau chiar favorabil, și reprezintă în orice caz o îmbogățire a conceptului general. Altă întrebuintare a termenului, cu sens respirator sau olfactiv defavorabil sau chiar patologic, se produce cînd vorbim de pildă de o regiune mlăștinoasă cu „atmosferă” pestilențială: de la un astfel de sens s-a putut trece ușor la un sens figurativ moral, și el peiorativ, în unele expresii ca „o atmosferă de vicii, de corupțiune”, ori „de delațiune”. Eminescu dă cuvîntului același ethos cînd vorbește de „atmosfera leneșă și flegmatică a cafenelei”.

Precum însă atmosfera unui loc putea, după medicina veche, să aibă o influență tainică dar crezută reală — bună ori rea — asupra sănătății, tot astfel și înțelesul figurat etic al cuvîntului a căpătat o nuanță activă ambivalentă, în ceea ce privește efectele psihologice: este anume înțelesul de „ambianță” morală ori de „climat” spiritual propriu unei epoci sau unui mediu social, climat considerat ca exercitînd asupra sentimentelor sau morăvurilor o influență determinată: salutară, pernicioasă ori indiferentă. Amîntesc o frază a lui Titu Maiorescu în care folosește termenul de atmosferă într-un fel atît de potrivit încît acesta îi sugerează noțiuni corelative — ca legătură mutuală, armonizare — pe care le vom vedea ivindu-se dintr-o altă evoluție semantică (picturală) a înțelesului primitiv. El spunea, vorbind de „Junime”: „Așa de puternic lucra această atmosferă asupra celor ce o respirau încît forma ea însăși o legătură între ei și-i armoniza.”

În secolul trecut, într-adevăr, sensul figurat moral al cuvîntului s-a întîlnit, și în parte contopit, cu altă accepțiune, iscată din progresul artelor plastice, mai cu seamă al picturii de la Renaștere încoace. Acest sens pictural nu este metaforic ci provine dintr-o dezvoltare, lărgită și îmbogățită treptat, a sensului fizic primitiv, mai ales grație artei Renașterii și încă mai mult a Barocului. Apoi, în timpul Romantis-mului, sensul a început să se încarce cu rezonanțe sufletești adînci: cum termenul tehnic circulașe în tot cursul secolului al XVIII-lea și devenise obișnuit, s-a putut vorbi curent de „atmosfera unui tablou”, în special „a unui peisaj”, și mai apoi de „atmosfera unei priveliști naturale” prin transferul cunoscut de la artă la natură, propriu modulu-lui nostru de judecată: în amîndouă cazurile semnificația este dublă (ca în cuvîntul german *Stimmung*), fără să se poată deosebi în mod tranșant dacă este vorba de valorile strict picturale sau de calitatea ethos-ului emanînd, grație acestor valori, din opera de artă ori din natura contemplată. Or, această emanare nu este efectul întîmplător al unei apropieri arbitrare între două înțelesuri abstracte: ea corespunde unei realități, unei dezvoltări istorice a artei picturale: la capătul acestei evoluții, nu puteau să nu se ivească, din aprofundarea și spiritualizarea tehnicii, latențele poetice și etice, primele luciri din lumea unor valori superioare. De aceea nu este lipsit de interes să parcurgem rapid etapele acestui progres, geneza acestei *arte di ambiente* cum îi zic, de la Renaștere, pictorii italieni.

Grecii cei vechi adunaseră o seamă de observații — Ptolemeu între alții — despre efectele atmosferice ale luminii și, în genere, despre ceea ce s-a numit mai tîrziu „perspectivă aeriană”. Artiștii lor însă, nici elevii lor romani, nu par a se fi gîndit să aplice artei lor aceste învățături: fără îndoială, lumina mediteraneană, stăpîină absolută peste o atmosferă extrem de uscată, sublinia puternic — iar ei redau înainte de toate — liniile și contururile obiectelor; această viziune intelectuală a rămas una din caracteristicile spiritului clasic.

Arabii, care au transmis lumii apusene medievale o parte însemnată din moștenirea științifică și filozofică a Greciei antice, au cunoscut și ei o viziune „atmosferică”, împreună cu iluziile și prestigiile sale, deși ea este absentă din arta lor. Un savant arab din secolul al X-lea, Al-Hazen, deosebea după Ptolemeu două modalități ale viziunii: una *obtuitu*, adică prin intuiție activă și selectivă; alta *adspectu*, instantanee și de pură sensibilitate; aceasta din urmă este viziunea noastră atmosferică.

Deși tratatul lui El-Hazen nu era necunoscut artiștilor creștini din Evul Mediu, ei rămaseră aproape străini de astfel de preocupări, continuînd să vadă lumea creaturilor numai în lumina transcendentului; ei exprimau totodată această lume a noastră în limitele și contururile ei bine definite, nebănuind puțința de a reda cel puțin simbolic răsfrîngerea acestei lumini asupra obiectelor și ființelor.

Era sortit Renașterii să divulge învățătura greco-arabă, apoi s-o aplice. Pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea un polonez, Ciolec zis Vitellio, compuse un tratat de optică după El-Hazen, *Vitellionis per-*

spectivae libri decem, care însă nu fu răspîndit decît după tipărirea lui, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. De atunci se cunosc cu destulă precizie legile nu numai ale perspectivei geometrice, ci și ale perspectivei aeriene și ale clarobscurului: de exemplu, se știe că monocromia crește cu distanța, că vaporii din atmosferă măresc impresia de depărtare, că planurile unui tablou se eșalonează în adîncime prin scăderea progresivă a „valorilor”, întărindu-se astfel efectele perspectivei geometrice și ale liniilor fugătoare, etc. Vasari crede că cel dintîi pictor care a aplicat metodic aceste reguli a fost Masaccio. De atunci înainte progresul înfăptuit rămîne bun cîștigat și calea este deschisă perfecționărilor. Ajunge să însemnăm nume ca Piero della Francesca, creatorul peisajului *arioso*, Perugino, Rafael cînd era tînăr, flamanzii și discipolii lor germani.

Este totuși imposibil să se spună precis cînd și prin cine s-a ajuns la conștientizarea puterii de sugestie și de expresie sufletească, la tentă pînă atunci, a noilor moduri de redare a atmosferei, cine a prins cel dintîi cele două sensuri ale sale: cel vizual și obiectiv, cel psihologic și etic. Probabil aceste două înțelesuri au mers unul în întîmpinarea altuia: pe de o parte cel moral s-a diversificat din ce în ce, încît a devenit ușor de localizat precis și de aplicat oricărui mediu; pe de altă, înțelesul fizic s-a dezvoltat atît de luxuriant, cu relații atît de multe și complexe, încît valoarea lui sugestivă și simbolică trebuia pînă la urmă să se impună de la sine. Genii ca Leonardo da Vinci și Rembrandt nu au putut să nu-și dea seama cu oarecare luciditate de noua valoare pe care o căpăta atmosfera; în orice caz, pictura lor este învăluită într-un fluid atît de magnetic și de bogat în sugestii misterioase, încît ni se pare că au atîns o treaptă nouă și au trecut un nou prag.

Mult mai tîrziu un Amiel va spune deslușit că oricare peisaj este o stare sufletească, iar psihologul Paulhan, că un peisaj este chiar „o concepție despre univers”. Se pare însă că astfel de adevăruri se întruchipează în Italia pe la începutul secolului al XVI-lea, iar în Țările de Jos un veac și jumătate mai tîrziu. Tehnicește vorbind, acest nou progres este cucerirea a ceea ce se numește în franțuzește *enveloppe*, acel halo sau înveliș de lumină colorată, plin de *sfumato*, de moliciune, de imprecizie, la hotarul nestatornic dintre corp și atmosferă, care dă cărnii (dacă este vorba de un personaj) nu numai morbideță ci viață, iar vieții suflet. Este în fond un progres nou al unui realism încă fără epitet, în cucerirea bogăției realității. Ca de-a lungul întregii istorii a culturii, la fel în istoria artei, dificultatea, obstacolul — aici variația infinită a luminii, — care se opunea la început perceperii și desenării conturilor precise, a fost prilej de perfecționare, artiștii trudindu-se să scoată din acest obstacol materia însăși a unor adînciri și cercetări tehnice, împinse tot mai departe, pînă la ivirea de valori noi abia presimțite pînă atunci. Un filozof pre-existentialist, René de Senne, într-o lucrare de inspirație declarat spiritualistă (*Obstacle et Valeur*) a descris just cum avîntul creator, bucuria efortului uman, fără a pierde curajul, izbuteste pînă la urmă, nu să înlătore obstaco-

lul, ci să-l asimileze, să-l prefacă într-o valoare nouă. Curios este faptul că acest filozof recunoaște noțiunii de valoare tocmai caracterele conceptului de atmosferă.

Nu mai stăruim asupra diverselor moduri cum pictorii au folosit și au exprimat atmosfera în opera lor, de la Correggio sau Veronese, de la Claude Lorrain sau de la olandezi, la Turner și Constable, la școala de la Barbizon, la Corot, la „plein-airiști” și la al doilea impresionism. E drept că nu lipsesc, pînă în zilele noastre, fie pictori izolați, fie școli întregi, care par a fi înlăturat voit preocupările de atmosferă în sensul profund: un David și elevii lui, un Ingres; (un realist ca Courbet, numai în parte), un Manet, probabil sub influența artei japoneze, mai recent fauvismul și cubismul; și, de fapt, sentimentul liric care emană din pictura lor este destul de sărac. Ei sînt foarte asemănători unor poeți ca Théophile Gautier, Leconte de Lisle sau Heredia: ei au vrut să se mărginească la planul pur estetic; să fie numai artiști, și nu și-au dat seama că arta lor rămîne incompletă, fiind lipsită și de valorile atmosferice, superioare valorilor de artă pură.

După ce noțiunea de atmosferă și realizările ei picturale au ajuns în epoca modernă la un asemenea grad de elaborare și de complexitate, era de așteptat ca scriitorii (iar nu numai poeții și criticii de poezie) să încerce transpunerea ei fățișă în domeniile artei cuvîntului. De altfel, și în literatură atmosfera fusese prezentă înainte de a fi cu totul conștientă; dar se pare că scriitorul german Hebbel a fost acela care a întrebuițat cel dintîi termenul, anume în jurnalul său, mărghinindu-l la început la atmosfera tragică. În Franța, și anume în proza descriptivă, atmosfera este netăgăduit o creație a lui Chateaubriand, iar în arta dramatică, care și prin funcția însemnată a decorului este tributară picturii, ne putem urca pînă la tragedia raciniană; în Anglia se pot descoperi influențe atmosferice deja puternice în creația lui Shakespeare. Aceeași observație se poate face în mod general, dar cu proporții variabile, despre literatura barocă a Europei Apusene și Centrale.

Teoreticianul literaturii Oskar Walzel, încercînd să aplice operelor literare vestitele *Grundbegriffe* sau concepte fundamentale ale lui Wölfflin, a subliniat cu forță rolul atmosferei; la fel Ermatinger. În țară, profesorul Liviu Rusu a dezvoltat vederi înrudite în domeniul poeziei lirice. Trebuie notat însă că apetitul filozofic bine cunoscut al cercetătorilor germani i-a făcut să înglobeze pînă la urmă în atmosferă mai toate esențele „poetice” (în sens larg, de *Dichtung*) împreună cu mijloacele lor de exprimare: ritmul, melodia și armonia, imaginea intuitivă și chiar tectonica. De fapt, este o afinitate profundă și chiar esențială între poezie (cu muzică) și noțiunea de atmosferă, și nu se poate spune răspicat că acești teoreticieni nu ar avea dreptate. Credem însă că din punctul de vedere metodic, este mai indicat să se limiteze cu precizie domeniul atmosferei, care și așa este destul de întins. Altfel, tot lărgind această noțiune, am ajunge să o facem să coincidă cu întregul inefabil al poemului, cu tot ceea ce în el este neanalizabil; această tendință se explică, în realitate, prin ecuția nemărturisită care

se pune între atmosferă și *Stimmung*. Observațiile noastre, care în aparență tind și ele să lărgescă conținutul conceptului de atmosferă, sînt dimpotrivă o încercare de delimitare a noțiunii, printr-un recurs la originile sale picturale.

Spre a arăta puțința de a menține pînă la capăt legătura între sensul spiritual — psihologic și moral — al atmosferei și cel de origine materială, fizică, enumerăm aici în mod cursiv principalele caractere atmosferice, posibile atît în pictură cît și în poezie (cu sens larg de *Dichtung*).

1. Atmosfera scaldă formele într-o anumită ambianță fără să le dizolve cu totul, ci le deschide: este aici paradoxul „învelișului”, a ceea ce am numit *enveloppe*, care în loc să închidă realitatea materială într-un contur gros, de vitrai, după felul unor pictori moderni ca Rouault, o deschide, lăsînd ochiul minții să pătrundă în ea;

2. Conturul unui obiect desenat, care trasează pe fond granița obiectului, dă interiorului acestui contur o densitate spațială care sugerează, în spațiul real, o discontinuitate a obiectului, față de mediul lui. Atmosfera, împreună cu „*enveloppe*”, restabilește continuitatea și posedă prin aceasta o virtute dialectică, căci ea restituie unitatea obiectului cu mediul său. Trebuie subliniat însă că această unitate nu este o identitate și că nu trebuie să dizolve realitatea în atmosfera ambiantă, așa cum făcuseră diferiți pictori neo- și post-impresioniști, provocînd astfel reacția brutală a fauvismului și a cubismului;

3. Atmosfera leagă fiecare figură de celelalte, integrîndu-le într-un tot organic, grație tonalității de ansamblu, luminoase și cromatice; ea îmbie spiritul nostru să le considere drept aspecte parțiale ale unor forme mai comprehensive;

4. Prin aceasta atmosfera ne ajută să depășim cadrul (totdeauna arbitrar și artificial) al tabloului, prelungind pictura, prin rezonanțe indefinite, în sensibilitatea și imaginația contemplatorului.

Or, efecte comparabile le obține poemul, dacă poetul — fără să neglijeze funcția tectonică, a metricii etc. — lasă versurile sale întredeschise, menajînd clarobscurul necesar după preceptul verlainian:

*Il faut aussi que tu n'aïlles point
Choisir tes mots sans quelque méprise,*

sau dînd cuvintelor un sens metaforic neprevăzut, zguduitor, ca Rimbaud, sau un înțeles socotit mai pur, ca Mallarmé, înțeles care este adesea, la Valéry, chiar sensul etimologic primitiv; în orice caz se leagă cuvintele în așa fel încît să rămînă între ele un hiat suficient prin care spiritul cititorului să poată ajunge mai departe și mai sus.

5. Atmosfera ne duce dincolo de suprafața pînzei, dă picturii, în colaborare cu perspectiva, adîncime și volum, îndepărtînd planurile unele de altele; dar totodată ea asigură trecerea de la unul la altul și, cu toate că distanța crește de la spectator pînă la planul ultim, o îmbiere, un elan împinge mintea noastră să se aventureze tot mai departe, tot mai adînc: într-adevăr, pe cînd „liniile de fugă” se întîlnesc și se opresc la orizont, pe fond, mișcarea sau vibrația atmosferică sparge

acest fond și ne duce în regiunea unui necunoscut mai dens, unde lumina capătă o calitate nouă. Este și aici un paradox: distanța s-a instalat și a crescut între spectator și figurile succesive, și totuși crește și încrederea și puterea minții de a depăși toate distanțele.

În poezie, această pătrundere în profunzime și această trecere dincolo se înfăptuiesc, netăgăduit, într-o largă măsură, grație însușirilor materiale, fonice, ale cuvintelor, prin timbrele vocale și armonia dintre ele, prin melodie și ritm; dar se înfăptuiesc și pe planul semantic, prin raporturile dintre cuvinte și însușirile relaționale, deci intelectuale, ale limbajului, prin tropi, simboluri, metafore, înzestrate cu puteri de cunoaștere. Toate aceste mijloace, pot genera valori atmosferice, pot închea un spațiu vectorial, magnetic și orientat, un „cîmp de forțe” extrem de favorabil nașterii unei poezii integral poetice.

Celelalte genuri literare nu sînt nici ele străine de atmosferă. Există un „roman de atmosferă”, și astfel de romane sînt relativ numeroase: se pot evoca aici în trecere Jacobsen (Jens Peter) cu *Niels Lyhne* atît de prețuit de Rilke, sau Knut Hamsun, cu vestitul *Pan*, fără să vorbim de atîtea alte romane engleze, germane, scandinave, rusești (căci lumina nordică este favorabilă atmosferei). Dar și unele povestiri romanice pot poseda această însușire, ca cel mai tipic, poate, *Le Grand Meaulnes* (Căderea pierdută) al lui Alain-Fournier; nu ar fi absent nici romanul românesc, dacă ne gîndim la Matei Caragiale cu *Craii de Curtea Veche*, la Gala Galaction, la Ion Vinea, precum și la atîtea pagini din cele lăsate de Mihail Sadoveanu.

Există de asemenea un „teatru de atmosferă” în care atmosfera îndeplinește o funcțiune de prim plan: ajunge să amintim teatrul lui Maeterlinck și teatrul lui Cehov, iar din teatrul românesc, o piesă ca *Pavilionul cu umbre* a lui Gib Mihăescu, piesele lui Lucian Blaga, Voiculescu, Ion Luca și altele. Multe din mijloacele verbale de zămislire a atmosferei dramatice și tragice nu diferă esențial de principalele mijloace atmosferice ale poeziei și ale romanului; amintim cîteva din ele:

1. Elipsa, reticența, pauzele (care pot avea valoarea silențiilor în muzică), oprirea bruscă a cuvîntului, a glasului, tăcerea, care este o elipsă totală a enunțului — toate acestea, se înțelege, folosite cu măiestrită chibzuință;

2. Repetarea, cel mai puternic efect al vorbirii, spunea Napoleon: o repetiție prelungită poate produce un fel de stare hipnotică;

3. Unele figuri, frecvente în teatrul clasic, ca litota sau eufemismul, înrudite cu elipsele și a căror putere sugestivă poate fi mare;

4. Vagul, nelămuritul, împreună cu neobișnuitul și straniul, care se nasc adeseori din acel abuz semantic ce se numește catacreza.

Problema atmosferei, care se poate pune în mod eventual autorului dramatic, se pune în mod necesar regizorului și, firește, tuturor colaboratorilor lui: pictorul scenograf, costumierul, machiorul, ecle-răjistul etc. și, în primul rînd, ansamblul actorilor care traduc piesa respectivă în viața specifică a scenei.

Sub zodia naturalismului regizorii aplicau directivele, greșite după estetica de azi, ale unui Antoine, de la „Teatrul Liber”, sau ale unui Firmin Gémier; anume, ei reconstituiau pe scena teatrului un decor real, aducînd pe platou obiecte sau ființe reale din viața cotidiană, și reproduceau întocmai acțiunile din această viață, reflectată în „felia de viață” întocmită de autori: se putea vorbi atunci de reconstituirea unui „mediu”, dar nu de crearea unei „atmosfera”. Materialitatea apă-sătoare, impunerea în ochii spectatorilor a unei viziuni obsedante prin concretul ei, avea drept efect acela de a rețea avîntul sau jocul spontan al imaginației, adică tocmai partea de colaborare a publicului în crearea atmosferei; percepția, după formula lui Sartre, înădușea imagină-rul. Aceste observații sînt valabile mai ales pentru teatrul naturalist francez, al unui Henry Becque sau al unui Octave Mirbeau — mai puțin însă pentru teatrul unui Gerhart Hauptmann, de pildă, al cărui naturalism nu excludea fantezia și poezia.

Reacția de altfel nu a întîrziat să se manifeste, anume o dată cu mișcarea simbolistă, chiar cînd teatrul naturalist era încă în plin avînt. În noul decor își fac apariția elemente, uneori cu semnificație directă, împrumutate de la magazia de accesorii a simbolismului, dar mai ales: cu sens emblematic, metaforic, într-adevăr „simbolist”, sens care cerea, ca orice metaforă, un efort de interpretare din partea spectatorului. Acest decor, această „ambianță” era și ea acordată cu acțiunea și cu personajele noului tip de piese; numai că era prea încărcată, apăsa nu numai ochiul ci și imaginația însăși, iar efortul de interpretare a aspectelor metaforice, pe care-l pretindea de la public, nu se potrivea cu caracterul de intuiție imediată și spontană prin care se prinde sau se recepțiază o atmosferă. Asemenea decoruri erau de fapt în întîrziere față de simplitatea și sobrietatea mijloacelor verbale ale pieselor (ne-gîndim în primul loc la Maeterlinck): ele exprimau ambianța, cum am spus, dar evocarea, sugerarea atmosferei o lăsau mai mult în seama textului.

Această discordanță, din fericire, a fost trecătoare: tendința de dezvoltare a decorului teatral spre atmosferă, în sensul reținut de noi, nu a întîrziat să se afirme, anume chiar pe la începutul secolului nostru: pe cînd în Rusia teatrul lui Cehov beneficia de inovațiile lui Stanislavski, în apăs se căuta, prin mijloacele cele mai simple (și fără să se negligeze crearea „mediului” sau a „ambianței” potrivite cu personajele, după lecția epocii precedente), să se răspundă cerințelor următoare: a se stabili o unitate scenică între acțiune și spațiul care îi înconjură, o legătură între ei și ansamblul scenic; iar, pe de altă parte, să se degajeze o atmosferă a cărei calitate psihologică să reflecte și să precizeze spiritul acțiunii.

Nu intră în intenția acestor observații măcar să schițăm evoluția decorului teatral și a „mizanscenei” de la începutul secolului nostru; ne vom mulțumi să subliniem două puncte: unul, că această evoluție a decorului, cu fazele ei succesive spre simplificare, stilizare, spre eliminarea trucajului, spre pictura strict decorativă restrînsă la două dimensiuni, care se retrăgea (probabil sub influența cubis-

mului) înaintea arhitecturii scenice cu trei dimensiuni, în sfârșit încercarea de suprimare a oricărui decor, — toate s-au perindat fără să știrbească drepturile câștigate de atmosferă; mai mult, atmosfera și-a subordonat elemente scenice tot mai numeroase. În al doilea rând, subliniem faptul că mijloacele fundamentale care s-au impus tot mai mult pentru evocarea atmosferei, rămân mijloace vizuale și picturale: lumina, culoarea, proporția. Această din urmă observație justifică și ea, măcar în parte, propunerea noastră de a ne referi față de multiplele înțelesuri ale termenului „atmosferă”, în primul rând la sensul derivat din tehnica picturii, care este și sensul lui primitiv în domeniul artelor — și aceasta, chiar dacă este vorba de artele cuvîntului și de folosirea unor mijloace verbale.

În rezumat, în domeniul picturii, noțiunea de atmosferă își păstrează sensul direct, nefigurat — dar precizat: elementul ei fundamental este ceea ce am numit *enveloppe*, adică un halo, o imprecizare a conturului figurilor care să le deschidă (în afară și înăuntru) în loc să le închidă, și care să le lege între ele totodată și să le unifice. Ea este realizată prin mijloace picturale: o anumită tratare a luminilor și a culorilor. Amintim că, în mod inevitabil, o tonalitate psihologică precisă este sugerată în același timp.

În domeniul literaturii, noțiunea de atmosferă poate avea numai sensuri metaforice; sensul reținut de noi este mai restrîns decît acela ce se leagă de cuvîntul german *Stimmung* (cu implicații mai ales muzicale, și care s-ar reda mai bine prin „tonalitate”, „armonie” etc.). Pentru noi, atmosfera literară sau „poetică” joacă metaforic rolul de înveliș vag, de *enveloppe*, cu funcții psihologice și cu însușiri sufletești. Ea îmbogățește realitatea dată — deci și realismul — cu aspecte și valori spirituale, imponderabile, sugerate sau evocate prin mijloace verbale și stilistice cunoscute. Ea rămîne legată de ambianță, de mediul concret, social, personal sau fizic, dar deschide limitele obiectelor și ființelor, în afară și înăuntru, dîndu-le un caracter mai vag, nedefinit, infinit chiar, straniu sau misterios, prin ajutorul însușirilor fonice ale cuvintelor, dar mai ales prin anumite figuri de stil, ca cele legate de tăcere, elipsă, litotă, de repetiție, de tropi.

În fine, domeniul „*mizanscenei*” și al decorului scenic — care, legat fiind de teatru, este legat și de arta cuvîntului — depinzînd pe de altă parte de artele plastice, permite să se facă tranziția de la înțelesul concret, pictural, al atmosferei, la înțelesul ei literar, psihologic, spiritual și moral.

ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ „АТМОСФЕРА”

(Резюме)

Подчеркивая значение и частоту использования „атмосферы” в новом художественном творчестве, а также и в критике, автор уточняет сначала техническое происхождение этого термина (метеорология, II-ая половина XVII-го века), проникшего в

технику после использования атмосферы как составной части произведения искусства. В дальнейшем, автор упоминает в общих чертах об её развитии, начиная с Птолемея, затем с Альгазена и Вителлио, в европейской живописи с эпохи Возрождения: возникновение воздушной, светлой и красочной перспективы, пейзажа „*arioso*“, растворения светотени: посредством *sfumato* и *morbidezza*, появление гало (*enveloppe*), благодаря которым контуры становятся менее резкими и более неопределёнными, образы тают в окружающей их среде, а вся картина приобретает таинственную или поэтическую ценность, а также высшее органическое единство. Тем же средством внушается мысль об определённой психологической тональности.

Если в живописи атмосфера сохраняет своё прямое, неизобразительное значение, то в литературной области — за исключением театра, из-за инсценировки и декорации — она приобретает в особенности метафизические значения. Автор обращает внимание читателя на различие между этим понятием и понятием *Stimmung*, с его значениями больше всего музыкальными; также уточняется, что не следует предпочитать излишнее расширение содержания понятия посредством включения главных черт, присущих поэзии, как: ритм, гармония, образы и даже архитектоника, так, как поступают некоторые немецкие критики (Вальцел, Эрматингер). Поэтическая или литературная атмосфера играет метафорически роль неясного, верленовского гало, открытого благодаря неточности и музыкальной ценности к какой-либо духовной глубине, обогащая определённую действительность — следовательно и реализм произведения — несомыми психологическими аспектами, внушёнными известными словесными и стилистическими средствами. Атмосфера остаётся связанной с общественной, личной или физической конкретной окружающей средой, но она расширяет внутри и снаружи пределы предметов и существ.

Наконец, область сценографии и театральной декорации, — связанная одновременно со словесностью и изобразительным искусством, — позволяет сделать переход между конкретным и живописным значением атмосферы и её литературным, психологическим и духовным значением.

OBSERVATIONS SUR LA NOTION D'ATMOSPHÈRE

(Résumé)

Soulignant l'importance et la fréquence d'emploi de l'„atmosphère“ dans la création artistique moderne et aussi dans la critique, l'auteur précise d'abord l'origine technique du terme lui-même (météorologie, seconde moitié du XVIIe siècle), bien postérieur à l'usage de l'atmosphère comme composante de l'oeuvre d'art. Il rappelle ensuite à grands traits son développement à partir de Ptolémée et à travers Al-Hazen et Vitellio, dans la peinture moderne depuis la Renaissance: apparition de la perspective aérienne, lumineuse et colorée, du paysage *arioso*, du *sfumato*, du fondu, de la *morbidezza*, du *clair-obscur*, de l'„enveloppe“ enfin, grâce à laquelle les contours deviennent moins durs, plus indistincts, les figures se fondent dans leur ambiance et tout le tableau acquiert une valeur mystérieuse ou poétique en même temps qu'une unité organique, supérieure. Une certaine tonalité psychologique se trouve suggérée par le même moyen.

Si, en matière de peinture, la notion d'atmosphère conserve son sens direct, non figuré, dans le domaine de la littérature — sauf au théâtre, à cause de la mise en scène et du décor — elle prend surtout des sens métaphoriques. L'auteur précise qu'il y a avantage à ne pas confondre ce concept avec celui de *Stimmung*, qui a des implications surtout musicales; à ne pas élargir non plus à l'excès la portée du concept en y comprenant, à la suite de critiques allemands comme Walzel, Ermatinger etc., la plupart des essences poétiques: rythme, harmonie, images et même architectonique. L'atmosphère poétique ou littéraire joue métaphoriquement le rôle de l'enveloppe vague, verlainienne, ouverte grâce à l'imprécision et aux valeurs musicales; sur une sorte de profondeur psychologique, enrichissant

la réalité donnée — donc aussi le réalisme — d'aspects spirituels impondérables, suggérés par des moyens verbaux et stylistiques bien connus. L'atmosphère reste liée à l'ambiance concrète, sociale, personnelle ou physique, mais elle élargit les limites des objets et des êtres à l'intérieur comme au dehors.

Enfin, le domaine de la mise en scène et du décor théâtral — qui est lié aussi aux arts de la parole, tout en dépendant des arts plastiques — permet de faire la transition entre le sens concret et pictural de l'atmosphère et sa signification littéraire, psychologique et spirituelle.

ORIGINE ITALIANA DI UN MOTIVO FOLCLORICO ROMENO?

di
MARIO RUFFINI (Torino)

Il ben noto folclorista romeno Simion Florea Marian pubblicava a Bucarest nel 1904, nelle edizioni dell'allora Accademia Romena, uno studio dal titolo *Legendele Maicii Domnului*, il cui capitolo principale, dei nove che lo compongono, ha per oggetto la leggenda „Căutarea Domnului Isus Hristos”, la quale, con le sue varianti, delle 344 pagine dell'opera, ne occupa ben 176.

Vi è riportata la leggenda ben nota della ricerca da parte della Madonna del Figlio nei giorni della Passione, che precedono la domenica di Pasqua, leggenda nota nella letteratura medievale occidentale con il nome di „Planctus Mariae”, e in italiano di „Pianto della Madonna”.

Il Marian ha raccolto ben 47 varianti della leggenda, alle quali ne ho potuto aggiungere ancora 9, trovate in altre raccolte, per un totale, quindi, di 56 varianti; ho escluso da questo studio le *colinde* che hanno lo stesso soggetto, che l'accademico prof. Al. Rosetti ha, nel suo ben noto lavoro sulle colinde religiose, catalogato nei tipi 7 e 8 del III° ciclo, perché penso che esse siano derivazioni della leggenda che ci interessa (1).

Il tema generale della leggenda è il seguente.

La Madonna siede in una chiesa o in un monastero costruiti da un grande uomo, che, per la bisogna, è andato in un grande bosco, dove ha scelto come materiale da costruzione un grande albero; chiesa o monastero hanno altari e finestre sempre in numero dispari, generalmente 7 o 9; quasi sempre sull'altare più piccolo siede Sfinta Maria Mică, personificazione della festa della Natività della Vergine, il giorno 8 di settembre, e in quello più grande Sfinta Maria Mare, personificazione della festa dell'Assunzione di Maria, il 15 di

(1) T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, București, 1914, pp. 11, 15, 20 e 23; E. Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului*, in „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, 1935, p. 132; Dim. Furtuna, *Cuvinte scumpe*, București, 1914; pp. 41—43, 78; Gr. G. Tocilescu, *Materialeuri folkloristice*, vol. I, t. II, București, 1900, p. 1072; Al. Rosetti, *Colindele religioase la Români*, in „An. Ac. Rom., Mem. Sect. Lit.”, s. II, t. XL, pp. 38—46 dell'estratto.

agosto; talvolta sull'altare di mezzo, tra i limiti della sua vita terrena, sta Maica Precistă, la Madre Immacolata.

La Madonna cerca nei libri santi e vi trova notizia di tutti i nati in terra, in alcune varianti di tutti gli orbi e gli sciancati, ma non trova notizia del Figlio suo e piange. Vede (si noti l'anacronismo) San Giovanni Battista „nănaşul lui Dumnezeu / şi cumătrul său" padrino di Dio e compare di lei, e gli chiede se lo ha visto; la risposta più diffusa è che non lo ha veduto, ma ha sentito che è stato preso dai Giudei, martoriato e crocifisso. Piangendo, la Madonna si dirige verso Gerusalemme, e per strada incontra un „meşter de lemn", un falegname, il quale le domanda perché piange e, interrogato, dice che non solo ha visto il figlio, ma ha anche costruito la croce sulla quale è poi stato infisso, e, mentre i Giudei la volevano piccola, egli l'ha fatta grande e pesante; la Madonna lo maledice dicendogli che non guadagnerà denaro dal suo lavoro.

Proseguendo per la via, talvolta indicata come la via d'Adamo, incontra poi un „meşter de fier", un fabbro, il quale le racconta che ha costruito i chiodi per la crocefissione, ma più i Giudei gli dicevano di farli grandi, più egli li faceva sottili e piccoli; per questa sua azione misericordiosa il fabbro viene benedetto dalla Madonna, con l'assicurazione che ogni colpo di martello battuto sarà fonte di immediato guadagno.

Proseguendo la Madonna trova una rana che, al solito le chiede ragione del suo pianto; risponde alla Madre di Dio che non ha notizie del Figlio e cerca di consolarla narrandole la sua disgrazia: di 7 o 9 o 12 ranocchi suoi figli, secondo le redazioni, non gliene rimane che uno, salvatosi a stento, e con danno, dalla ruota che ha schiacciato i suoi fratelli; quasi sempre la Madonna acconsente a vederlo e il ranocchio è chiamato dalla madre, e quando si presenta „hîd, înholbat (lăbănat) şi crăcănat" appare talmente buffo nella sua stupefacente, sciancata e distorta bruttezza che la Madonna, pur nel suo cocente dolore, non può trattenere il riso; per questo momentaneo sollievo dal dolore, la rana viene benedetta e quando morirà non imputrirà, ma seccherà, e l'acqua nella quale vivrà sarà sempre limpida e pura. Qui è, insieme all'altra leggenda della benedizione della rana da parte della Madonna, per essere stato il primo animale che, col suo gracidio, annunciò la nascita di Cristo (2), la giustificazione della credenza popolare che la rana, morendo, si riduca a un po' di pelle secca, senza imputridire.

Finalmente la Madonna giunge al luogo dove Cristo è crocifisso, generalmente la corte del palazzo di Pilato, e vede il Figlio, al quale chiede come mai si sia lasciato prendere dai Giudei, martoriare e crocifiggere; il Figlio risponde che l'ha fatto per salvare l'umanità.

Qui dovrebbe finire il „planctus", ma in non poche varianti s'inseriscono a questo punto altri episodi, uno per spiegare la credenza

(2) T. Pamfile, *Crăciunul*, Bucureşti, 1914, pp. 114—115.

popolare che attribuisce agli Ebrei lentiggini sul viso, e l'altro ancora che vuol dar ragione della loro astensione dal mangiare carne di maiale. Il primo episodio dice che alcuni Giudei, messi di guardia al Sepolcro, stavano mangiando pane, pollo arrosto (in qualche variante anche pesce), e bevendo vino; per schernire la Madonna, le avevano detto che suo Figlio sarebbe risorto quando il pane fosse tornato grano, il vino uva e il pollo arrostito si fosse messo a cantare e a starnazzare; immediatamente dal pane fiorisce la spiga, il vino si fa grappolo d'uva, il gallo canta e, nello starnazzare, con le ali getta il grasso, nel quale era stato cotto, sul volto dei Giudei, i quali ne portano ancora il segno nelle lentiggini sul volto. Il secondo episodio narra del dileggio tentato dagli Ebrei a mensa, i quali, nascosta una donna con la figlioletta sotto una coperta, domandano alla Madonna che cosa hanno nascosto alla sua vista; alla risposta che vi è una scrofa con i porcellini, accusata di menzogna, la Madre di Dio fa alzare la coperta e i Giudei devono constatare che veramente la donna e la figlioletta si sono mutate in una scrofa e nella covata di porcelli. Per questo i Giudei non toccano la carne di maiale.

Tutte le redazioni, integrate o no dalle due leggende ora dette, terminano con la promessa che chi reciterà tutto il racconto e lo dirà ad altri sarà salvo e andrà in paradiso, chi non reciterà o non narrerà sarà dannato all'inferno. Con ciò la leggenda acquista il carattere di un talismano a sfondo soteriologico.

Circa l'origine della redazione romena del „planctus“ il Marian è dell'opinione che debba ricercarsi in una leggenda apocrifia di vasta diffusione in Europa (3), nota in romeno col nome di *Visul Maicii Domnului*, il sogno della Madre del Signore. In essa si dice che la Madonna narra al Figlio, dopo che Lui l'ha svegliata, il sogno che ha fatto: ha visto San Pietro a Roma, San Paolo a Damasco e Cristo sulla croce a Gerusalemme tra i due ladroni, dopo essere stato torturato; poi i miracoli avvenuti alla morte del Figlio, la sua deposizione della croce, la sua sepoltura, la discesa all'inferno per liberare Adamo ed Eva, la sua risurrezione e l'ascensione al cielo. Cristo conferma che il sogno si avvererà e che egli patirà per la salvezza dell'umano genere. La leggenda finisce con l'assicurazione che chi la porterà scritta con sé, quasi come un amuleto, sarà salvo nell'eternità.

Come si vede, solo questi due ultimi elementi sono in comune con la redazione romena del „planctus“, ma l'ossatura centrale del *Visul Maicii Domnului* con essa non ha nulla a che fare: *Visul Maicii Domnului* è una visione onirica di un futuro che dovrà avverarsi; *Căutarea Domnului Isus Hristos* è la dolorosa realtà presente della Madre che cerca il Figlio, di cui non ha notizia, e del quale chiede a coloro che trova nella strada del suo martirio spirituale.

(3) Cf. B. P. Haşdeu, *Cărţile poporane ale Românilor în secolul XVI*, Leipzig—Bucureşti, 1880, pp. 387—402.

Già il Cartoian (4) aveva notato che il prototipo delle leggende che formano il „corpus“ intitolato dal Marian „Căutarea Domnului Isus Hristos“, non deva essere ricercato nella fonte indicata dal Marian e accettata anche dal Gaster e dal Rosetti (5), ma nel noto poema neogreco Τὸ μοιρολόγι τοῦ Χριστοῦ, — τῆς Σταύρωστος, ὁ Θρῆνος τῆς Παναϊᾶς ὁ Θρῆνος τῆς Μεγάλης παρασκευῆς, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ. senza tuttavia darne la dimostrazione.

Credo che si possa formulare un'altra ipotesi, che postuleremo tra poco.

Vediamo, innanzi tutto, la distribuzione geografica delle 55 varianti a me note; pur sapendo perfettamente che altre sono in circolazione, o lo erano all'epoca del Marian, e di cui non ho potuto procurarmi la copia, credo tuttavia di essere a conoscenza di quante bastano per poter formulare la mia ipotesi.

Il nucleo più compatto è rappresentato dalle varianti della Moldavia e della Bucovina, e precisamente una in Bucovina e una in Moldavia non meglio localizzate (7): 29 nella regione di Suceava, di cui 13 nel distretto omonimo, a Lisaura e a Sf. Ilie (8), a Rușii-Mănăstioarei (9), a Teodorești (10), a Vlășinești (11), e le altre sette a Ilișești (12) e nei paesi circonvicini, Corlata (13), Drăgoiești (14), Bălăceana (15), Stroiești (16) e Tișeuți con due varianti (17); otto nel distretto di Cîmpulung Moldovenesc, di cui una nella stessa città, e per gli altri due a Mănăstirea Humorului (18), due a Dorna Cîndrenilor (19), due a Fundul Moldovei (20) e una a Ciocănești (21); una nel distretto di Fălticeni, a Mălin (22); due nel distretto di Bo-

* Il compianto di Cristo — della crocefissione. La lamentazione della Madonna. La lamentazione del grande Venerdì — La passione di Cristo.

(4) N. Cartoian, *Cărțile populare in literatura românească, II. Epoca influenței grecești*, București, 1938, p. 106, n. 1.

(5) M. Gaster, *Studies and Texts in Folklore magic mediaeval romances hebrew apocrypha*, II, London, 1925—28; Rosetti, o. c., pp. 40—42.

(6) Cartoian, *Cărțile*, II, pp. 104—106; la bibliografia del poema greco è stata curata da Stilpon Kyriakidis, nella riv. *Λαογραφία*, XI, 1934—37, p. 253; si veda anche: Maria Ioannidu, *Untersuchungen zur Form des neugriechischen Klageliedes*, München, 1938, pp. 66—67.

(7) T. Pamfile, *Legendele Maicii Domnului*, București, 1904, pp. 203, 206.

(8) Id., *ib.*, 103 e 126.

(9) Id., *ib.*, p. 123.

(10) Id., *ib.*, p. 138.

(11) Dim. Furtuna, *Cuvinte scumpe*, p. 78.

(12) Pamfile, *Legendele*, p. 141.

(13) Id., *ib.*, p. 150.

(14) Id., *ib.*, p. 145.

(15) Id., *ib.*, p. 153.

(16) Id., *ib.*, p. 130.

(17) Id., *ib.*, pp. 113 e 119.

(18) Id., *ib.*, rispettivamente pp. 161, 154 e 158.

(19) Id., *ib.*, pp. 179 e 184.

(20) Id., *ib.*, pp. 164 e 170.

(21) Id., *ib.*, p. 174.

(22) Id., *ib.*, p. 211.

toşani; a Mănăstireni (23), e a Suliţa (24); tre si trovano nel distretto di Rădăuţi, a Siret (25), a Tereblecea (26) e a Puţna (27); quattro nella regione di Bacău, a Broşteni (28), a Holda, frazione di Broşteni (29), a Tuţcani (30) e a Bucium (31); infine una nella regione di Galaţi; nel distretto di Tecuci, a Țepu (32).

Pertanto, da sole, le regioni nominate in Bucovina e in Moldavia raccolgono 34 varianti, cioè il 62% del totale, e di esse 29 appartengono alla regione di Suceava.

Delle rimanenti varianti, ne sono da assegnare alla Muntenia sei, delle quali ben cinque non più particolarmente localizzate, e una raccolta a Săgeata (33), nella regione di Ploieşti; in Transilvania ne sono state raccolte dieci, delle quali quattro non localizzate (34), una nella regione di Braşov, a Frîna (35), due nella regione di Hunedoara, a Feneş (36) e a Păucineşti (37), due nella Regione Mureş-Autonomia Maghiara, a Fărăgău (38), e a Luduş Mare (40), e una nella regione di Cluj, a Saula (39). Quattro sono attestate nella regione di Banat, di cui tre non localizzate (41) e una a Rudăria, vicino a Oraviţa (42); una è stata raccolta nella regione di Maramureş, genericamente localizzata nel Maramureş (43); ultima la regione di Crişana, rappresentata da una sola variante raccolta a Beftia (44).

Impressiona, come abbiamo già detto, il fatto che delle 56 varianti 34 appartengano alla Moldavia e alla Bucovina, in un gruppo che si può dire compatto, il cui nucleo è rappresentato dalle 29 raccolte nella regione di Suceava, mentre il resto è sparso in alcune

(23) Furtuna, o. c., p. 41, riportato in Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, p. 12.

(24) Furtuna, o. c., p. 43.

(25) Pamfile, *Legendele*, p. 196.

(26) Id., *ib.*, p. 128.

(27) Id., *ib.*, p. 186.

(28) Id., *ib.*, p. 209.

(29) Id., *ib.*, p. 214.

(30) Pamfile, *Sărbătorile*, p. 20.

(31) Id., *ib.*, p. 15.

(32) Pamfile, *Legendele*, p. 216.

(33) Id., *ib.*, pp. 221, 225, 228, 232 e 233; quella raccolta a Săgeata è in Pamfile, *Sărbătorile*, p. 23.

(34) Pamfile, *Legendele*, pp. 237, 240, 242, 247.

(35) Pamfile, *Sărbătorile*, p. 11.

(36) Pamfile, *Legendele*, p. 250.

(37) Id., *ib.*, p. 267.

(38) Id., *ib.*, p. 259.

(39) Id., *ib.*, p. 260.

(40) Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, t. I, vol. II, Bucureşti, 1900, p. 1072.

(41) Pamfile, *Legendele*, pp. 262, 269, 272.

(42) E. Petrovici, *Folklor din valea Almăjului*, in „Anuarul Arhivei de Folklor”, Bucureşti, III, 1935, p. 132.

(43) Pamfile, *Legendele*, p. 277.

(44) Id., *ib.*, p. 273.

(45) Dim. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Pascu, Bucureşti, 1923; Fr. Jos. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—82.

rimanenti regioni della R.P.R., in una specie di diaspora che serve ad attestare la vitalità della leggenda.

Appare, pertanto, molto probabile che l'origine della redazione romena del „planctus" debba essere ricercata nella regione che ha conservato il maggior numero di varianti, e che in essa si debba anche ricercare la causa di questa maggior sopravvivenza.

Bisogna ricordare che né Demetrio Cantemir né Franz Ioseph Sulzer ricordano nelle loro opere una leggenda popolare che si riferisca al „planctus", sicché è da ritenere che il prototipo romeno non sia molto antico (45).

È appena il caso di ricordare che la Moldavia fu nei secoli XVII e XVIII campo di lavoro da parte dei frati francescani conventuali ed osservanti (46). Già prima, tra gli anni 1371—1435 esisteva a Siret un episcopato cattolico, e un altro ne esisteva a Bacău, fondato nel 1392, rimasto senza titolare dopo il 1439, ricostituito nel 1590 e trasferito a Iași nel 1808.

I lavori del Călinescu e del padre Morariu hanno messo in evidenza la capillarità dell'opera francescana e la sua penetrazione nei secoli XVII e XVIII in alcuni luoghi romeni.

E' ben noto, d'altra parte, con quanto amore l'ordine francescano abbia coltivato la lauda sacra, soprattutto per mezzo delle confraternite laiche, e, fra i temi delle laude, quello del venerdì santo, della passione di Cristo: a questo proposito basti ricordare il bello ed esauriente lavoro di Arnaldo Fortini, *La lauda in Assisi e le origini del teatro italiano* (47), e soprattutto il capitolo „Le lamentazioni di Maria nelle laude del venerdì santo" (48), dove è illustrato il pianto della Madonna.

Dallo *Stabat Mater* in poi si trattava di un tema facile, adatto a una descrizione poetica, in cui ciascuno poteva effondere il proprio sentimento, renderlo più vivido con l'aggiunta di nuovi particolari, più drammatico con nuovi accenti di pianto e di disperazione; la Madonna, dolente madre, non ha più gli attributi dogmatici e teolo-

(46) Si vedano in proposito i lavori di George Călinescu, *Alcuni missionari cattolici in Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, in *Diplomatariu Italicu*, I, Roma, 1925, pp. 1—223; id. *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, in *ib.*, II, Roma, 1930, pp. 305—514; Bonaventura Morariu, O.F.M. Canv., *La missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo 1629—50*, Roma, 1962. Già prima si era interessato dei missionari italiani nei Paesi romeni Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, pp. 59—91, studi frammentari posteriori sono quelli di D. Găzdaru, *Informații italiene despre cîteva texte românești, scrise de misionari catolici*, in „Studii italiene", I, 1934, pp. 79—89; Fr. Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-romene din mijlocul veacului al XVII-lea*, in *ib.*, VI, 1939, pp. 45—69; H. Oprișan, *Încercări catolice la 1583 de a introduce calendarul gregorian în voivodatele*, in „Arhiva", Iași, 1939, nr. 1—2.

(47) Pubblicato dalle Edizioni Assisi, a cura della Società Internazionale di Studi Francescani, p. 560.

(48) Fortini, *La laude*, pp. 407—41.

gici che la poesia latina medievale celebrava in suo onore (49), è un essere terreno che ha tutte le doti umane che sublimano la figura della donna e della madre, della madre che, dinanzi al figlio flagellato e crocifisso, è crocifissa anch'essa dal dolore, come lo sarebbe ogni madre della terra davanti al corpo martoriato ed esanime del figlio.

Il tema del pianto della Madonna era caro all'ordine francescano, come è dimostrato dalla sua lunga fortuna; si pensi anche solo a due grandi poeti francescani, appartenenti al terzo ordine, quindi laici, che lo hanno cantato nel secolo XIII: a Jacopone da Todi per l'Italia, e al maiorchino Raimondo Lullo per la Spagna: di Jacopone il celebre „Pianto de la Madonna de la Passione del figliolo Iesù Cristo“,

*Donna del paradiso — lo tuo figliolo è prisò
Iesù Cristo beato.
Accure, donna, e vide — che la gente l'allide,
Credo che llo s'occide — tanto l'on flagellato; (50)*

e del Lullo il „Plant de nostra Dona Santa Maria“ in catalano:

*Estava la reina molt fortment irada
Can por los seus era deseparada,
Car, sinò sent Jouan, per tots lo lleixada. (51)*

Ma abbiamo prove, e ce le ha date il Fortini in tutta la sua opera, della grande fortuna che la lauda ha avuto in mezzo al popolo (52), da cui del resto già con i laici laudesi proveniva, e prima del Fortini ne avevano accennato Gennaro Maria Monti (53) e prima ancora Giuseppe Monticelli e Alessandro D'Ancona (54). Attestazioni di questo favore popolare si trovano in tutte le regioni d'Italia, alcune ancora sopravvivenenti, da quella attestata nelle montagne di Norcia in Umbria, a quella, buona ultima a mia conoscenza, di cui ha dato

(49) Si veda, per un solo certo riflessa, il mio lavoro *Il titolo di „regina“ dato alla Madonna nella innografia latina medievale*, nella riv. „Helmantica“, Salamanca, 1956.

(50) Jacopone da Todi, *Le laude*, a cura di Giovanni Ferri, Bari, Laterza, 1930, p. 228.

(51) Ramon Lullo, *Poesies*, Barcelona, Barcino, 1928, p. 55.

(52) Si vedano soprattutto i capp.: Origini e moventi della lauda, p. 7; Le confraternite in Assisi, p. 49; La lauda in Assisi, p. 267; Laude per ogni festa, p. 293; Laude per i morti, p. 307; Laude della quaresima, p. 333; Il dramma della Passione nei codici francescani di Assisi, p. 369; le già citate „Lamentazioni di Maria nelle laude del venerdì santo“, p. 407.

(53) Gennaro Maria Monti, *Le confraternite medievali dell'alta e media Italia*, vol. II, Venezia, s.a., pp. 98—104.

(54) Giuseppe Monticelli, *Vita religiosa italiana nel sec. XIII*, Torino, 1932, p. 341, n. 1; A. D'Ancona, *Origini del teatro in Italia*, Firenze, 1877; id., *Sacre rappresentazioni dei secc. XIV—XVI*, Firenze, 1873; id. *Poesia popolare italiana*, Firenze, 1878.

notizia Gino Novelli sul pianto della Madonna in dialetto sardo del Logudoro (55).

Non è pensabile, pertanto, che una pratica così viva nell'ordine francescano, di tanto facile presa nella mentalità popolare, non sia stata trapiantata anche in terra romena dai missionari in mezzo a una popolazione già cristiana, sia pure di fede greco ortodossa, popolazione che a causa della liturgia in lingua nazionale, introdotta già dal secolo XVII dal metropolita Dosofteiu, doveva ben conoscere la passione di Cristo, narrata dai Vangeli.

Le laudi importate dei francescani dovettero ben presto ispirare un cantore laico popolare, che si fece interprete del bisogno del popolo di concretare in atti, in persone, in azioni gli avvenimenti della Passione nel lato più umano del dolore materno della Vergine Madre, prendendo, naturalmente, ad esempio qualche laude francescana del venerdì santo, che costituì solo lo spunto iniziale dal quale egli tolse l'azione narrata con piena indipendenza nella redazione della „Căutarea Domnului Isus Hristos“. Che sia così lo si vede facilmente dalle differenze tra le laudi italiane, in cui i personaggi sono generalmente la Madonna e un ignoto interlocutore che parla, come nella ricordata lauda di Iacopone, e la redazione romena in cui è espressamente sentito il bisogno d'introdurre persone concrete che parlano e operano come nella vita comune di tutti i giorni.

Che l'ignoto autore sia stato uno solo mi pare si possa dedurre dalla sostanziale unità della azione in tutte le varianti; e che debba anche essere stato un laico, devoto, ma non legato ai fatti narrati nel Vangelo, appare evidente per le seguenti ragioni:

1. la personificazione delle feste mariane della nascita della Vergine l'otto settembre in Sf. Maria Mică e quella dell'assunzione della Madre di Dio il 15 di agosto in Sf. Maria Mare, ambedue rappresentate fisicamente sedute sugli altari;

2. L'equivoco tra S. Giovanni Battista, presente sempre nella scena dopo oltre trent'anni dalla morte, e S. Giovanni Evangelista, realmente citato dai Vangeli come presente alla crocefissione: si tratta di un errore che un pope non avrebbe mai commesso;

3. sono dichiarati presenti santi nati alcuni secoli dopo la morte di Cristo, come p. es., S. Nichita, S. Gregorio, S. Basilio; si tratta di interpolazioni che dimostrano totale ignoranza di storia ecclesiastica;

4. in alcune varianti è attribuito alla Madonna il tentativo di suicidio, che un pope, anche non ferrato in teologia, non avrebbe mai neppure pensato;

5. sono introdotti elementi umani che non compaiono nei Vangeli, quali il falegname che ha costruito la croce, il fabbro che ha fatto i chiodi, i quali vengono rispettivamente maledetto e benedetto con auguri che riguardano la vita di tutti i giorni, e non, come avrebbe detto un pope, con argomenti soteriologici;

(55) Fortini, o.c., p. 65; G. Novelli, *Laude sarde della Passione*, in „Osservatore Romano“, 10 aprile 1963, p. 3.

6. sono introdotti elementi miracolistici di carattere popolare, come, p. es., la trasformazione delle lacrime della Madonna in mele d'oro;

7. sono intrusi elementi del mondo animale e naturale, quali la rana e il ranocchio, animali ed alberi che servono al passaggio di un'acqua per la Madonna che ne è impedita, oppure elementi mitici, come l'imperatore degli uccelli;

8. sono introdotte leggende che nulla hanno a che fare con la Passione, quali l'origine delle uova rosse pasquali, quella delle lentiggini sul viso dei Giudei e del loro ripudio della carne di maiale.

Certamente alcune di queste ragioni hanno avuto origine in prosieguo di tempo e non si debbono al primitivo autore della versione romena del „planctus“, ma tutte testimoniano l'ambiente laico nel quale sono nate e sviluppate.

Ad avvalorare la tesi di una culla moldava di questa leggenda mi pare stiano due elementi. Il primo riguarda più la iconografia cattolica della Madonna, che in Moldavia può avere uno sviluppo più ampio che altrove, ed è dato dal colore biondo dei capelli della Vergine, ricordato nelle varianti moldave raccolte a Tişeuți, Băăceana, Todirești, Ilișești, Drăgoiești, Mănăstirea Homorului, Fundul Moldovei, Ciocănești, Putna, Cimpulung, Broșteni, Holda e Mălin. Come è noto, il colore predominante dei capelli della Madonna nella iconografia bizantina è il castano scuro o il nero, mentre tutta l'iconografia italiana è sempre, senza eccezione, fedele al color biondo o al castano chiaro con riflessi biondi. Il color biondo è attribuito ai capelli della Vergine anche nelle varianti di Făgărau in Transilvania e a Beftia nel Banato, nonché in altre sei varianti non localizzate, raccolte in Muntenia, Transilvania, Banato e Maramureș, con un totale di 21 attribuzioni. Circa il colore dei capelli non è detto nulla nelle seconde varianti di Tişeuți, di Mănăstirea Homorului, di Fundul Moldovei e di Tereblecă e nelle varianti singole di Rușii-Mănăstioarei, Sf. Ilie, Stroești, Corlata, Dorna Cîndrenilor, tutte in Moldavia, a cui bisogna aggiungere una nella stessa regione non meglio localizzata, una in Transilvania a Reteag, e altre nove nel Banato e in Muntenia, di cui manca la localizzazione, con un totale di 20 omissioni del colore dei capelli. Solo due varianti moldave ricordano il color nero, a Bucium e a Lisaura. Nelle rimanenti 13 varianti la Madonna non compie il gesto di sciogliersi i capelli sulle spalle, come usavano le donne romene per la morte di un parente prossimo, elemento, questo, di colore locale, attribuibile all'osservazione di un laico, libero di aggiungere atti non ricordati nel Vangelo, più che a quella di un pope maggiormente legato alla narrazione evangelica. In conclusione abbiamo 21 attribuzioni del colore biondo contro due del colore nero, mentre in 20 casi il colore non è definito e in 13 non è nominata la chioma, e quindi neppure il colore dei capelli.

A questo elemento cromatico se ne aggiunge un altro ben più solido: tutte le varianti moldave sono attestate in località ricordate nei documenti pubblicati dal Călinescu, come abitate da cattolici, o

in località molto vicine ad esse. E' logico che la regione dove le varianti sono attestate in maggior numero appaia essere stata più a lungo a contatto con i francescani, cultori delle laudi, e più conservatrice di altre regioni romene; tutto questo, naturalmente, riferito all'epoca, ormai tanto lontana, nella quale il Marian raccolse le varianti pubblicate.

Vediamo di provare l'affermazione di queste localizzazioni geografiche, procedendo non per regioni e distretti, ma per zone di presenza cattolica.

Attorno a Cîmpulung Moldovenesc abbiamo visto attestate varianti, oltre che nella stessa città, anche a Dorna Cîndrenilor, Fundul Moldovei, Mănăstirea Homorului con due varianti, ciascuna, e poi a Putna e a Ciocănești. Dai documenti pubblicati dal Călinescu risultano abitate da cattolici solo Cîmpulung e Dorna (56); nel maggio del 1670 a Cîmpulung erano attestati oltre 600 cattolici (57), mentre a Dorna nel 1643 il p. Bartolomeo Bossetti, nel suo rapporto a Propaganda Fide ne attestava 220 (58). Gli altri villaggi, nei quali il Marian aveva trovato ancor vive le varianti del „planctus“ sono: Ciocănești, a 18 km. da Vatra Dornei sulla strada per Cîrlibaba; Fundul Moldovei, a 14 km. da Cîmpulung; per Putna e Mănăstirea Homorului non occorre indicare la localizzazione, tanto sono note ad ogni Romeno di media cultura.

Del cattolicesimo a Siret si hanno sufficienti notizie, per cui rinvio agli indici dei lavori del Călinescu (59); Tereblecea, dove è attestata una variante, è situata a otto km. da Siret sulla strada per Stănești de Jos e Cernăuți.

A circa 18 km. da Gura Homorului era attestata verso la fine del 1693 una comunità cattolica nel paese di Comănești (60); nei villaggi circconvicini di questa località è attestato il maggior numero compatto di varianti, Bălăceana a 7 km. da Comănești, Ilișești, a 5 da Bălăceana, Stroiști a 8 dallo stesso villaggio, Drăgoiești un km. più in là, e un km. ancora avanti Corlata, tutti sulle strade che da Gura Homorului portano a Suceava, una per Brașca e l'altra per Berchișești-Luteni, sulla quale si trova il paese di Lucăcești, ove era attestata una comunità cattolica (61); a questo gruppo bisogna anche aggiungere il villaggio di Teodorești, ove è stata raccolta un'altra variante, il quale si trova a nord di Gura Homorului, a sinistra della strada che da questa località porta a Suceava attraverso

(56) Cf. *Diplomatarium Italicum*, III, Indices, s.v., p. 358. Riferiremo le note per i due lavori del Călinescu con la sigla *Dipl. Ital.*, seguito dal numero del volume e delle pagine; i rinvii al III vol. riguardano l'indice, alle voci del quale si rimanda per i riferimenti agli studi del Călinescu pubblicati nei primi due volumi.

(57) *Dipl. Ital.*, I, p. 104.

(58) *Dipl. Ital.*, II, p. 349.

(59) *Dipl. Ital.*, III, Indices, s. v., p. 405.

(60) *Dipl. Ital.*, I, p. 44.

(61) *Dipl. Ital.*, III, s. v., p. 383.

Pirteştii—Liuzi Homorului—Părhăuţi. A tre km. da Suceava, sul fiume omonimo, sono situati Lisaura e Tîşeuţi, dove il Marian raccolse complessivamente ben tre varianti. Sempre sulla riva del Suceava, un po' più a sud, c'è il villaggio di Ruşii Mănăstioarei, altra località di attestazione di una variante. Si tratta nel complesso di ben undici paesi con dodici varianti, racchiusi in un rettangolo di circa 12 km. per 20, che ha al vertice sud-occidentale la città di Gura Homorului e a quello nord-orientale Suceava, città nella quale il cattolicesimo ebbe tanta importanza nella prima metà del secolo XVII da far pensare al p. Bonici dei Minori Conventuali nel 1632 di istituirci un seminario cattolico (62). E' azzardata la formulazione dell'ipotesi che in questo rettangolo, il quale include anche Suceava, qualche frate francescano abbia portato dall'Italia l'uso popolare della laude del venerdì santo e l'abbia resa negli anni cara alla popolazione romena, non necessariamente cattolica, che in prosieguo di tempo l'ha adattata al suo gusto e, in certo qual modo, da elemento straniero al proprio folclore le ha dato pieno diritto di cittadinanza, con le personificazioni e le intrusioni di elementi popolari che abbiamo visto?

E continuiamo nella localizzazione delle altre varianti moldave.

Isolato a sud-est di Suceava, sulla riva destra del fiume Moldova, alla confluenza del torrente Suca Mică, è Mălini, dove il Marian ha attestato un'altra variante.

Ad oriente di Botoşani, dove nel secolo XVIII erano attestate le comunità cattoliche di Stăneşti (63), Cotnari (64) a Cucuteni (65), il Marian raccolse le varianti di Vlăşineşti, villaggio a 33 km. a N.E. di Botoşani sulla strada tra Săveni e Brăteni, di Suliţa a 27 km. di distanza da Botoşani alla confluenza del torrente Burla con il fiume Jijia e a 12 km. da Talpa, altra comunità cattolica attestata (66); ancora nei dintorni di Botoşani sono state raccolte due varianti a Broşteni e Holda, a 38 km. dalla città, sulla strada che da Botoşani va a Ştefăneşti.

Nella valle del Siret e del suo affluente Moldova, dove erano fiorite in un cospicuo blocco nel triangolo Tirgu Neamţ—Paşcani—Bacău le comunità di Totoieşti (67), Hălăuceşti (68), Mărgineni (69), Răchiteni (70), Roman (71), Săbăoani-Lucuşeni (72), Gherăieşti (73),

(62) *Dipl. Ital.*, II, 334; per ulteriori notizie sul cattolicesimo a Suceava si veda nel vol. III l'indice dei rinvii alle pp. 407—408.

(63) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 407.

(64) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 365.

(65) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 366.

(66) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 409.

(67) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 412.

(68) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 376.

(69) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 385.

(70) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 398.

(71) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 401.

(72) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 402.

(73) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 373.

Fintînele (74), Călugăra Mare (75) e Trebișu (76), il Marian ha infine trovato le varianti di Tuțcani, villaggio a destra della strada Buhuși—Siliștea—Secueni—Roman, a circa 14 km. da Buhuși, e di Bucium, che rimane un po' spostata verso occidente sulla strada che a Filipești si stacca dalla Roman—Bacău per portare a Tîrgu Băcești, alla confluenza dei torrenti Garbov e Grăiești.

Rimane ultima la localizzazione di Țapu, dove il Marian attesta ancora una variante; il villaggio è posto a 14 km. da Tecuci, sulle rive del torrente Berheci, in una zona dove erano attestate le comunități di Trotușani (77), e di Mănești (78).

E con questo abbiamo terminato. Le varianti raccolte nelle altre regioni della R.P.R. sono troppo sparse e, per ciascuna regione, troppo scarse, perché si possa pensare di attribuire ad alcune di esse il rango di luogo d'origine. Esso non può essere che in Moldavia, dove ebbe per centri di irradiazione Rădăuți, Suceava, Fălticeni, Botoșani, Roman, e dove la lunga presenza di frati francescani italiani può suffragare l'ipotesi dell'origine dalla laude del venerdi santo, e quindi dalla letteratura popolare italiana, delle varianti romene de: „planctus Mariae”, che il Marian ha battezzato col nome di „Căutarea Domnului Isus Hristos”.

UN MOTIV FOLCLORIC ROMĂNESC DE ORIGINE ITALIANĂ?

(R e z u m a t)

Autorul se ocupă de originea legendei românești „Căutarea Domnului Isus Hristos”, legendă care alcătuieste principalul capitol al lucrării folcloristului S. Fl. Marian intitulată *Legendele Maicii Domnului*.

Marian credea că la baza legendei în discuție stă o legendă apocrifă de mare circulație europeană, cunoscută la români sub numele de *Visul Maicii Domnului*. Păreră aceasta a fost acceptată și de filologii Mozes Gaster și Al. Rosetti. N. Carțoian și-a îndreptat atenția în altă direcție. După opinia lui, legenda românească provine din sfera culturii grecești, legîndu-se anume de cunoscuta poemă neogreacă *Τὸ μισρολόγι τοῦ Χριστοῦ, τῆς Σταύρωσης, ὁ Θρηῖνος τῆς παναιᾶς ὁ Θρηῖνος τῆς Μεγᾶλης Παρασκευῆς, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ*.

Mario Ruffini încearcă o explicație nouă. Plecînd de la premisa că originea versiunii românești a legendei trebuie căutată în regiunea care cunoaște cel mai mare număr de variante și în care ele s-au păstrat mai bine, ajunge la concluzia că regiunea aceasta se găsește în Moldova. Totodată, crede autorul, legenda trebuie pusă în legătură cu o temă asemănătoare existentă în literatura religioasă italiană („pianto della Madonna”), temă larg răspîndită la călugării franciscani. Și cum în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea Moldova reprezenta un teren de vastă activitate a călugărilor franciscani, tema a putut pătrunde și la români. Acel care a plasmuit legenda a fost un cărturar laic, teză în spiritul căreia autorul aduce numeroase argumente (anumite anacronisme, inadvertențe, elemente laice). Ca dovadă că motivul a pătruns la noi prin călugării franciscani este faptul că toate variantele moldovene sînt atestate în localități locuite de catolici sau în apropierea acestora.

(74) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 370.

(75) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 358.

(76) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 413.

(77) *Dipl. Ital.*, III, s.v., Trotuș, p. 414.

(78) *Dipl. Ital.*, III, s.v., p. 384.

РУМЫНСКИЙ ФОЛЬКЛОРНЫЙ МОТИВ ИТАЛЬЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ? (Резюме)

Автор занимается происхождением румынской легенды „Искание Господа Иисуса Христа”, составляющей основную главу работы фольклориста С. Ф. Мариана, озаглавленной *Легенды Божьей Матери*.

Мариан предполагал, что в основе изучаемой им легенды лежит апокрифичная легенда, имеющая широкое европейское распространение и известная румынам под названием *Сон Божьей Матери*. Это мнение было принято и филологами Мозесем Гастером и А. Росетти. Н. Картожан обратил своё внимание в другую сторону. По его мнению, румынская легенда происходит из сферы греческой культуры; она связана с известной новогреческой поэмой: τὸ μοιρολόγι τοῦ Χριστοῦ, τῆς Σταύρωσης, ὁ Ὁρῆνος τῆς Παναγίας ὁ Ὁρῆνος τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ.

Марио Руффини пытается дать этому новое объяснение. Исходя из предпосылки, что происхождение румынской версии следует искать в области, где находится самое большое число вариантов и где они лучше сохранились, он приходит к заключению, что эта область находится в Молдове. Одновременно, автор думает, что эту легенду следует рассматривать в связи с подобной темой, существующей в итальянской церковной литературе („*riante della Madonna*”) и широко распространенной у францисканских монахов. И, так как в XVII-ом и XVIII-ом веках Молдова являлась поприщем широкой деятельности францисканских монахов, тема смогла дойти и до румын. Тот, кто создал эту легенду, был светским учёным — тезис, в защиту которого автор приводит многочисленные аргументы (определенные анахронизмы, неосторожности, светские элементы). Доказательством того, что мотив дошел до нас через посредство францисканских монахов, является тот факт, что все молдавские варианты аттестуются в местностях, обитаемых католиками, или вблизи этих местностей.

TURNEE ROMÂNEȘTI ÎN TRANSILVANIA ÎNTRE 1864—1900 (I)

de

MARIA PROTASE și GEORGETA ANTONESCU

Etapa 1864—1881 are în istoria teatrului românesc o greutate specifică aparte. Înfăptuirea Unirii din 1859 și prefacerile social-politice ce i-au urmat imprimă vieții culturale și artistice din Principatele Române un nou ritm de dezvoltare. Legat de mișcarea social-politică antifeudală, cu corolarul ei, lupta pentru unitate și independență națională, teatrul românesc înregistrează și el în aceste două decenii un evident progres. Concretizându-se în primul rînd în manifestarea interesului pentru teatru în toate provinciile românești, progresul acesta privește deopotrivă mișcarea teatrală și repertoriul dramatic.

Figurile centrale ale scenei românești sînt marii actori combatanți Costache Caragiale, Mihail Pascaly și Matei Millo, care, învingînd nenumăratele greutăți ridicate de politica oficială, reușesc să grupeze forțele actoricești ale vremii în asociații dramatice. Astfel, Pascaly înființează prima „Uniune artistică”, iar Millo organizează „Societatea dramatică românească” și mai apoi „Societatea dramatică” (1877). Dar progresul teatrului românesc este indestructibil legat și de reprezentarea dramelor istorice și a comediilor satirice ale lui Vasile Alecsandri, care, cu concursul interpretului său Matei Millo, reușește să domine epoca și să cucerească rînd pe rînd scenele tuturor provinciilor românești. În directă legătură cu repertoriul, în cuprinsul căruia dramaturgia originală realistă concurează cu tot mai mult succes piesele traduse sau adaptate, se dezvoltă în acest răstimp și arta interpretativă a actorilor. Alături de stilul romantic al școlii lui Pascaly se conturează stilul realist al școlii lui Millo, al cărui joc actoricesc, cu un fond profund național, reprezintă o direcție nouă, ce se va afirma după 1878, formînd una dintre cele mai valoroase tradiții.

O mărturie grăitoare a întăririi și dezvoltării pe baze noi a vieții teatrale din Principate o constituie turneele întreprinse în Transilvania și Banat, în deceniile șapte și opt ale secolului al XIX-lea, de societățile dramatice conduse de Fany Tardini, Mihail Pascaly, Matei Millo, I. Demetriu Ionescu, Gherman Popescu și alții.

Condițiile grele create poporului român din Transilvania de pactul dualist (1867) reactivează aici tendința de eliberare și unitate națională, manifestată deopotrivă de românii din Principate. Obiectivul comun al luptei social-politice a tuturor românilor determină și o unitate de acțiune ce se manifestă mai cu seamă pe planul activității culturale, principala formă de legătură dintre intelectualii români de dincolo și de dincoace de Carpați. Reluându-se firul unor vechi rapoarturi, românii din Transilvania sînt antrenați, ca profesori, membri ai Societății Academice etc., în viața culturală a Principatelor Române. Ziarele românești ardelenene urmăresc din ce în ce mai stăruitor mișcarea culturală de dincolo de munți, sînt preocupate tot mai intens de legăturile cu Principatele. Marcînd o potențare a sentimentului unității culturale și naționale, ziarul brașovean „Orientul latin” (1874—1875), decis să calce „dăunosul provincialism și separatism de pînă acum”, arată că „chestiunile, drepturile și interesele lor [ale românilor din Principate, n. n.] le vom considera și trata ca pe ale noastre”. Pentru intelectualii români ai vremii, teatrul, privit prin prisma aceluorași năzuințe și subordonat aceluorași obiective social-politice, reprezenta la rîndul său un mijloc de educație socială, de dezvoltare a conștiinței naționale și de cultivare a limbii, principalul reazem al naționalității.

Turneele marilor actori Fany Tardini, Mihail Pascaly și Matei Millo se înscriu așadar în sfera raporturilor culturale dintre românii ardeleni și cei din Principate și răspund unor idealuri social-politice comune, reprezentînd nu numai un eveniment hotărîtor în dezvoltarea teatrului românesc din Transilvania, ci și unul dintre cele mai însemnate momente din lupta românilor pentru unitate și cultură națională. Ele au loc într-o perioadă în care românii ardeleni, stimulați și de exemplul teatrului maghiar și săsesc, tind spre depășirea mișcării teatrale de diletanți și se pătrund tot mai mult de ideea unui teatru național, jucat de actori profesioniști. De aceea, entuziasmul stîrnit de cei trei protagoniști ai scenei românești este mare, iar consecințele vor fi hotărîtoare. Materialul documentar este, în acest sens, deosebit de grăitor. Dînd, mai cu seamă turneelor lui Millo și Pascaly, proporția unor evenimente naționale, cronicarii periodicelor locale, în frunte cu „Familia”, „Albina” și „Federațiunea”, comentează cu o excesivă însuflețire neașteptatele succese raportate de marii actori și nu conținesc să releve puternicul efect al acestora asupra dezvoltării spiritului național al românilor din Transilvania. De obicei sărace în indicații privind arta scenică a interpreților, semnificația sau calitățile dramatice ale pieselor, vechile cronici teatrale redau în schimb viu imaginea unui public cutremurat deopotrivă de adevăratul fior al artei și de farmecul cuvîntului românesc. Ele refac atmosfera sărbătorească în care au avut loc reprezentațiile actorilor români, răsplățiți, ca în nici o altă parte a țării, cu cele mai entuziaste aprecieri, ce le vor fi dat sentimentul împlinirii unei misiuni nobile, făcîndu-i să uite totodată greutățile și riscurile legate la sfîrșitul veacului trecut de astfel de inițiative temerare.

Culegînd știrile contemporane, încărcate încă de puternica emoție a faptului trăit, cercetătorii și istoricii noștri literari au încercat în câteva studii și articole să reconstituie imaginea unuia sau altuia dintre turneele întreprinse de actorii români dincoace de Carpați. Au apărut astfel studiile lui G. Bogdan-Duică și Octavian Lupăș, avînd în general un caracter descriptiv, și mai apoi ale lui Ion Breazu, Iosif Pervain sau Letiția Gîtză¹, autori care, considerînd pe drept cuvînt turneele artiștilor din România un pas însemnat pe calea afirmării geniului dramatic național, au subliniat totodată valoarea lor educativă și patriotică, rolul lor decisiv în dezvoltarea teatrului românesc din Transilvania, precum și concepția marilor actori despre funcția teatrului în procesul de regenerare a culturii noastre. Urmărind îndeosebi reprezentațiile de mare răsunset ale trupelor lui Millo și Pascaly de-a lungul drumului parcurs, sau reducînd informația la spectacolele date într-o singură localitate, studiile semnalate reprezintă doar cercetări parțiale ale problemei turneele întreprinse la românii ardeleni în a doua jumătate a veacului trecut. Folosind rezultatele valoroase din cuprînsul lor, în studiul de față se va încerca o prezentare de ansamblu a tuturor turneele făcute în Transilvania între 1864—1900, valorificîndu-se întregul material informativ oferit de publicistica ardeleană (română, maghiară, germană).

Fany Tardini la Brașov (1864 și 1865).

Primii soli ai artei dramatice de peste Carpați sînt actorii trupei conduse de Fany Tardini, una dintre artistele de mare prestigiu ale scenei noastre naționale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Fiica unui armator italian și a unei actrițe de varietăți, de origine franceză, Fany Tardini se stabilește cu familia la Galați, unde tatăl ei deschide sucursala unei agenții de vapoare cu sediul la Triest, orașul său de baștină. La Galați, ea își începe, sub supravegherea mamei, cariera dramatică, participînd la șezătorile artistice ale coloniei italiene din localitate. Remarcată în curînd, artista intră în 1850 în trupa lui Costache Caragiale și obține un strălucit succes pe scena Teatrului Momolo, în drama *Idiotul*, alături de talentatul Mihail Pascaly.

Ea cucerește astfel un loc de frunte în viața teatrală a Bucureștiului, însușindu-și, ca și Pascaly, arta scenică romantică a maestrului lor comun, C. Caragiale.

¹ G. Bogdan-Duică, *Multe și mărune despre Eminescu. Vara anului 1868*, în „Viața Românească”, 1924, nr. 54; Idem, *Un actor brașovean. I. D. Ionescu*, în „Țara Birsei”, 1929, nr. 4, p. 308—315; Oct. Lupăș, *Al doilea turneu al Teatrului Național din București cu M. Pascaly la Arad*, în „Darul vremii”, I (1930), p. 118—120; I. Breazu, *Matei Millo în Transilvania și Banat*, în „Literatura Transilvaniei”, f. l., 1944, p. 58—77; I. Pervain, *Trupa lui Matei Millo la Cluj, în 1870*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1956, nr. 3—4, p. 227—232; L. Gîtză, *Mihail Pascaly*, București, E.S.P.L.A., 1959, 204 p.

Asemenea celorlalți actori ai vremii, Fany Tardini joacă apoi periodic în cadrul trupelor lui Pascaly și Millo, care își dispută ani în șir întâietatea pe scena de la Teatrul cel Mare, pentru ca în 1859 să-și alcătuiască o trupă proprie, iar în 1881—1882 să preia ea însăși direcția Teatrului Dacia.

Dar — cum afirmă L. Gitză — Fany Tardini, ca și frații Vlădescu au „vechi state de serviciu în istoria turneelor de-a lungul și de-a latul țării”². Numele artistei este legat înainte de toate de inițierea primelor turnee românești în diferite regiuni ale țării. Încă din 1859 ea solicită „onorabilului comitet teatral” autorizația de a da „reprezentății în provinciile României”, cu un repertoriu în care predominau piesele naționale³. Nu știm dacă în 1859 cererea i-a fost aprobată, dar sigur este faptul că, după 1860, prezența trupei Tardini—Vlădescu este deseori consemnată pe scenele orașelor de provincie.

În martie 1864, trupa Tardini—Vlădescu, angajată într-un lung turneu, își începe reprezentațiile la Botoșani, sub privirile atente și înflăcărate ale gimnazistului Mihai Eminescu.

Analiza anumitor împrejurări și fapte din viața poetului, a unor amintiri ale contemporanilor și a unor factori psihologici, analiză datorată lui G. Călinescu și I. Massoff⁴, vine în sprijinul unei presupunerii mai vechi, după care Eminescu, fascinat de jocul actorilor și respins la bursa gimnaziului din Botoșani, se ia pe urma trupei, însoțind-o ca simplu „admirator”, la Cernăuți și de aici în Transilvania. Plecând din Bucovina, trupa ajunge la Brașov în 14/26 iunie 1864. Oraș cu o burghezie înstărită, dornică de spectacole românești, cu o intensă viață culturală și cu un remarcabil început de activitate teatrală, Brașovul va constitui, pentru aproape toate trupele ce vor trece Carpații, principalul punct de atracție. În bătrînul oraș își desfășura apoi prodigioasa lui activitate Gheorghe Bariț, înflăcăratul animator al mișcării teatrale românești din Transilvania. Cu ochii ațintiți spre România și adînc preocupat de problema teatrului ca instituție fundamentală pentru educația socială și dezvoltarea culturii naționale, Bariț are un rol deosebit în inițierea și organizarea celor mai însemnate dintre turneele societăților dramatice de dincolo de munți⁵. Trupa condusă de Fany Tardini îi fusese de altfel călduros recomandată de familia Hurmuzaki⁶, la a cărei insistență ea jucase cu ceva mai înainte la Cernăuți. Îndatorat fraților Hurmuzaki, buni prieteni ai revoluționarilor de la 1848, dar entuziasmat totodată de perspectiva afirmării artei teatrale românești, Bariț, împreună cu alți români din Brașov,

² *Op. cit.*, p. 114.

³ I. Massoff, *Teatrul românesc*, p. 502—503.

⁴ *Viața lui Eminescu*, Buc. 1964, p. 67—86; *Eminescu și teatrul*, București, 1964, p. 24—38.

⁵ Amănunte apud I. Breazu, *Gheorghe Bariț și mișcarea teatrală românească din Transilvania*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, 1956, nr. 1—2, p. 230—233.

⁶ N. Bănescu, *Corespondența familiei Hurmuzaki cu Gh. Bariț*, p. 120—123, apud I. Breazu, *Ibid.*, p. 230.

face trupei o primire strălucită. Solicitudinea lor a fost atât de mare, încît, neputîndu-se obține sala teatrului orășenesc, I. B. Popp, probabil un negustor înstărit și zelos, a amenajat anume o scenă în sala festivă a liceului și „a făcut toată scenizarea trebuincioasă pe spesele sale”⁷.

Spectacolul inaugural are loc în luna iunie 1864 cu drama istorică *Radu Calomirescu* de I. Dimitrescu, urmată de opereta lui Matei Millo *Baba Hîrca* și de cîteva piese traduse⁸, care nu vor fi fost probabil întru totul pe gustul ardelenilor, doritori de producții originale, cu conținut agitatoric. Totuși, acest turneu plin de răspundere, această întîie verificare a virtuților dramatice ale românilor în Transilvania, a impresionat fără îndoială profund pe brașoveni. Copleșită parcă de eveniment, „Gazeta Transilvaniei” nu reușește să oglindească momentul în toată complexitatea lui. Zgîrcită chiar în informații esențiale, privind componența trupei, distribuția rolurilor sau calitatea reprezentațiilor, ea consemnează o singură dată că, în elanul general, „domnișoarele” din localitate au dedicat trupei o poezie tipărită, dînd astfel expresie sentimentului lor de recunoștință față de devotamentul cu care actorii au contribuit la „înălțarea stimei naționale”⁹. Încheindu-și reprezentațiile (13 septembrie) și „lăsînd publicului suveniruri plăcute”¹⁰, Fany Tardini ducea cu sine faima primului turneu al artiștilor din România la conaționali lor din Transilvania.

Satisfacția morală încercată de Fany Tardini îi întretine vie dorința revenirii în mijlocul transilvănenilor.

După noul său turneu în Bucovina (14 noiembrie 1864 — 21 martie 1865), ea înscrie în programul trupei din vara anului 1865 a doua serie de reprezentații în Transilvania, nutrind de data aceasta intenția de a merge pînă la Lugoj. Primul, și pînă la urmă, unicul popas al trupei, însoțită — se presupune — din nou de Eminescu, în calitate de sufler, este tot la Brașov, unde sub auspiciile aceluiași patriot I. B. Popp., și fără îndoială și ale lui Gh. Bariț, i se face, ca și în vara precedentă, o primire excelentă. De bun augur, primirea este urmată, la cererea publicului, de deschiderea unui abonament de 12 spectacole și de aprobarea prezentării lor pe scena teatrului orășenesc. Trupa este susținută și acum de renumiții actori Alex. Evolschi, I. Vlădicescu, I. Romanescu, Fany Tardini și completată cu cîțiva artiști ale căror nume nu s-au păstrat în conștiința posterității (Dimitreasca, Albeasca, Chirinescu, Constantinescu). Nici acum însă presa transilvăneană nu reține numele lui Eminescu; cine putea bănui atunci că tînărul pribeag de 15—16 ani avea să devină marele poet? Actorii își încep reprezentațiile în 8 iunie 1865¹¹. Fără să cucerească interesul presei străine, evenimentul reține întrucîtva atenția unor publicații românești. Făcîndu-se interpretul opiniei generale a intelectualilor români, redactorul

⁷ *Teatrul național în Brașov*, în „Familia”, 1865, nr. 3, p. 43—44.

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1864, nr. 54 și 55.

⁹ *Ibid.*, nr. 55.

¹⁰ „Concordia”, 1864, nr. 77, p. 312.

¹¹ *Teatrul național în Brașov*, loc. cit., p. 43—44. După „Gazeta Transilvaniei” (1865, nr. 41, p. 2), primul spectacol ar fi avut loc în 6 iunie 1865.

„Familiei” precizează că, în condițiile specifice Transilvaniei, teatrul românesc are rolul de a statornici în conștiința tuturor ardelenilor înalta valoare a artei noastre dramatice și de a contribui astfel la creșterea prestigiului național și cultural al românilor: „... Un teatru românesc aici nu e de folos numai pentru cultivarea noastră... pentru deșteptarea, înaintarea și nobilitarea simțămîntului naționale, ci totodată și pentru rădicarea vazei noastre naționale față cu celelalte națiuni străine, precum sînt sașii și unгурii — cari încă au societăți teatrale de naționalitatea lor —, dînd dovadă despre înaintarea ce au făcut-o românii în cultură în timpii cei din urmă”¹². Dezideratul acesta, formulat cu prilejul fiecăruia dintre viitoarele turnee, se putea realiza în primul rînd prin valorificarea dramaturgiei naționale; românii ardeleni nu întîrzie să-și exprime punctul de vedere în problema repertoriului: „Ce se ține de publicul nostru apoi e lucru constatat că el se încîntă mai mult de piese și cîntece naționale decît de bucăți străine”¹³.

Receptivă la preferințele publicului, manifestate probabil și cu prilejul primului turneu, Fany Tardini dă întîietate producțiilor naționale. Selectînd din repertoriul general al trupei doar cîteva traduceri din franceză (*Noblețea cumpărată*, *Cine vrea poate* — comedii — și *Idiotul*, *Mănăstirea din Castro* — drame —); artista reprezintă o seamă de comedii de V. Alecsandri (*Corbul român*, *O partidă de concînă*, *Florin și Florica*, *Herșcu Boccegiul*, *Chir Zuliaridi*, *Un țaran la masa boierească*) și M. Millo (*Un poet romantic*), precum și unele drame naționale de N. Istrate (*Mihul*), I. Dimitrescu (*Radu Calomfirescu*), Stăncescu (*Dreptatea lui Mircea Vodă*) etc.¹⁴ Trupa răspunde însă exigențelor publicului ardelen nu numai prin calitatea repertoriului, ci și prin nivelul artistic deosebit al spectacolelor. Acestea se impun atenției corespondentului de la „Familia” prin arta punerii în scenă și măiestria jocului actorilor. „Încît despre reprezentațiuni înseși în genere nu putem zice decît numai bine. Costumurile, atît în piese străine, cît și în cele naționale, sînt potrivite atît timpului, cît și caracterelor înfățișate și sînt foarte gustios făcute. Jocul, atît al actorilor, cît și al actoreselor, dă dovadă foarte bună despre iscusința și capacitatea ce o au dinșii pentru această artă...”¹⁵. Impresionat mai cu seamă de jocul scenic al lui Evolschi și Vlădicescu, comentatorul elogiază, în continuare, pe Fany Tardini, care are „foc”, „finețe și acuratețe”. Adeptă a artei interpretative romantice a lui C. Caragiale, Fany Tardini exploata însă în prea mare măsură mijloacele exterioare de expresie, practicînd uneori un joc afectat, necorespunzător pieselor realiste. Surprinzător de exigent, același corespondent al „Familiei” observă deficiențele și-i recomandă actriței moderarea gesticulației.¹⁶

¹² *Teatrul naționale în Brașov, loc. cit.*, p. 43.

¹³ „Gazeta Transilvaniei”, 1865, nr. 41, p. 2.

¹⁴ Vezi „Familia”, 1865, nr. 7, p. 92.

¹⁵ *Teatrul naționale în Brașov, loc. cit.*, p. 44.

¹⁶ *Ibid.*

Succesul reputat de trupa Tardini în Transilvania pare să fi fost remarcabil din moment ce, la cererea generală, ea își prelungește șederea la Brașov pînă în luna septembrie, cînd, renunțînd la plecarea la Lugoj, se hotărăște să se îndrepte din nou spre Bucovina¹⁷.

Din pricina unor împrejurări nefavorabile (foamete, boli), trupa se destramă însă, iar Eminescu, întors la Cernăuți va aștepta zadarnic întoarcerea bunurilor săi prieteni.

Cu toată lipsa de dovezi, ipoteza rătăcirilor lui Eminescu alături de trupa Tardini—Vlădicescu e sprijinită — conchid G. Călinescu și I. Massoff — de numeroase fapte. Experiența poetului în domeniul teatrului, experiență ce va exercita o deosebită înrîurire asupra formației lui spirituale și a creației sale literare, ca și cunoașterea mai adîncă a vieții grele a poporului, a limbii, tradițiilor și poeziei lui încep deci de timpuriu, din această epocă a peregrinărilor cu trupa Tardini. În nopțile petrecute în preajma actorilor se înalță spre stele primele acorduri ale cîntecului eminescian. Nu întîmplător cele dintîi versuri sînt încredințate revistei ardelen „Familia”, după cum, iarăși nu întîmplător, spre Blaj se îndreaptă tînărul poet în vara anului 1866, în speranța promovării unor examene.

Mărturie a unei reale maturizări a artei dramatice românești, împlinire în cel mai înalt grad a funcției educative și militante a teatrului, turneele conduse de Fany Tardini sînt încărcate de profunda semnificație a oricărei acțiuni de pionierat. O adevărată revelație pentru românii ardeleni, ele reprezintă primul prilej al acestora de a afirma necesitatea abordării dramaturgiei naționale și a promovării realismului scenic. În probleme de orientare a repertoriului și de creație propriu-zisă, românii transilvăneni intuiau unele din liniile înnoitoare ale școlii realiste a lui Matei Millo. Nefiind susținute însă de o largă publicitate și limitîndu-se numai la Brașov, turneele trupei Tardini—Vlădicescu n-au putut avea ecoul puternic pe care îl vor înregistra în anii următori ansamblurile artistice ale lui Millo și Pascaly. Ele aveau în schimb marele merit de a fi deschis acestora drumul larg al unor succese răsunătoare.

Turneele lui Mihail Pascaly (1868 și 1871).

Primul care pornește pe drumurile bătătorite de trupa Tardini este renumitul actor dramatic Mihail Pascaly, a cărui remarcabilă activitate teatrală reprezintă, alături de aceea a lui Millò, cea mai serioasă contribuție la dezvoltarea artei scenice românești între 1850 și 1880. Cei doi mari actori, între care n-a putut exista o reală colaborare, au avut o orientare total deosebită în problemele de repertoriu și artă interpretativă, s-au înfruntat într-o luptă îndirjită pentru cucerirea primei noastre scene, dar s-au întîlnit totuși întreaga lor viață în strădania de a da artei dramatice românești strălucirea cuvenită. Cu o

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei”, 1865, nr. 73, p. 4.

largă înțelegere a fenomenului teatral pe care îl identifică cu o chestiune de prestigiu național, cu o desăvârșită ținută etică și profesională și cu excepționale calități artistice și regizorale, actorul M. Pascaly a valorificat cu succes arta scenică romantică.

Promovînd două mari valori de interpretare, „adevărul și sinceritatea”, care deschid drumul artei autentice, interpret al unui repertoriu variat, încărcat din păcate cu prea multe melodrame străine, dar susținînd totodată întreaga dramaturgie națională existentă, Pascaly a cîștigat nu numai prețuirea publicului, ci și azeziunea timpurie a numeroșilor săi discipoli, între care C. Nottara, Șt. Iulian și P. Gusti¹⁸. În 1868, cînd probabil la inițiativa lui Gh. Bariț, se hotărăște să cucerească și admirația transilvănenilor¹⁹, Pascaly era în plină maturitate artistică și avea o îndelungată experiență organizatorică și regizorală. El repurtase de curînd, împreună cu „Compania dramatică” pe care o conducea, unul dintre cele mai strălucite succese de pînă atunci în drama istorică a lui Hasdeu *Răzvan și Vidra*. Ecoul acestei noi izbînzii străbătuse de bună seamă în paginile publicațiilor românești de dincoace de Carpați, care dădeau știri prețioase cu privire la mișcarea teatrală din România, și ideea unor reprezentații ale marelui actor în Transilvania încălzise fără îndoială inimile multor patrioți români. Nu e deci de mirare că la vestea sosirii iminente a lui Pascaly între ardeleni, Iosif Vulcan face să izbucnească glasul de bucurie și recunoștință al acestora într-o impresionantă invocație adresată artiștilor români: „Veniți preoții scenei române... veniți unșii muzelor, veniți propagatorii ideii sînte... veniți fraților, căci noi vă așteptăm cu brațele deschise! Grăbiți să sosiți cit mai curînd în mijlocul nostru, grăbiți să ne reprezentați pre strămoșii glorioși, veniți să ne vorbiți de trecutul strălucit și de viitorul frumos”...²⁰. Acțiunea talentatului actor dramatic se bucură apoi de tot concursul presei. Încă de la începutul lunii mai, redactorii „Gazetei Transilvaniei”, „Familiei”, „Albinei” și „Federațiunii”²¹ se întrec cu știrile; Iosif Vulcan discută funcția educativă și patriotică a teatrului, îndrăz_nind chiar să anticipeze problema unui teatru românesc stabil în Transilvania²². În sfîrșit, „sub patronarea și auspiciile” lui Gh. Bariț, directorul „Companiei dramatice” face din timp demersurile și pregătirile necesare²³, iar trupa, formată din 12 persoane între care și Mihai Eminescu ca sufler și, după toate probabilitățile, și actor²⁴

¹⁸ În legătură cu unele dintre considerațiile de mai sus, vezi L. Gîtză, *op. cit.*,

¹⁹ I. Breazu, *Gheorghe Bariț...*, p. 230.

²⁰ I. Vulcan, *Conversare cu cetitoarele* în „Familia”, 1868, nr. 14, 165.

²¹ „Gazeta Transilvaniei”, 1868, 4/16 mai; „Familia”, 1868, nr. 14, p. 167; „Albina”, 1868, nr. 47, p. 4; „Federațiunea”, 1868, nr. 68, p. 268.

²² *Conversare cu cetitoarele, loc. cit.*, p. 190.

²³ I. Breazu, *Gheorghe Bariț...*, p. 230.

²⁴ L. Massoff, *Eminescu și teatrul*, p. 73. Într-una dintre corespondențele „Albinei” din 10 iulie 1868 numele membrilor trupei erau înșiruite astfel: Matilda Pascaly, Maria Gestianu, Catinca Dumitrescu, Maria Vasilescu, Mihai Pascaly, I. Gestianu, I. Săpeanu, S. Bălănescu, P. Velescu, M. Eminescu și V. Fraiwald. Eminescu este trecut deci în rîndul actorilor. Apud. I. Massoff, *Ibid.*

sosește la Brașov în 4/16 mai 1868²⁵. Brașovenii, care cu trei ani mai înainte primiseră cu deosebit entuziasm pe Fany Tardini, găzduiau de data aceasta pe câțiva dintre cei mai marcanți interpreți ai marii creații scenice *Răzvan și Vidra*: Matilda și Mihail Pascaly, Ion Gestiuanu, Petre Velescu, Ion Săpeanu, Victor Fraiwald²⁶. Cu această trupă, care îndreptătea toate speranțele, Pascaly plănuiește un lung itinerar. După reprezentațiile date timp de o lună la Brașov (17 mai—15 iunie), trupa merge mai departe la Sibiu (unde joacă între 18 și 30 iunie), Lugoj (4—26 iulie), Timișoara (28—31 iulie), Arad (1—28 august) și Oravița (31 august — 1 septembrie). Inițial, plănurile lui Pascaly erau și mai cuprinzătoare, itinerarul îmbrățișind și alte orașe: Oradea, Mehadia, Clujul, Gherla și chiar Pesta și Viena, la care renunță însă pe parcurs²⁷.

În orașele pe care le cutureieră, Pascaly face cunoștință cu un public nou, exigent, mai ales față de calitatea repertoriului. În ciuda necentenitelor sale eforturi de a consolida arta teatrală românească, prin punerea în valoare a dramaturgiei naționale, Pascaly, constrins în parte și de împrejurări obiective, a promovat cu precădere traducерile sau localizările din literatura dramatică universală, franceză mai ales. Între ele se numărau: *Ea este nebună*, *Nevasta trebuie să-și urmeze bărbatul*, *Gărgăunii*, *Voinicos și Iricos*, *Femeile care plîng*, *Un pahar de ceai*, *Nu e fum fără foc*, *Doi profesori procopsiți-nepro-copsiți* etc. Compunerea repertoriului destinat transilvănenilor exclusiv din drame și comedii străine contrastează puternic cu înclinația acestora spre piese grave, străbătute de suflu patriotic, și reacția nu întârzie să se producă. Un corespondent al „Familiei” ține să precizeze că în Transilvania nu lipsesc ocaziile de a vedea piese străine. „Aș fi dorit dară ca o societate de artiști români să ne reprezintă cît mai multe piese originale naționale”, întrucît acestea „contribuiesc mai mult la dezvoltarea spiritului național”. Cu gîndul la ultimul mare succes al trupei la București, același corespondent regretă că nu se reia și în Transilvania drama istorică *Răzvan și Vidra* de Hasdeu²⁸. Luînd apărarea lui Pascaly, At. M. Marienescu, animatorul lugojenilor, elogiază repertoriul, relevînd valoarea educativă a pieselor, „care sînt pentru întărirea virtuții familiare și moralitate, pentru spirit și inimă, așa încît părinții fără jenare-și pot duce pruncii în teatru...”. Exprimînd probabil punctul de vedere al directorului trupei, el motivează în continuare că dramele istorice cer numeroși actori și figuranți, „pînă la 100 de persoane”, o garderobă și o recuzită prea mare, greu de transportat. Pe de altă parte, dat fiind caracterul prea local

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, 1868, nr. 31; „Familia”, 1868, nr. 15, p. 180.

²⁶ După o informație din „Hermannstädter Zeitung” (18 iunie, 1868), apud L. Gîță, *op. cit.*, p. 64.

²⁷ Precizări relative la planurile inițiale ale lui Pascaly în „Albina”, 1868, nr. 79, p. 2 (despre Oradea); *Ibid.*, nr. 47, p. 4 (despre Mehadia); „Gazeta Transilvaniei”, 1868, nr. 40 (despre Cluj); *Ibid.*, nr. 43 (despre Gherla); „Albina”, 1868, nr. 47, p. 4 și „Federațiunea” 1868, nr. 68, p. 268 (despre Pesta și Viena).

²⁸ Vezi *Teatrul național*, în „Familia”, 1868, nr. 17, p. 201—202.

al unor piese naționale, acestea n-ar putea fi ușor înțelese de ardeleni²⁹. În măsura posibilităților, Pascaly încearcă totuși să răspundă cerințelor publicului, introducând alături de piesele străine și câteva bucăți dramatice românești: *Mihai Viteazul după lupta de la Călugăreni* de D. Bolinteanu (jucată mai întâi la Brașov și reluată în fiecare localitate), *Poetul romantic* de M. Millo (introdusă în repertoriul la Sibiu); *Sterian Pățitul* de Pantezi Ghica, *Coconul Birzoi* — comedie națională (reprezentate la Arad și Lugoj)³⁰ și *Frica e din rai*, localizare de Mihail Pascaly. Ca un omagiu adus ardelenilor, la Arad, Pascaly include în program și două dintre piesele scriitorilor transilvăneni: *O glumă* de At. M. Marienescu și *Nu vătămați fetele bătrâne*, de I. Vulcan, a căror reprezentare nu este însă posibilă din pricina stării precare a sănătății Matildei Pascaly³¹. Cu toate aceste adăugiri, repertoriul n-a satisfăcut însă nici cantitativ, nici calitativ, exigențele publicului față de producțiile originale românești. Drama lui Bolinteanu, observă M. Densusianu³², suferă din cauza unor deficiențe de construcție, iar piesa *Sterian Pățitul* — consideră pe drept cuvânt un corespondent al ziarului maghiar „Alföld”³³ — nu are însușirile artistice necesare spre a reprezenta literatura dramatică românească peste hotare.

Prin urmare, larga și inflăcărata manifestare de simpatie prilejuită de turneul lui Pascaly se datorează — cum observa I. Breazu³⁴ — nu atât repertoriului, cât jocului desăvârșit al actorilor și rostirii pline de farmec a limbii române pe scenele Transilvaniei. Vestea reprezentațiilor românești entuziasmează, provoacă așteptări pline de nerăbdare, trezește sentimentul de mândrie națională, îndeamnă la acțiuni menite să diminueze greutatea întreprinderii lui Pascaly. La Brașov biletele sînt reținute încă înainte de începerea spectacolelor, românii din Sibiu și împrejurimi formează un comitet pentru primirea și găzduirea trupei, lugojenii cumpără din timp biletele, pentru toate cele șase reprezentații, timișoreni asigură „Compania dramatică” de concursul lor material, iar la Arad se dau două spectacole „excepționale” la insistențele repetate ale localnicilor³⁵. Mărețe sărbători artistice, reprezentațiile echipei bucureștene atrag seară de seară spre sălile de spectacol, devenite neîncăpătoare, un public imens, care recompensează jocul actorilor cu nesfârșite aplauze. Ele stînesc apoi pretutindenți și curio-

²⁹ At. M. Marienescu, *Teatrul național*, în „Familia”, 1868, nr. 23, p. 274.

³⁰ Menționarea pieselor originale jucate la Brașov în „Gazeta Transilvaniei”, 1868, nr. 42; la Sibiu, în „Telegraful român”, 1868, 20 iunie/2 iulie, p. 195; la Lugoj și Arad, în „Familia”, 1868, nr. 26, p. 309—310, în „Albina”, 1868, nr. 85, p. 2 și în „Alföld”, 1868, nr. 182, p. 4.

³¹ *Teatrul național*, în „Familia”, 1868, nr. 27, p. 322.

³² *Teatrul național. Sibiu în 30 iunie. 1868*, în „Familia”, 1868, nr. 22, p. 261.

³³ 1868, nr. 184, p. 2.

³⁴ *Gheorghe Bariț* ... p. 231.

³⁵ În legătură cu primirea trupei la Brașov, informații în „Albina”, 1868, nr. 49, p. 2; la Sibiu, în „Telegraful român”, 1868, 26 mai/6 iunie, p. 168; la Lugoj, At. M. Marienescu, *Teatrul național*, în „Familia”, 1868, nr. 24, p. 285—286; la Timișoara, în „Familia”, 1868, nr. 25, p. 298; la Arad, în „Alföld”, 1868, nr. 196, p. 4 și nr. 197, p. 3.

zitatea naționalităților conlocuitoare. Bine reprezentați, în toate localitățile, spectatorii străini sînt remarcați cu deosebire la Lugoj și Arad, „ceea ce făcu o impresiune plăcută asupra românilor”³⁶. Dar acel public „grozav de mare” care impresionează, între alții, și pe corespondentul de la „Alföld”³⁷, îl formează românii, nu numai orășeni, ci și numeroși țărani. La Timișoara, unde românii așteptau cu nerăbdare să audă „și limba lor răsunînd pre bina teatrală”³⁸, printre reprezentanții intelectualității și preoțimii se remarcă și prezența a „doi țărani din Secusigiu, cunoscuți ca cei mai inteligenți din clasa lor”³⁹. La Arad, momentul de culme al turneului „numai ce sosise d. Pascaly cu societatea sa, și stratele [sic] orașului . . . îmbrăcarea o față sărbătorească de mulțimea agricultorilor ce veneau la oraș cu preoții, învățătorii și diregătorii, așteptînd cu multă oflare deschiderea teatrului”⁴⁰. La aceleași reprezentanții de la Arad, atît de insistent recomandate publicului în paginile revistei „Familia”, se adună și români din locuri îndepărtate: „mai mulți din comitatul Zarandului care făcură cale de două zile, numai ca să poată auzi cel puțin odată limba română pe scenă”⁴¹. Alături de ei, sosiră de la Budapesta Mocioni și Iosif Vulcan, a cărui revistă va da glas primelor poezii ale lui Eminescu, pe care entuziastul redactor al „Familiei” îl cunoaște acum, ca sufler al trupei Pascaly.

În Transilvania, Pascaly se afla așadar în fața unui public larg. În sufletele țăranilor români, care deschideau pentru prima dată ușile teatrului, spre a sorbi limba lor cea „dulce și sonoră”, el trebuia să apriceadă știința artei, autentice; să facă să vibreze sentimentul mîndriei naționale. Astfel, arta scenică era în măsură să răspundă, mai mult ca oriunde, uneia dintre cele mai nobile aspirații ale artistului: răspîndirea gustului pentru teatru în toate straturile societății. Conștient de rosturile turneului în Transilvania, Pascaly pune la contribuție toate resursele excepționalului său talent, întreaga sa putere de dăruire și jocul lui sugestiv și nuanțat stîmbește prețuirea unanimă a publicului. Laudele vin deopotrivă din partea presei străine și românești. În comentariile publicațiilor nemțești, „Hermannstädter Zeitung”, „Arader Zeitung” și „Temeswarer Zeitung”⁴² se relevă, fără rezerve, actricele artistice ale trupei, precum și neîntrecuta măiestrie actoricească a directorului ei. Mult mai substanțial în aprecieri, aten-tul cronicar de la „Alföld”, începe prin a aplauda cu toată sinceritatea reprezentațiile artiștilor bucureșteni, care „au întrecut toate așteptările”. El este impresionat în chip deosebit de unitatea ansamblului și de forța cu care actorii își trăiesc rolurile: „ceea ce a surprins . . . în chip demn este că pînă și rolul celui mai mic dintre figuranți părea atît de trecut în sînge, ceea ce la artiștii noștri e și pînă astăzi un biet dezide-

³⁶ D. G. [Teatru național la Arad] în „Familia”, 1868, nr. 26, p. 311.

³⁷ 1868, nr. 178, p. 3.

³⁸ „Albina”, 1868, nr. 73, p. 3.

³⁹ *Ibid.*, nr. 77, p. 3.

⁴⁰ *Ibid.*, nr. 80, p. 2.

⁴¹ Teatru național, în „Familia”, 1868, nr. 27, p. 322

⁴² „Albina”, 1868, nr. 79, p. 1—2 și nr. 85, p. 2.

rat". Cit. privește directorul Pascaly, stăpîn pe bogatul său registru de posibilități, superior tuturor membrilor „Companii dramatice”, „e un artist atît de distins, încît ar fi o podoabă pentru orice teatru”. Comentînd apoi piesa *Doi profesori procopsiți-neprocopsiți*, cronicarul subliniază realul talent pentru comedie al actorului ce se afirmase în primul rînd ca „actor dramatic”: „Pascaly... a jucat cu un comic fără pereche și cu un bun humor pe Ledru”⁴³. Ulterior, comentatorul ziarului „Alföld” nu mai împărtășește entuziasmul general al publicului arădean, socotind că acesta „a fost recunoscutor mai degrabă oaspeților decît artiștilor”⁴⁴. În cronica consacrată ultimelor reprezentații, cu drama *Mihai Viteazul*... și comediile *Un pahar de ceai* și *Fanfaronul timid*, piese ce dau mai ales soților Pascaly numeroase posibilități de afirmare, se revine totuși la primele aprecieri elogioase, considerîndu-se justificată însuflețirea cu care a fost primită „această rîndunică vestitoare a primăverii progresului literaturii și artei dramatice românești...”⁴⁵

Imaginea strălucitoare a turneului se desprinde însă mai cu seamă din paginile presei românești. Comentariile privitoare la jocul scenic al actorilor, conștind din păcate adeseori doar în considerații generale și clișee verbale, conțin aproape fără excepție, aprecieri laudative.⁴⁶ Elogiile sînt împărțite cu dărnicie Mariei Vasilescu și Matildei Pascaly, lui I. Gestianu și lui I. Bălănescu. Dar în centrul atenției rămîne Mihail Pascaly, care trecea cu aceeași ușurință de la dramă la comedie. El se impune de pildă redactorului de la „Telegraful român”⁴⁷ în rolurile din *Voinicos și fricos*, *Este nebună*, *Gărgăunii sau necredința bărbaților*, *Doi profesori procopsiți-neprocopsiți* sau *Mihai Viteazul*... piese în care joacă „cu o virtuozitate nemaivăzută”, uimind prin „umor și agilitate”, prin aerul natural, „lipsit de afecție”, prin patosul dramatic și facultatea de a se identifica cu personajul interpretat, „încît credeam — mărturisește la rîndul său At. M. Marienescu — pe adevăratul individ al rolei”.⁴⁸ Aceste calități nu numai că au darul de a compensa deficiențele repertoriului, cum observă același comentator al „Telegrafului român”⁴⁹, dar face din Pascaly — consideră deopotrivă At. M. Marienescu și M. Densușianu⁵⁰ — un artist de talie europeană.

Jocul desăvîrșit și cuvîntul plin de avînt al actorilor răscolesc profund sufletele spectatorilor români. Emoția generală, freamătul orașelor, vibrația sălilor, afecțiunea și recunoștința publicului se strecoară în toate comentariile presei românești din Transilvania. Senti-

⁴³ „Alföld”, 1868, nr. 178, p. 3.

⁴⁴ *Ibid.*, nr. 184, p. 2.

⁴⁵ *Ibid.*, nr. 193, p. 3.

⁴⁶ Vezi de exemplu „Gazeta Transilvaniei”, 1868, nr. 42; „Telegraful român”, 1868, numerele din 13/15 iunie, p. 187, 16/28 iunie, p. 191, 20 iunie/21 iulie, p. 195; „Familia”, 1868, nr. 22, p. 161, nr. 24, p. 286, nr. 26, p. 310; „Albina”, 1868, nr. 79, p. 2, nr. 80, p. 2 etc.

⁴⁷ *loc. cit.*

⁴⁸ *Teatru național*, în „Familia”, 1868, nr. 24, p. 286.

⁴⁹ 1868, 15/15 iunie, p. 187.

⁵⁰ At. M. Marienescu, *art. cit.*, p. 286; M. Densușianu, *art. cit.*, p. 261.

mentele de înaltă prețuire ale publicului capătă expresie în versurile modeste, dar înaripate prin care Iulian Grozescu salută pe primii soli ai „Thaliei române” în Transilvania⁵¹. La Timișoara — notează G. Trăilă, corespondentul „Familiei” — „abia pași a treia oară d. Pascaly în costum elegant ca Mihai pe scenă și câteva minute nu putu începe de vivatele frenetice ale publicului, iară cununile cu cordele naționale-l înundară din toate părțile”⁵². Apariția actorului în rolul titular, Mihai Viteazul, fascinează pretutindeni. Sibienii îl ovaționează, iar lugojenii îl încarcă cu „o grămadă de buchete și cununi de flori”⁵³. După ultima reprezentație pe scena arădeană, localnicii organizează un banchet și, în semn de recunoștință „pentru măreața idee de a cerceta și pe frații săi de dincoace de Carpați”, ei oferă lui Pascaly „un pocal de argint”⁵⁴. La rîndul ei, Matilda Pascaly, artista de frunte a trupei, captivează publicul la fiecare ieșire pe scenă. Dar cînd recită *Copila română* de I. Vulcan, lugojenii, în culmea entuziasmului o aclamă la scenă deschisă și o împresoară cu „buchete de flori și cununi cu cordele naționale”⁵⁵. Pretutindeni aplauze furtunoase, chemări și rechemări la rampă, flori și serenade, banchete și cuvîntări patetice, care îndreptăteau întru totul concluzia cronicarului de la „Alföld”⁵⁶: „Credem că Ardealul va rămîne pentru trupa ce pleacă o plăcută amintire, deoarece abia am crede că vor fi găsit în turneul lor o mai însuflețită primire decît la noi”.

Presupunerea corespondentului maghiar se confirmă în vara anului următor (1869), cînd Pascaly, cu proaspăta și „plăcuta amintire” a triumfului repurtat în Transilvania, intenționează să continue turneul întreprins atunci în Bucovina în orașele ardelene și bănățene. Dar, constrîns de anumite împrejurări rămase necunoscute, actorul este nevoit să-și amîne călătoria pînă în vara anului 1871. Turneul făcut în acest an are loc într-un moment critic din istoria teatrului românesc. Din pricina unor dificultăți de ordin administrativ și a grupării artiștilor în diverse echipe, ușile Teatrului cel Mare rămîn pentru prima oară închise, iar Pascaly, descumpănit, joacă în stagiunea 1870/71 pe scena ieșeană⁵⁷. Încă din luna aprilie, probabil îndată după închiderea stagiunii, el face demersurile necesare în vederea noului său turneu: solicită și primește și de data aceasta sprijinul lui Bariș⁵⁸, înflăcăratul susținător al tuturor manifestărilor teatrale românești; se adresează lui Iosif Vulcan, care va ajuta noua lui acțiune printr-o largă publicitate; lansează în câteva dintre periodicele de frunte ale Transilvaniei („Fa-

⁵¹ *Salutare Thaliei române, dedicată societății teatrale române a dlui director M. Pascaly*, în „Albina”, 1868, nr. 77, p. 3—4.

⁵² [Teatru național. Timișoara], 1868, nr. 26, p. 310.

⁵³ A. t. M. Marienescu, *Ibid.*, nr. 24, p. 286.

⁵⁴ Teatru național, în „Familia”, 1868, nr. 28, p. 333.

⁵⁵ A. t. M. Marienescu, *Ibid.*, nr. 24, p. 285—286.

⁵⁶ 1868, nr. 193, p. 3.

⁵⁷ Cf. L. Gîță, *op. cit.*, 61—62 și 75.

⁵⁸ I. Breazu, *Gheorghe Bariș...*, p. 231.

milia", „Telegraful român", „Federațiunea")⁵⁹ apeluri mobilizatoare, adevărate programe ale turneului proiectat. În cuprinsul lor Pascaly dezvăluie înainte de toate valoroasele sale convingeri în legătură cu teatrul ca instituție de cultură națională, ca etalon al gradului de civilizație a unui popor. Teatrul — afirmă actorul în cunoscutul său stil avîntat — „este istoria vie de cultura, de mărirea și de poleirea unei națiuni; popor fără teatru este popor fără cultură, fără mărirea, fără poleire, fără istorie. Lumii, care știe că am avut în trecutul nostru și cultură, și mărirea, și poleire, și pagini mărețe de istorie, să-i spunem, să-i probăm că avem astăzi și noi puțină artă, multe aspirații de dezvoltare ei și teatrul național e depozitarul, focarul de lumină și de poleire pentru orice popor"⁶⁰.

În continuare, el își precizează itinerarul, anunță programul după care își va desfășura activitatea (6 reprezentații în abonament și una suplimentară, „pentru înființarea unui teatru peste Carpați", în fiecare localitate) și stăruie pe lângă ardeleni să instituie un comitet de inițiativă, care să-i înlesnească acțiunea. Planul prestabilit va suferi între timp unele modificări. Silit să omită două dintre localitățile înscrise în itinerar, Cluj și Pesta, Pascaly va vizita în schimb Alba-Iulia și Gherla și, spre nedumerirea nuanțată chiar cu nemulțumire, a ardelenilor; el va renunța în cele din urmă și la spectacolele în beneficiul „Societății pentru fond de teatru" înființată în 1870.

Cu o mai profundă înțelegere a rolului pe care avea să-l joace noul său turneu în viața socială și culturală a românilor ardeleni și cu o mai clară conștiință a responsabilității sale față de calitatea repertoriului, Pascaly anunță în același apel că de data aceasta trupa va juca „piese naționale istorice, piese naționale de caracter și moravuri și 2 piese traducțiuni capodoperă [sic] ale artei și literaturii europene". Cu toate că și acum traducerile vor depăși numărul precizat de actor, totuși ponderea pieselor naționale va crește simțitor.

La data cînd Pascaly se hotărâște să înscrie a doua pagină în istoria turneelor românești din Transilvania, ardelenii fuseseră de curînd cutremurați de jocul neîntrecut al lui Millo, fapt ce impunea o maximă valorificare a forțelor artistice ale trupei. Însoțit de cîțiva dintre vechii artiști cu care cutreierase orașele Transilvaniei și Banatului în 1868, soții Gestianu, Bălănescu și excelenta sa parteneră Matildă Pascaly, și de cîțiva actori noi, care își câștigaseră însă un bun renume (soții Aléxandrescu, I. Cristescu și una dintre cele mai devotate eleve ale sale, tînăra și frumoasa Anicuța Popescu, viitoarea soție a lui Gr. Manolescu; și prima interpretă de mai tîrziu — 1879 — a rolului Zîței în „O noapte furtunoasă"). Pascaly se oprește la Brașov, unde, înainte cu trei ani, cucerise primele ovații. De la Brașov (unde dă reprezentații între 25 mai și 7 iunie), trupa se îndreaptă spre Sibiu (12—16 iunie), apoi spre Blaj și Alba-Iulia (3—5 iulie), Oradea (13—14 iulie), Năsăud

⁵⁹ „Familia", 1871, nr. 18, p. 213—214; „Telegraful român". 1871. p. 150—151; „Federațiunea", 1871, nr. 56, p. 232.

⁶⁰ „Familia", 1871, nr. 18, p. 214. Toate celelalte citate din apelul adresat ardelenilor sînt reproduse din același loc.

(19—23 iulie), Gherla (26, 27 iulie), Lugoj, 2—9 august), Arad (12—19 august), și Timișoara (20—25 august).

În drum spre Oradea, Pascaly trece prin Cluj (11 iulie) cu intenția de a da câteva reprezentații și în capitala Transilvaniei⁶¹. Se pare însă că în urma victoriei de mare răsunet a lui Millo, autoritățile maghiare nu mai au o atitudine favorabilă manifestărilor teatrale românești și împiedică realizarea planurilor lui Pascaly.

Și mai contrariat va fi fost însă Pascaly la Arad, orașul de glorie al trupei sale în 1868. După ce „Gura satului”⁶² publică *Serbarea națională*, poezie „dedicată companiei artistului Pascaly, cu ocazia sosirii la Arad” și după ce redactorul revistei M. B. Stănescu face o caldă recomandare a societății dramatice bucureștene întregului public român, la reprezentațiile trupei teatrul din Arad „abia fu plin pe jumătate”⁶³. Un articol din „Gura satului”⁶⁴, care încearcă să descopere cauzele, vorbește de „invidia, discordia și indiferentismul” care „secerară și aici fructe verzi”, lăsînd să se citească printre rînduri că absența publicului s-a datorat în primul rînd intrigilor și neînțelegerilor dintre unele „personalități” arădene și comitetul instituit pentru sprijinirea trupei. Cu această singură excepție, actorul, care în 1868 vrăjise cu jocul și farmecul său scenic întregul public român din Transilvania, este primit pretutindeni cu aceeași caldă simpatie⁶⁵. Dar Oradea, orașul căruia i se deschidea pentru prima dată perspectiva luminoasă a unor reprezentații în limba română, excelează. Stimulați de căldurosul apel adresat de Iosif Vulcan publicului din „Comitatul Biharia și vecinătăți”, orădenii „doreau o desfășurare a solemnului eveniment într-o cît mai bogată amploare”; de aceea ei nu se mulțumesc cu sălile obișnuite de festivități, ci închiriază „sala pompoasă a «cercului artistic», unde dădea reprezentații trupa maghiară”. Elanul general este atît de mare, încît în momentul cînd trupa maghiară pretinde lui Pascaly, în schimbul scenei și decorurilor, jumătate din venitul reprezentațiilor, românii mai de frunte cotizează și oferă oaspeților 1000 florini, indiferent de încasări.⁶⁶

Succesul trupei bucureștene, în acest al doilea turneu al său, este asigurat nu numai de măiestria scenică a actorilor, ci și de factura repertoriului. Pascaly, care în ciuda orientării sale generale spre repertoriul bulevardier francez, susținea „că este o datorie să studiem, să urmărim și să ne închinăm la operele cele mai bune ale popoarelor străine, îmbătrînite în cultură, dar este o datorie și mai mare și mai sfîntă ca să iubim, să protejăm și să susținem tot ce e al nostru ro-

⁶¹ „Kolozsvári Közlöny”, 11 și 24 iulie, 1871. Prima reprezentație de la Cluj anunțată în sala „Reduta” pentru 29 iulie.

⁶² 1871, nr. 31, p. 119.

⁶³ „Federatiunea”, 1871, nr. 84, p. 336; „Familia”, 1871, nr. 32, p. 383.

⁶⁴ 1871, nr. 41, p. 161.

⁶⁵ „Gura satului”, 1871, nr. 27, p. 106; „Alföld”, 1871, nr. 180, p. 3; „Familia”, 1871, nr. 28, p. 335.

⁶⁶ „Familia”, 1871, nr. 26, p. 311; „Nagyvárad”, 1871, 11 iulie. Cf. V. Bolca, *Un turneu artistic la Oradea*, în „Transilvania”, 1943, nr. 7—8, p. 625.

mănesc, oricît de imperfect ar fi...⁶⁷, răspunde acestei înalte convingeri mai mult ca oricînd în cariera sa teatrală, promovînd cu precădere producțiile dramatice autohtone: *Domnița Ruxandra* de B. P. Hasdeu, *Țăranul din vremea lui Tudor* (comedie-dramă) și *Patrie și domnitor* (dramă națională) compuse de el însuși, *Gură căscată* (cantaletă comică într-un act) de V. Alecsandri și *Odă la Eliza* (comedie într-un act) de V. A. Urechia. Cu toate că în afară de drama istorică a lui Hasdeu (care din păcate s-a reprezentat numai la Brașov) piesele enumerate nu erau bucăți de mare rezistență, totuși ele satisfăceau din plin cunoscutul deziderat al ardelenilor de a li se prezenta opere cu o profundă semnificație socială și națională.

Îmbogățit cu asemenea producții, repertoriul trupei, ca și faima actorilor, atrag în toate localitățile un număr impresionant de spectatori. Receptivi mai cu seamă la implicațiile sociale ale pieselor, românii apreciază în chip deosebit creațiile dramatice ale lui Pascaly. O piesă ca *Țăranul din vremea lui Tudor* în care — potrivit aprecierilor corespondentului de la Brașov al „Familiei”⁶⁸ — era oglindită cu fidelitate „moleșia și timiditatea boierească”, curajul și patriotismul țăranului, exploatarea acestuia de către argații boierești, jafurile „greculeților” și „arnăuților”, caracterul înalt al lui Tudor, exalta patriotismul și dragostea față de popor și stimula lupta împotriva rămășițelor feudale. Această „dramă-comedie”, ale cărei roluri principale au fost strălucit interpretate de soții Pascaly — ne asigură același comentator — s-a bucurat, la Brașov, ca și la Sibiu, la Năsăud și chiar și la Arad, de un public numeros și entuziast.

A doua piesă prin care artiștii „oțeliră conștiințele”, dobîndind un „strălucit succes”, a fost *Patrie și domnitor*, reprezentată în mai toate orașele în fața unor săli pline pînă la refuz. În comentariile din periodicele vremii sînt consemnate de asemenea cu regularitate succesele repurtate de trupa bucureșteană cu piesele *Pedeapsa unei femei* și mai ales *Păcatele bărbaților*, comedii traduse de Pascaly din dramaturgia franceză. În timp ce restul comediilor ce își fac loc pe afișe nu se bucură de aprecieri deosebite (*Stiicșii*, *Femeile care plîng*, *Gărgăunii*, *Primarul fără voie* — traduceri din franțuzește) sau sînt considerate chiar slabe (*Fiica din popor*), cele două piese menționate se impun atenției generale prin elementele de satiră socială. În sfîrșit, revelația multora dintre serile de spectacol o constituie poezia *Copila română* în recitarea căreia Matilda Pascaly pune atît de mult suflet încît impresionează adînc pe spectatori. O rară comuniune între artiști și public se realizează mai cu seamă la Oradea, unde ca înainte cu trei ani la Arad, românii se bucură de prezența lui Iosif Vulcan, autorul poeziei.

⁶⁷ „Telegraful”, 14 sept. 1873, apud L. Gîțză, *op. cit.*, p. 110.

⁶⁸ 1871, nr. 21, p. 251. În corespondența de la Brașov piesa poartă titlul de *Zavera lui Tudor*. În general titlul pieselor variază destul de mult de la un comentariu la altul, lucru valabil pentru toate turneele.

Reprezentările trupei Pascaly constituie în același timp o reafirmare a virtuților artistice ale actorilor. Mult mai generale, dar tot atât de favorabile ca și în 1868, aprecierile cronicarilor vremii relative la jocul artiștilor au calitatea de a așeza pe prim plan arta scenică a soților Pascaly, care „fascinează” publicul, atât în drama inspirată din evenimentele răscoalei lui Tudor, cât și în comedia satirică *Păcatele bărbaților*. Mult mai competent în materie, Răde Ödön, cronicarul de la „Szabadság”⁶⁹ (Oradea), scoate în evidență „ușurința specific franceză” a interpretării lui Pascaly, remarcabila sa dicțiune în dramă și văditele însușiri scenice ale soției sale.

Dar comentariile vremii stăruie în mod particular asupra capacității artistice a ansamblului dramatic, ansamblu omogen, în care au reușit să se realizeze majoritatea actorilor. Trupa, care pusese în interpretare întregul său avânt, întreaga sa putere de creație, este aplaudată, fără rezerve, câștigă pretutindeni adeziunea spectatorilor. La Sibiu se remarcă „discursul cel fluent și natural al reprezentanților”⁷⁰, iar la Năsăud, „nobilitatea și sublimitatea ideelor, spiritul cel... moral, civilizatoriu, democratic, umanitar și național, limbajul dulce și sonor, finețea, naturalețea și minunata dexteritate de producere... a membrilor societății teatrale”⁷¹. Mai puțin avântat, dar pe deplin obiectiv, Răde Ödön evidențiază „jocul scenic ușor”, „interpretarea cursivă” și „rutina” pe care o dovedește trupa română, „compusă din cele mai bune elemente”. „Am fi fericiți — mărturisește cu sinceritate cronicarul maghiar — să avem și noi una la fel”⁷².

Copleșiți de elogiile presei și de entuziasmul publicului, de neîntreruptele ovații, ca și de noile banchete, actorii români se îndreaptă și de data aceasta spre București cu aceeași satisfacție morală și cu aceeași dorință de revenire între ardeleni, ca și în 1868. Într-adevăr, ziarele transilvănene anunță câțiva ani mai târziu (în 1874 și 1878)⁷³ intenția lui Pascaly de a întreprinde noi turnee la românii de dincoace de Carpați. Dar împrejurările nu mai permit înlăturarea planurilor și drumurile triumfale din 1868 și 1871 nu mai pot fi refăcute.

Turneele lui Mihail Pascaly, primele turnee mari și de larg răsunet în Transilvania, hotărâtoare în acțiunea românilor ardeleni pentru înființarea unui teatru românesc stabil, se înscriu în rîndul celor mai remarcabile cuceriri artistice ale actorului. Bogate în semnificații, reprezentațiile artistului în Transilvania (mai ales cele din 1871) constituie o strălucită întruchipare a concepțiilor progresiste ale românilor ardeleni despre funcția socială a teatrului. „Pascaly — conchidea cu satisfacție M. Densusianu într-un articol din „Familia”⁷⁴ — vrea să facă din teatru un institut de artă, de creștere, de cultură, unde se află cuviința, adevărul, frumosul și moralul; crede misiunea sa în înălțarea

⁶⁹ 1871, 15 și 16 iulie. Cf. V. Bolca, *art. cit.*, p. 626.

⁷⁰ „Federațiunea”, 1871, nr. 61, p. 243.

⁷¹ *Ibid.*, nr. 79, p. 315.

⁷² *Ibid.*

⁷³ „Familia”, 1874, nr. 25, p. 299; „Telegraful român”, 1878, nr. 60, p. 239.

⁷⁴ 1868, nr. 60, p. 239.

spiritului, nobilizarea inimei, poleirea moravurilor; dorește a ridica pe public la sine și nu a descinde la el pentru moravuri grosolane; expresiuni dubie, pentru că a măguli plăcerile brute ale unui popor încă june este a-l corumpe și întuneca. Misiunea artelor și artiștilor însă este lumina și viața." Citatul confirmă din plin concordanța dintre practica scenică a lui Pascaly și crezul înaintat al intelectualilor transilvăneni cu privire la teatru ca instituție fundamentală pentru educația socială și desăvârșirea culturii naționale. O mai mare împlinire a acestui crez a fost realizată doar de al treilea artist din România care a luat inițiativa unui turneu teatral la frații săi de peste Carpați.

ГАСТРОЛИ РУМЫНСКИХ ТЕАТРАЛЬНЫХ ТРУПП В ТРАНСИЛЬВАНИИ В 1864—1900 гг (I)

(Резюме)

В работе приводятся гастроли, совершенные в Трансильвании в 1864—1900 гг. румынскими театральными труппами. Прослеживаются гастроли, организованные Ф. Тардини (1864—1865), М. Паскали (1868—1871), М. Милло (1870), супругами Александреску (1874), Г. Попеску (1874), З. Бурienesку (1877), К. Петреску (1877), А. Быреску (1898—1899). После установления маршрута, при каждой гастрольной поездке обсуждаются вопросы репертуара (составленного из иностранных и румынских пьес, среди которых видное место занимают произведения Александри), рассматривается театр (он считался средством просвещения и национального воспитания) и вопросы исполнительского искусства, в котором существовали ещё колебания между романтическим и реалистическим стилями.

Гастроли румынских актёров начали новый этап в развитии румынского трансильванского театра. Состоявшиеся театральные представления дали повод появлению первых драматических хроник в румынских трансильванских публикациях, стимулировали местных писателей и способствовали формированию вкуса к театру во всех слоях румынского общества. Они были важнейшим стимулом для дилетантского театрального движения, а также для деятельности по созданию национального театра для трансильванских и банатских румын, в результате чего было создано „Общество для обеспечения фонда румынского театра” (1870).

Однако влияние гастрольей, совершенных румынскими драматическими обществами, выходит из пределов театрального движения. Они являются важным моментом в истории культурных связей между румынами, живущими по обе стороны Карпат, отражая свое влияние на их совместную борьбу за национальное единство и культуру.

TOURNÉES ROUMAINES EN TRANSYLVANIE ENTRE 1864 ET 1900 (I)

(Résumé)

Il s'agit, dans la présente étude, de tournées entreprises en Transylvanie, en 1864—1900, par les troupes de théâtre de Roumanie et organisées par F. Tardini (1864—1865), M. Pascaly (1868—1871), M. Millo (1870), les époux Alexandrescu (1874), Gh. Popescu (1874), Z. Buriencescu (1877), C. Petrescu (1877), A. Birsescu (1898—1899). Pour chaque tournée les auteurs de l'article, après avoir établi l'itinéraire, traitent des questions soulevées par le répertoire (pièces étrangères, mais aussi roumaines, parmi lesquelles celles d'Alexandri occupent une place importante), par la conception du théâtre (considéré comme moyen de culture et d'éducation nationale)

et par l'art de l'acteur, lequel oscille encore entre le style romantique et le style réaliste.

Ces tournées de troupes de Roumanie inaugurèrent une phase nouvelle dans le développement du théâtre roumain de Transylvanie. Les représentations données alors suscitèrent les premières chroniques dramatiques dans les publications roumaines de Transylvanie, stimulèrent les énergies des écrivains locaux et contribuèrent à former le goût pour le théâtre dans toutes les couches de la société roumaine. Ce fut aussit le principal stimulant du mouvement dramatique d'amateurs et de l'action menée pour la création d'un théâtre national des Roumains de la Transylvanie et du Banat, action dont le résultat fut l'organisation de la Société pour le fonds de théâtre roumain (1870).

Mais l'influence des tournées de troupes dramatiques de Roumanie dépasse le cadre du mouvement théâtral: elles furent un moment insigne dans l'histoire des rapports culturels entre Roumains en deçà et au delà des Carpathes et leur effet s'exerça aussi sur leur lutte commune pour l'unité et la culture nationales.

DUILIU ZAMFIRESCU — CRITIC LITERAR

de

SILVIA TOMUȘ

Cunoscut îndeosebi ca poet și prozator, activitatea de critic literar a lui Duiliu Zamfirescu s-a bucurat mai puțin de atenția cercetătorilor noștri, deși adeseori, discutându-se aspecte ale concepției sale ori ale operei, s-au făcut anumite observații ce se cuvin reținute¹.

Începuturile literare ale lui Duiliu Zamfirescu sînt marcate de poezie sau proză publicată în „Literatorul” și „Familia” din 1880². În 1881, el debutează în paginile „României libere”, al cărui colaborator consecvent va rămîne pînă în mai, 1884. De fapt, substanța primului său volum, *Fără titlu*, 1883, o va constitui tocmai materialul beletristic publicat în periodicele amintite. La „România liberă”, unde este și redactor, el aduce un material interesant și variază, semnînd schițe — adeseori „fiziologii” încă gustate în epocă —, poezii, cronici muzicale, teatrale și literare, alternînd cu foiletoane, ce notează evenimentele mai importante de la săptămînă la săptămînă. Acestea din urmă, purtînd titlul comun *De Las Palabras*, sau simplu, *Palabras*, ascund de multe ori, sub forma unor relatări ușoare, cu treceri grăbite de la o idee la alta, observații pline de sarcasm la adresa moravurilor politice și literare ale vremii.

Vorbînd într-o cronică dramatică de piesa *Nea Frățilă*, o prelucrare făcută de Odobescu, observă că ea vine să umple un gol existent în repertoriul aceluia an: „Înainte, teatrul îndeobște se ocupa cu figurile din popor și în aceasta tot Alecsandri se afla în fruntea mișcării. Lucrul e de altminteri firesc, căci teatrul, ca și literatura, în genere, are ca primă formă de manifestațiune forma populară”³. Încă de pe acum, cronicarul schițează una din cerințele sale față de

¹ Alexandru Dima, *Opiniile estetice ale lui Duiliu Zamfirescu*, în „Viața rom.”, 1958, nr. 11, p. 100—107; Georgeta Horodincă, *Duiliu Zamfirescu și contribuția lui la dezvoltarea romanului nostru realist*, (Buc.), (1956), 96, p; Mircea Zăciu, *Prefață* [la] „Duiliu Zamfirescu, Scrieri alese”, [Buc.], 1962, XXXIII, p.

² Considerăm că ciclul de poezii din „Ghimpele”, 1877, este cu totul nesemnificativ.

³ *Idem*, *Palabras*, în „Rom. lib.”, 27 febr. 1883.

literatura de bună calitate, aceea de a crea iluzia vieții. Astfel, despre analiza psihologică a unui personaj, afirmă că în unele momente „este atît de profundă și credincioasă, încît îți pare că-l cunoști pe omul acesta de cînd lumea”⁴.

Adeseori, dezgustat de presa vremii, de demagogia caracteristică timpului, izbucnește cu dispreț și violență, dînd curs liber revoltei sale: „Nu e întortochetură pe pămînt, nu e platitudine sub soare, nu e scandal, nu e beție, nu e nerușinare pe care să n-o vezi zilnic așternută în coloanele ziarelor noastre. Scriu prost, vorbesc prost, se laudă singuri, se insultă, li se umflă buicile ca niște cimpoieri strigînd *Paaatrie*, *Paatrie*, și iar *Patrie* și cînd vine vorba să arate cît le e dragă această sărmană moșie, nici unul nu se găsește să jertfească din bunul său trai, pentru traiul bun al patriei”⁵. „Exemple de platitudine”, „articole de gloabă”, „coloane întregi de umplutură” caracterizează publicațiile vremii, și în ele „tot ce e mai sfînt și mai înalt în păcătoasă noastră omenire, dragoste, patrie, ideal sînt pîngărite”⁶. Judecata ni se pare excesiv de aspră, mai ales că, semnalînd apariția binevenită a „Contemporanului”, se mărginește să noteze doar că publicația are meritul de a continua linia „Convorbirilor literare”, în lupta împotriva plagiatului⁷.

Un loc important în această primă etapă de activitate a lui Zamfirescu îl ocupă observarea fenomenului literar. Notînd uniformitatea, sărăcia literaturii vremii, „cel mai gol cîmp, dar în același timp cel mai disputat de puținii luptători ce se găsesc pe el”⁸, scriitorul îi opune imaginea trecutului, în care un Eliade Rădulescu, Bolintineanu, chiar Sihleanu, Nicoleanu și Scheleti, poate mai puțin înzestrați, avuseseră totuși un ideal, știuseră să fie în primul rînd oameni. Literatura contemporană, observă comentatorul, urmează acum un proces nefiresc, lăsîndu-se năpădită de tendințe bolnave, orientîndu-se spre direcții nepotrivite nouă. Traducerea romanului *Nana* al lui Zola îi prilejuiește un prim, dar vehement protest împotriva naturalismului, unul din fronturile de luptă la care nu va renunța niciîcînd, militînd în numele permanentei sale aspirații spre un realism de ținută clasică: „Procesul natural care trebuie să se urmeze în dezvoltarea literaturii unui popor strigă din răsputeri împotriva acestei contrabande ce tînde a se lăși din ce în ce mai mult. În Franța și-n alte țări, unde literatura s-a dezvoltat treptat, unde lirismul, roman-tismul și realismul — Lamartine, V. Hugo, Balzac — au trăit, au înflorit și au îmbătrînit, e natural să vezi spiritele alergînd după un soi nou de literatură. Dar la noi, unde de abia poezia populară a avut un zbor mai mare (...) și poezia lirică a încolțit cu mai multă sau mai puțin vlagă — la noi forma aceasta coruptă și destrăbălată

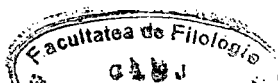
⁴ *Ibid.*

⁵ Don Padil, *Correspondența literară*, în „Rom. lib”, 1 mai 1883 și același citat în Don Padil *De la București*, în „Familia” 1886, nr. 4, p. 44.

⁶ *Idem*. *Scrisori din Serra*, în „Rom. lib.”, 29 apr. 1884.

⁷ D. Zamfirescu, *De Las Palabras*, în „Rom. lib.”, 15 august 1882.

⁸ Don Padil, *Palabras*, în „Rom. lib.”, 16 oct. 1883.

a naturalismului n-are cuvînt să trăiască⁹. Revenind altă dată asupra acestei idei, subliniază că nici măcar stilul perfect al unui Zola sau Maupassant nu le salvează scrierile „ce corup gustul și irită simțurile”. Autorul conchide: „Dacă ești romancier și știi să scrii, analizează situațiunile psihologice și pune gust în descrierile ce faci, nu căuta cu lumînarea colțurile cele mai întunecate și mai murdare ale omenirii”¹⁰. Înclinația spre echilibru, armonie, aversiunea împotriva oricăror experiențe străine de linia clasică a literaturii, sînt de pe acum prezente și afirmate cu tărie. Zamfirescu greșește condamînd în numele lor întreaga creație a lui Zola și Maupassant, neobservînd că aceștia au depășit prin forța artei proprii programul strict naturalist.

Așa cum aminteam, 1880 este anul colaborărilor lui Zamfirescu la „Literaturul”. Macedonski îl prețuia și, imediat după apariția poemului *Levante și Kalavryta*, îi consacră un atent și elogios studiu. În schimb, observațiile cronicarului „României libere”, pe marginea volumului *Poezii* (1882) al lui Macedonski¹¹, vădesc superficialitate și grabă. El remarcă talentul poetului, neînfeudat nici unei școli, precizînd că nici nu va căuta asemenea legături, pentru că „fiecare poet simte după organizațiunea sa morală și fizică”¹², dar evită să-i analizeze creația, menținîndu-se la afirmații de suprafață. Observă, pe bună dreptate, că în acel timp, „cîteva cuvinte întrebuițate cu mult succes de gloria noastră națională, de Alecsandri, s-au prins de sufletul unor scriitori cu atîta îndărătnicie, încît le-au coplesit toată originalitatea” și aceștia le folosesc la întîmplare, nedîndu-și seama „cît de mult strică efectul unei cugetări frumoase o vorbă pocit uzată”. Macedonski, dimpotrivă, datorită cunoașterii temeinice a limbii, atunci cînd are ceva de spus, nu ezită să-și creeze singur cuvintele necesare. Subliniind apoi nota de amărăciune, de revoltă din volumul lui Macedonski, cronicarul se întrebă „dacă nu trebuie să mulțumim lumii celei atît de rea, pentru că a făcut să vibreze cu atîta putere coarda sentimentelor sale de ură”¹³.

Asupra poeziilor lui Carol Scrob se oprește mai îndelung¹⁴, lăudîndu-l pentru precizia ideilor, cunoașterea deplină a cuvintelor folosite, expresivitatea lor, spontaneitatea în compoziție și subiect. Sub influența ideilor lui Macedonski, Zamfirescu afirmă că poetul trebuie să-și lărgească registrul, să nu se mărginească la a cînta doar dragostea: „Cugetarea, această splendoare a existenței noastre, trebuie să îmbrățișeze totul pe lume. Cît trăim concentrați în noi înșine, sau cînd ne concentrăm întreaga atenție numai asupra noastră, furăm din ceea ce sîntem datori să aducem concertului universal”¹⁵. Izvoarele

⁹ *Idem, Palabras*, în „Rom. lib.”, 16 oct. 1883.

¹⁰ *Idem, Palabras*, în „Rom. lib.”, 23 oct. 1883.

¹¹ D. Z., *Poezii de Macedonski*, în „Rom. lib.”, 24 dec. 1881.

¹² *Ibid.*

¹³ *Idem, ibid.*

¹⁴ D. Z., *Poeziile lui Scrob*, în „Rom. lib.”, 7, 9 și 10 martie 1882.

¹⁵ *Ibid.*, 9 martie.

adevăratei poezii lirice sînt mult mai bogate; recenzentul le schițează lapidar, în conformitate cu aceleași preferințe clasice: onoarea, libertatea, iubirea de patrie, seninătatea naturii, sufletul omenesc¹⁶. Zamfirescu aduce un criteriu superior în aprecierea talentului unui creator. Acesta însemnează ceva, numai atunci cînd este o expresie a timpului și a societății în care a trăit, avînd o înaltă menire. „Poetii și mai ales poezii lirici nu sînt creați numai pentru petrecerea omenirii; ei sînt martorii și interpreții ei; ei sînt gura de aur (...) care exprimă conștiința națională; și după cum poezia lor va fi vulgară și seacă, lumea care a născut-o va fi ordinară sau, dimpotrivă, dacă va fi fină și deosebită, timpul care a inspirat-o va fi un timp în care năravurile și tendințele se vor distinge”¹⁷. Observația este deosebit de importantă și ea scoate în lumină o convingere cu totul opusă celei pe care o va profesa cîțiva ani mai tîrziu (1890), cînd, într-o scrisoare adresată lui Titu Maiorescu, se va ridica împotriva lui Dobrogeanu-Gherea, afirmînd că „formula sufletească a poezilor” nu este în nici o legătură cu epoca ce a generat-o¹⁸.

Sînt notabile pentru această perioadă și preferințele sale din literatura universală. Ele ne familiarizează cu un Duiliu Zamfirescu orientat spre romantism, considerînd *Hernani*, a lui Victor Hugo drept „cea mai frumoasă [operă] din cîte a scris geniul veacului nostru”¹⁹ și ni-l anunță pe scriitorul de mai tîrziu, îndrăgostit de literatura rusă, exprimîndu-și de pe acum admirația pentru Turgheniev: „Nici un romancier nu a fost atît de simplu, mai nici unul nu a făcut o analiză mai conștiincioasă a sentimentelor omului, mai nici unul nu i-a studiat natura sa cu mai multă competență și mai multă bună-tate”²⁰. Chiar în creația acestuia, el elogiază tocmai latura clasică a operei, orientarea spre natura umană, nu spre omul social, trecînd sub tăcere celelalte aspecte.

Tot în această primă perioadă de activitate, Zamfirescu se arată preocupat și de limba literară, remarcînd „minunatul grai românesc vorbit cu atîta farmec la Mircești”²¹, „limba dulce și blajină a domnului Odobescu”²² — și observația va reveni și cîțiva ani mai tîrziu, cînd îl va numi „vechiul cîntăreț al limbii”²³ sau protestînd împotriva numeroaselor maghiarisme care invadaseră gazetele din Transilvania și Bucovina²⁴.

Colaborările lui Duiliu Zamfirescu la „România liberă” notează și etapele drumului său spre cercul „Convorbirilor literare”. La început, poetul privește admirativ și judecă de la distanță grupul și pe

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Idem, ibid.*

¹⁸ Emanoil Bucuța, *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori*, București, 1937, p. 89—90.

¹⁹ Don Padil, *Palabras*, în „Rom. lib.”, 27 febr. 1883.

²⁰ *Idem*, în „Rom. lib.”, 16 oct. 1883.

²¹ *Idem*, în „Rom. lib.”, 12 iunie; 1883.

²² *Ibid.*, 27 febr. 1883.

²³ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 87.

²⁴ D. Zamfirescu, *De Las Palabras*, în „Rom. lib.”, 15 aug. 1882.

conducătorul acestuia. În 1882, afirmă cu tărie că „în țara noastră nu există decît un om care să știe [sic] să critice. Acesta e domnul Maiorescu”²⁵. Trebuie amintit însă faptul că, după cîțiva ani (1886), va avea ușoare rezerve tocmai față de conducătorul „Junimii”, spunînd că „ar fi poate” [subl. de S. T.] singurul critic obiectiv de la noi, dacă s-ar retrage în singurătate, asemeni lui Laerțiu din *Romeo și Julieta*”, „dar el e un om social”, observă cu regret cronicarul²⁶. În 1883, Zamfirescu precizează din nou că „afară de salonul domnului Maiorescu și o mititică gazetă, nicăieri în altă parte nu se face vreo încercare pentru ca talentele tinere să poată lua o cristalizațiune corectă, cu unghiuri și cu fețe regulate”²⁷. Tot acum, participînd la ședințele de miercurea ale cercului „Convorbirilor literare”, acesta îi devine familiar.

El consemnează într-un articol că în 23 martie 1883, Alecsandri prezentase aici *Fintina Blanduziei*, pe care o găsește izbutită, impuțindu-i doar nerespectarea unității de timp — tot un amendament clasic — iar Eminescu „și-a citit singur un șir de poezii pregătite pentru revista domnului Vulcan, unele mai frumoase decît altele. Sua-vitatea limbei acestui om dă poeziilor sale un farmec cu totul deosebit, iar sferile ideale în care alegă cugetarea sa le întipărește cu o seninătate cerească”²⁸. Seninătatea și aleasa limbă eminesciană, capacitatea ei de a trezi în cititor ecouri adînci, prin puterea de sugestie, vor fi subliniate și în alte rînduri²⁹.

După 1884, Zamfirescu este tot mai apropiat de Titu Maiorescu, începînd cu acesta corespondența bine cunoscută, care va înceta doar în 1913 (e adevărat că după 1909 va fi cu totul sporadică). Ea ne oferă un material bogat, dezvăluindu-ne în primii ani un om timid în aprecieri personale, preocupat să-i fie pe plac interlocutorului, pentru ca, treptat, la început cu unele rețineri, apoi tot mai categoric, să aducă puncte de vedere noi, uneori fundamental opuse convingerilor lui Titu Maiorescu. Această divergență de opinii va produce și răceala, apoi ruptura definitivă, dintre cei doi.

Corespondența surprinde și comentează o perioadă lungă și de loc unitară. Viața literară de la sfîrșitul secolului al XIX-lea se polarizează în jurul cîtorva probleme mari: lupta de idei dintre Maiorescu și Dobrogeanu-Gherea, cu victoria celui din urmă, continuarea realismului critic prin Caragiale, care scrie acum *Năpasta* (1889), momentele, schițele și nuvelele sale; prin Slaviți, al cărui prim volum, *Nuvele din popor* apare în 1881, prin Vlahuță, obținînd cu romanul *Dan* unul din succesele răsunătoare ale vremii; prin Delavrancea, care duce mai departe nuvela realistă. Încep să se afirme nume noi: Brătescu-Voinești, Bassarabescu, Iorga. În poezie, după o fază de epi-

²⁵ D. Z., *Poeziile lui Șcrob*, în „Rom. lib.”, 7 mart. 1882.

²⁶ Don Padil, *Corespondență literară*, în „Familia”, 1886, nr. 24, p. 288.

²⁷ Don Padil, *Corespondență literară*, în „Rom. lib.”, 1 mai 1883.

²⁸ *Idem*, *Cronica literară*, în „Rom. lib.”, 3 apr. 1883.

²⁹ Duiliu Zamfirescu, *Metafizica cuvintelor și estetica literară*, în „An. Acad. Rom.”, ser. II, tom. XXXIII, sect. lit., 1911.

gonism eminescian, apar talente tinere, originale, ca Iosif, Anghel, Cerna. Trecînd în secolul al XX-lea, urmează o perioadă plină de efervescentă, cu tendințe tot mai divergente, fiecare cu programul, revistele și colaboratorii săi, aceștia din urmă părăsind adeseori o orientare pentru alta. Semănătorismul, poporanismul și simbolismul vor găsi un observator atent în Duiliu Zamfirescu, care, chiar dacă nu le va înțelege întotdeauna esența, critica sa comportînd explicabile limite istorice, își va preciza atitudinea proprie în corespondență, studii, ori în faimosul discurs de recepție de la Academie.

Contemporan cu ultimii ani de viață ai lui Eminescu, Zamfirescu vorbește totuși destul de rar despre el, poate și pentru că îl considera „așa de puțin om între noi”³⁰. Poezia eminesciană o vede strîns legată de cea a lui Leopardi³¹, nu atît prin conținutul, identitatea sentimentelor, cît prin forma versului, prin simplitatea lui. Cînd notează cu admirație că „amîndoi [Eminescu și Leopardi] vorbesc cumînți și senini de durerile lor”³², urmează linia dată de Maiorescu în interpretarea liricii eminesciene, nesocotînd, nu fără intenție, tonul de nemulțumire și de protest al acesteia. Apoi, va adăuga că trăsătura dominantă a poeziei lui Eminescu este profundul ei lirism³³, că autorul *Luceafărului* „ar fi putut să onoreze orice timp și orice popor”, datorită armoniei, frumuseții clasice a versului său; „Lăsînd la o parte *Satirele*, a căror primă parte este întotdeauna de cel mai nobil avînt poetic, bucățile sale lirice străbat sufletul ca o suferință divină, pe cînd forma încîntă prin originalitatea profundă a elocuțiunii”³⁴, notează Zamfirescu, evitînd iarăși cu prudență ceea ce depășea tiparul pe care i-l fixase singur lui Eminescu.

Numele lui Caragiale revine în schimb adeseori în scrisori. Pentru creatorul *Noptii furtunoase*, Duiliu Zamfirescu are prea puțină înțelegere și simpatie. Omul, cu franchețea sa cunoscută, îl irită și atacurile acestuia, atît de lipsite de menajamente, îi trezesc o antipatie constantă. Chiar cînd se dorește nepărtinitor în aprecieri, printre rînduri ostilitatea sa este mereu prezentă. Silit, adeseori, să-i recunoască meritele incontestabile, Duiliu Zamfirescu va alătura de obicei elogiului, rezerva ori dezaprobarea sa: „O foarte mare inteligență, o mare memorie și un talent muzical remarcabil, dar o totală lipsă de fantezie sînt calitățile unele reale, altele negative, care-l fac impropriu de a pricepe pe Leopardi și nestrăbătuta limpeziciune a seninului său”³⁵ pe „zevezecul, dar inteligentissimul de Caragiale”³⁶. Alțori, într-o schiță de portret, contrastele sînt iarăși prea puternice: „Dar mai tîrziu, cunoscînd pe om și marea lui inteligență, infinita nesta-

³⁰ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 48.

³¹ Duiliu Zamfirescu, *Metafizica cuvintelor...* loc. cit., p. 34.

³² Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 57.

³³ Duiliu Zamfirescu, *Eminescu*, în „Convorbiri literare” an: XLVIII, 1914, nr. 6 (iun.), p. 581.

³⁴ *Idem*, *Cîteva cuvinte critice*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, tom: XXXVIII, 1915—16, secț. lit., p. 377.

³⁵ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 59.

³⁶ *Ibid.*, p. 87.

tornicie a simțurilor sale, fondul fără nici un punct de rezim (...), am sfârșit prin a-mi fi drag și a avea un fel de compasiune pentru o fire atît de fantastică și de muncită, în care arama și diamantul sînt legate împreună spre a da impresia unui inel-ducu!'³⁷. De fapt, cei doi erau făcuți să nu se înțeleagă: unul deschis, spontan, plin de vervă, fără urmă de formalism în relațiile cu cei din jur, celălalt distant, reținut, sobru, cu morgă aristocratică. Încercînd să descopere trăsătura dominantă a caracterului lui Caragiale, Zamfirescu ajunge la concluzia că ar fi trivialitatea³⁸. Atît reține din sarcasmul celui dintîi, din luciditatea sa în cunoașterea lumii, din capacitatea de reflec-tare a acestei lumi în scrieri atît de bogate în înțelesuri, deși într-o crisoare recunoaște în Caragiale „un mare vizionar”³⁹.

Interesante sînt observațiile din prefața volumului său de *Novele* (Buc., 1888). Convins că literatura are menirea să înfățișeze lumea reală, de data aceasta apreciază la Caragiale tocmai puterea cu care a adus în literatură „stratul mahalalelor și al orașelor de provincie”, după Slavici, care se îndreptase spre țărănime. Deși încearcă de fie-care dată să se delimiteze, izolîndu-se de cei doi, mărturisește că intenționează completarea imaginii realității sociale de la noi, prin prezentarea „stratului de deasupra”.

Dacă nu ne surprinde rezerva scriitorului cu privire la o schiță ca *25 de minute cu Madame Carol* a lui Caragiale, pe care o consideră „fleac”, „glumă de spus între prieteni (...) și dacă prietenii ar fi mai proști ar rîde, dar de publicat și de iscălit nu”⁴⁰, atitudinea sa față de *O făclie de Paște* și *Năpasta* ridică numeroase probleme.

Vorbînd despre cea dintîi, o găsește „slabă, cu o invențiune absurdă și cu o totală lipsă de estetică”⁴¹. Zamfirescu își argumentează afirmația, pornind de la o idee justă, că „spre a deveni bun scriitor, trebuie o mare experiență de lume”⁴². Analizînd însă mijloacele prin care se poate dobîndi, are o concepție deficitară asupra cunoașterii, spunînd că există o cunoaștere directă și una intuitivă, rupte între ele. Prima — și crede că B. Șt. Delavrancea și Caragiale cunosc viața numai pe această cale directă — nu permite decît descrierea legată de exteriorul personajului și te împinge spre o prezentare fotografică, neselectivă a realității, spre *cazuri* care sînt posibile din punct de vedere psihologic, dar nu sînt firești, tipice; dimpotrivă, cunoașterea intuitivă — afirmă în continuare — ea singură oferă posibilitate scriitorului să-și analizeze adînc personajul, și mai mult, să dea acea iluzie a realității pe care Duiliu Zamfirescu o revendică întotdeauna. În ciuda acestui fapt, izvoarele convingerilor de mai sus aparțin bazelor idealiste ale esteticii sale. El cere, e adevărat, o reflecție selectivă a realității, dar sacrifică reprezentativul armonicolui, fru-

³⁷ *Ibid.*, p. 52.

³⁸ *Idem, ibid.*, p. 103.

³⁹ *Idem, ibid.*, p. 52.

⁴⁰ *Idem, ibid.*, p. 64.

⁴¹ *Idem, ibid.*, p. 48.

⁴² *Idem, ibid.*, p. 53.

mosului clasic. Pornind de la viață, scriitorul are datoria — crede Zamfirescu — să „purifice” imaginea în numele unui ideal de frumos confecționat de creator⁴³, și deci nu ne vom mira dacă figurile întunecate, clocotitoare ale celor doi, Leiba Zibal și Gheorghe, atît de nemăsurați în gesturi și sentimente, nu-i vor satisface aspirația spre seninătate, echilibru și măsură. Iată dar că sancționarea nuvelei se face tocmai de pe acele poziții din gîndirea sa estetică, ce vor împiedica în numeroase rînduri o aderare deplină și consecventă pe plan teoretic, la diversitatea artei realiste.

Asupra „dramei țărănești” *Năpasta* se va opri în mai multe rînduri. Înfeudînd-o total influențelor literaturii ruse (Tolstoi și Dostoevski), acelor tendințe ce apropiiau pe scriitor de „partea lăuntrică a complexului firii omenești”, de unele „excreșcențe” studiate apoi „pînă în particularitățile lor psihologice”, socotește că orice încercare de dramatizare a unui astfel de material de viață este sortită eșecului, deoarece „tot interesul persoanelor într-o dramă trebuie să stea în acțiunea lor, iar nu acțiunea în interesul ce deșteaptă o persoană”⁴⁴. Un Raskolnikov — continuă Zamfirescu — n-ar putea fi nimic pe scenă, după cum chiar Macbeth — deși este vorba de Shakespeare — îi este inferior, tocmai pentru că analiza psihologică este limitată la cel din urmă, datorită cerințelor genului. Categoria socială din care fac parte personajele este a doua cauză pentru care piesa i se pare neizbutită. Întîlnim acum, pentru prima dată, o idee mereu reluată și căreia Zamfirescu îi datorează în mare măsură antipatia pe care a trezit-o în rîndurile contemporanilor. Discursul de recepție la Academie, din 1909, nu va fi decît o continuare a neîncrederii sale în bogăția sufletească a țăranilor noștri.

Vorbînd despre *Năpasta*, socotește că personajele, atît de complexe, sînt false, pentru că nu aparțin mediului în care le-a fixat autorul. Caracterul, natura intimă a eroilor lui Caragiale țin de o altă lume și, chiar transferate acolo, singură Anca e izbutită, Ion și Dragomir rămînînd în umbră⁴⁵. Într-o altă scrisoare, afirmă că țăranul rus și cel român au multe puncte comune, dar există și deosebiri esențiale între ei. Primul, fantastic și fatalist, își răsfrînge aceste trăsături asupra propriei lui firi; al doilea, la fel de fatalist, de imaginativ, aduce în plus pe de o parte un echilibru datorită influenței romane, iar pe de altă parte, o notă contemplativă, influență a orientului. De aceea i se pare că „crime groaznice, cazuri de muștrări de conștiință nu se văd la noi, decît pe cale cu totul excepțională. Iată întru ce drama lui Caragiale, *acolo unde e pusă* [subl. de S. T.] e falsă. În țăranul nostru o singură noțiune este clară și se poate ridica pînă la un adevărat motor sufletesc: pasiunea pămîntului”⁴⁶.

⁴³ vezi și Dima Al., *st. cit.*, p. 103 și G. Horodincă, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁴ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 60.

⁴⁶ *Idem, ibid.*, p. 113.

Mai târziu, vorbind într-o altă scrisoare despre proiectele sale în legătură cu romanul *Tânase Scatiu*; precizează: „În desfășurarea întâmplărilor, țărani se mișcă numai ca mase colective, fiindcă așa îi văd eu interesanți, așa sînt ei o putere și numai așa psihologia lor poate da nota caracteristică a unui țaran. Altfel, individual, ei nu pot forma subiectul unui roman, decît numai dacă vei face țărani de carnaval, sau ființe histerice și neromânești, cum sînt ale lui Slavici sau cum sînt ale lui Caragiale din *Năpasta*, care vorbesc și se agită ca la țară, dar ale căror resorturi sînt false”⁴⁷. Respingerea complexității sufletești a țaranului este mai limpede exprimată în discursul de recepție la Academie: „Nu merg atît de departe, încît să afirm că sufletul țărănesc nici nu e interesant în literatură; fiindcă pentru mine, totul e interesant în natură. Cu toate acestea, cei mai mari critici și cei mai mari creatori de caractere omenești nu se ocupă cu suflete simple, pentru că acelea sînt ca neantul, fără evenimente”⁴⁸. O țarancă româncă ascunsă, urmărindu-și răzbunarea cu atîta sînge rece i se pare „inverosimilă”.

Așadar, pornind de la un punct de vedere sănătos, de la nevoia respectării adevărului vieții, de la credința în determinarea socială a psihologiei individuale, Zamfirescu ajunge la concluzii false; exemplificînd greșit cu lumea eroilor lui Caragiale.

Încercînd să analizeze nuvelele lui Slavici sau pe cele ale lui Popovici-Bănățeanu, aceeași necunoaștere a sufletului poporului nostru îl determină să considere cu consecvență creația celor doi nerealizată, eroii confecționați de „carton”, plămuiți ale autorilor, fără nici un punct de rezim în adevărata psihologie, așa cum o vede el.

Protestînd adeseori împotriva idilismului în literatură, a dulcigăriilor, a blîndeții⁴⁹, Zamfirescu are convingerea că nu o anume nostalgie, nu acel dor din poezia populară — transplantat cu exces apoi în literatura cultă — ne caracterizează neamul. Citind nuvelele lui Slavici, le găsește false, „cu o năzuință de a pune în estetica noastră românească nota molcomă, aiurită și străină”⁵⁰, ce nu e definitivă pentru etica poporului, mai ales cînd acesta acționează. „Nenorocul și nepriceperea noastră de scriitori stă tocmai în aceea că am creat pînă acum tipuri de români derivate din această notă colectivă aprioristică [dorul] care face că toate nuvelele lui Slavici se aseamănă între ele”⁵¹. Și Zamfirescu conchide: „A venit vremea să lăsăm dulcigăriile artificiale ale țaranilor amorezați și blegi și să facem oameni vii în literatură, dacă se poate români voinici și cinstiți, dacă nu vițioși sau sceptici, dar vii, cu voință și mușchi”⁵². Gîndindu-ne la epoca în care cerea acest lucru — epocă în care o

⁴⁷ *Idem, ibid.*, p. 160.

⁴⁸ Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în literatură*, în „Conv. lit.”, an. XLIII, 1909, nr. 11, p. 1209.

⁴⁹ vezi și părerile sale despre Brătescu-Voinești.

⁵⁰ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 259.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Idem, ibid.*, p. 261.

întreagă literatură semănătoristă introdusese într-adevăr în literatură asemenea țărani de carnaval, personaje de operetă —, în ciuda nedreptății pe care le-o face lui Slavici și Popovici-Bănățeanu, atitudinea sa anti-idilizantă trebuie reținută.

Chipurile din creația lui Creangă i se par că respectă adevărul vieții, pentru că țărani săi „nu vreau să fie nici mai sentimentali decât toți țărani adevărați, nici mai naționali”⁵³.

Dacă, pornind de la un principiu sănătos, realist, în aprecierea operelor scriitorilor amintiți, greșește totuși, același principiu îl duce alteori spre observații interesante și de loc eronate. Când îi vorbește lui Titu Maiorescu despre *Povestea unei coroane de oțel* a lui Coșbuc⁵⁴, înțelegem că nu resentimente determinate de lipsa de succes a romanului său *În război* îl fac să afirme că cea dintâi este „o carte convențională, scrisă într-o limbă moartă, jumătate de cronicari și jumătate de provincialisme”; iar a doua, „nebăgată în seamă”, aduce totuși „oameni vii și întâmplări adevărate”, ci și acum este prezent criteriul său de apreciere a literaturii — măsura în care opera de artă este o oglindă a realității.

Un alt nume care revine în corespondență este cel al lui Vla-huță, pe care-l privește cu simpatie, solicitînd pentru el chiar grijă și sprijin material din partea lui Maiorescu. Vorbind despre romanul *Dan*, Zamfirescu, de obicei atît de încrezător în tot ceea ce afirmă conducătorul „Junimii”, nu mai este de acord în a explica succesul romanului doar prin propaganda socialistă, cum insinua acesta. Romanul are meritele sale: „o limbă bună”, „...un stil corect și curgător”, o analiză psihologică atentă și nuanțată, capacitatea de a se adresa unui public larg, păturilor mijlocii ale societății noastre. El observă chiar că astfel de scrieri sînt necesare, pentru ca masele de cititori „să se tîmăduiască de gustul romanelor pornografice franceze (...), de romanele ilustrate de la bilciuri (...) care se vînd cu miile de exemplare”⁵⁵.

Autorul *Vieții la țară* are, de asemenea, un simț deosebit în descoperirea tinerelor talente ale literaturii noastre. Încă în 1890, el remarcă în N. Iorga „o aparițiune proaspătă și cu bune dispoziții”, iar Brătescu-Voinești, de la primele scrieri, îi pare că „are croială de scriitor și trebuie cultivat”. Observînd o oarecare monotonie în tematică, îi recomandă „să-și mai anine o coardă-două la liră”, fără să renunțe însă la nota sa caracteristică. Dacă la început aprobă acea naivitate plină de farmec a creației acestuia, mai apoi, subliniază nevoia unui plus de vigoare, de forță, de duritate, menite să împiedice alunecarea spre dulțegărie. Sensibil de obicei la limba scrierilor asupra cărora se oprește, aducînd adeseori notații ce vădesc pricepere și bun simț, el subliniază echilibrul, tonalitatea simplă și „sentimentală cu măsură” a limbii lui Brătescu-Voinești, calități ce-i dezvăluie un condei matur, cu reale perspective.

⁵³ Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în lit.*, loc. cit., p. 1208.

⁵⁴ Emanuil Bucuța, *op. cit.*, p. 227.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 144.

Același ochi priceput îl aduce și în aprecierea nuvelisticii lui I. A. Bassarabescu. Subliniind valoarea unei nuvele ca *Emma*, observațiile sale depășesc discutarea cazului concret, reprezentând adevărate convingeri estetice privitoare la o specie literară ce nu-i era străină. „Echilibrul perfect al nuvelei, valoarea comică a cuvintelor, verva descrierii”, totul îl face să-l apropie pe Bassarabescu de nuvelistul american Bret Harte, nume pomenit adeseori cu considerație.

Acestea erau părerile lui Duiliu Zamfirescu despre literatura română, în momentul în care se pregătea intrarea sa la Academie. Numeroase idei, pe care le vom reîntâlni în 1909, fuseseră prefigurate și lipsea doar închegarea lor într-un tot unitar.

Discursul său de recepție, *Poporanismul în literatură*, îl va singulariza în epocă, îndepărtându-l de contemporani. El nu era unicul adversar al ideii reactualizării interesului pentru țărănime, dar nimeni altul nu și-a expus atât de fățiș această opinie.

Orientarea sa idealistă estetizantă l-a făcut să ia atitudine critică față de îndreptarea literaturii noastre spre popor, ca obiect al operei de artă, și spre literatura populară, ca model și depozitară de motive exemplare. Discursul are caracter anti-popular vădit. Chiar dacă unele idei sînt valabile măcar în punctul lor de plecare (susținerea latinității noastre, combaterea exaltării naționaliste prin afirmația că poporul român nu este cu nimic mai înzestrat poetic decît altele, recomandarea făcută literaților de a aborda și alte medii sociale decît țărănimea), pe parcurs, o anume lipsă de măsură, un aristocratism supărător și un estetism evident îl împing spre considerații eronate, spre aprecieri care vor stîrni apoi o polemică aprinsă, începută chiar de Titu Maiorescu.

Zamfirescu socotește că orientarea spre popor și spre creația acestuia este inutilă, ba chiar dăunătoare dezvoltării literaturii, deoarece folclorul — după părerea sa — nu ne reprezintă cu ceea ce avem mai specific. Cei ce l-au cules, inclusiv Alecsandri, s-au îndreptat spre notele tînguitoare, neconcludente pentru un popor de origine latină, atât de energic și cu un spirit politic atât de dezvoltat. Apoi, însuși creatorul folclorului nu este colectivitatea, ci individul — un aristocrat cel puțin al spiritului — cu un profil propriu, net diferențiat de al mulțimii. Zamfirescu absolutizează prima treaptă în procesul de creație a literaturii populare, uitînd că sînt selectate de popor doar creațiile în care acesta se recunoaște, că doar ele se preiau și dobîndesc drept de circulație, că momentul genezei folclorului împletește atât de strîns individualul cu colectivul, încît este adeseori imposibil să se precizeze forma primară, inițială a unei producții populare.

Ridicîndu-se împotriva poporanismului (dar termenul include în accepțiunea vorbitorului și semănătorismul), Zamfirescu are convingerea că acesta exercită o tiranie nepermisă asupra literaturii contemporane, în special pe două căi: în primul rînd, poporanismul recomandă orientarea scriitorului numai spre mediul rural (idee falsă, pentru că Ibrăileanu cerea doar preferință pentru țărănime, nu zugrăvirea ei exclusivă). Datorită acestei cerințe, conchide Zamfirescu, creației lui

Coşbuc — scriitor cu merite reale altfel — îi lipseşte lirismul, ţărâni-
mea nefiind în stare să ofere artistului o viaţă sufletească diferenţiată,
complexă, cum ar putea, de pildă, păturile mijlocii. Tot datorită exce-
sivei pătrunderi a ţăranului în literatură, unii scriitori, ca Slavici şi
Popovici-Bănăţeanu, se simt obligaţi să-l înfăţişeze, aducînd o lume
pe care n-o cunosc îndeajuns, aplicînd „sufletul cărturarului de la
Viena şi Buda-Pesta flăcăului din satul lor de naştere” şi atunci
„oamenii trăiesc şi se mişcă după conceptul autorului, iar nu după
problema lor sufletească”⁵⁶. În al doilea rînd, Zamfirescu repropo-
zează poporanismului introducerea prea făţişă a tendinţei în literatură, a
notei sociale, militante. Cel care cu cîţiva ani înainte, deşi recunos-
cuse cultura şi inteligenţa lui Gherea, făcuse concesii lui Titu Maio-
rescu în susţinerea ideii autonomiei artei, mergea şi acum pe acelaşi
drum, considerînd că literatura nu se dezvoltă datorită unor cauze
economice, ci e determinată de mişcări ale sufletului omenesc. Simţind
că afirmaţia sa nu are temei, acceptă în parte legătura dintre viaţa
materială şi cea spirituală, dar introduce, pentru atenuarea capitulării,
termenul de „miragiu”, preluat de la Achille Loria. „Miragiul” ar fi
după Zamfirescu „licărirea în depărtare a unui sentiment superior, care
face pe soldat să meargă în gura tunului, pe cînd războiul în care el
este numai un atom, e determinat de cauze de îmbogăţire”⁵⁷. „Miragiul”
ar avea menirea să ascundă determinarea economică prea brutală,
conferind poeziei posibilitatea detaşării de realitatea imediată, înăl-
ţînd-o spre sfere superioare. Constatînd apoi lipsa acestui element în
creaţia unui Coşbuc sau Goga, pe care-i infeudează poporanismului,
ajunge la caracterizări ce nu puteau rămîne fără ripostă chiar în
epocă: „A cînta în versuri numărul de hectare pe care-l deţine mica
proprietate, faţă de numărul de hectare pe care-l deţine marea pro-
prietate, este o glumă de prost gust” — spune Zamfirescu vorbind
despre *Noi vrem pămînt*⁵⁸. Creaţia lui Goga i se pare şi mai lipsită
de „miragiu”: „Din toate poeziile domniei sale de pînă acum se
desprinde violenţa greoaie a unui arendaş de talent, pe care nu-l
dijmuieşte boierul la vreme”, iar *Clăcaşul* este „o vinovată provocare
la lupta de clasă”⁵⁹.

Cu riscul de a ne abate de la problema pe care o discutăm,
socotim că este necesară o studiere mai atentă a izvoarelor acestei
aversiuni faţă de ţărâniime şi, mai ales, faţă de literatura ce-i sprijinea
aspiraţiile.

În concepţia socială a lui Duiliu Zamfirescu, se poate urmări cu
uşurinţă renunţarea treptată la idealurile progresiste ale epocii şi
acceptarea, chiar profesarea unor idei reacţionare, tot mai accentuate
pe măsură ce omul politic pătrundea în rîndul claselor conducătoare.
Dacă în 1840 vedea în socialism şi comunism „o idee sublimă: şter-

⁵⁶ Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în lit.*, loc. cit., p. 1207.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 1206.

⁵⁸ *Idem, ibid.*, p. 1207.

⁵⁹ *Ibid.*

gerea noțiunii de proprietate, care va ridica de pe capetele omenesții pîcla preocupățiunii celei mai meschine"⁶⁰, în 1909, el este un apărător al proprietății.

Încercînd să analizeze — în același discurs de recepție — conflictul de neîmpăcat dintre țărănime și burghezo-moșierime, conchide că statul ar trebui să abată atenția țăranilor de la problema pămîntului, îndrumîndu-i spre micile ateliere meșteșugărești, oferindu-li-se astfel „posibilitatea de a se îmbogăți” (!), pentru ca „legea psihologică a năzuinței către mai bine să nu ia forme violente”. Afirmăția se face la numai doi ani după represiunea sîngeroasă a răscoalei din 1907 și cel ce susține aceste idei este scriitorul care, deși mărginise conflictul real la țărănime și arendașime, absolvind de orice vină boierimea națională, înțelesese totuși, în *Tănase Scatiu*, că nu incapacitatea și lenea determină mizeria celor răzvrățiți.

În 1916, revenind asupra acestei probleme, Zamfirescu, conștient de adevărata stare de lucruri din agricultură, își va manifesta încrederea în bunul simț al spiritelor „superioare”, afirmînd: „Geniul va recunoaște că nu se poate ca în Țara Românească 4 mii de familii să stăpînească jumătate din pămîntul arabil, iar 6 milioane de țărani, cealaltă jumătate. El va restitui ceea ce a fost acumulat de veacuri, dînd brațelor muncitoare ceea ce creierul lor nu a putut agonisi” și aceasta se va realiza prin „dezvoltarea conștiinței individuale”⁶¹. Cele cîteva citate marchează momente ale drumului unui om apropiat la început de generația înaintată a vremii, pentru ca apoi, renunțînd să vadă ceea ce realitatea însăși îi impunea, în fața creșterii nedreptății, dar și a revoltei, să recomande soluții utopice, apărînd de fapt pozițiile statului pe care-l slujea.

Mircea Zăciu subliniază, așadar, pe bună dreptate, că „nu imperfecțiunile, artistice sau de limbă îl șocau pe Zamfirescu în literatura așa-zisilor „poporaniști”. Accentul, în combaterea ei, cade asupra conținutului de idei al acestei literaturi”⁶².

După 1909, o parte a activității sale se va desfășura în cadrul secției lîferare a Academiei Române, unde va prezenta rapoarte pe marginea unor scrieri, înaintate spre premiere, ori va face caracterizări succinate ale celor ce urmau să fie primiți în Academie. Articolele publicate după această dată iau în discuție fie aspecte ale poeziei noi, pe care nu întîrzie s-o considerare „decadentă”, fie probleme ale limbii literare, luptînd împotriva folosirii excesive a arhaismelor ori regionalismelor, precum și a limbajului banal, neexpresiv sau, dimpotrivă, prețios, căutat.

Căldura cu care vorbește despre I. A. Bassarabescu (acesta urma să devină membru corespondent al Academiei) și despre arta sa nu ne surprinde, cunoscîndu-i preferințele literare anterioare. El urmărise cu atenție, încă din străinătate, dezvoltarea și afirmarea nuvelistului,

⁶⁰ Emanoil Bucuța, *op. cit.*, p. 64.

⁶¹ Duiliu Zamfirescu, *Cîteva cuvinte critice*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, tom. XXXVIII, 1915—16, secț. lit., p. 368.

⁶² Mircea Zăciu, *Prefață*, p. XV—XVI.

care aducea o notă originală în scrisul românesc. Zamfirescu îl apreciază nu numai pentru talentul său, dar și pentru lumea pe care n-a ezitat s-o înfățișeze cititorilor, „o lume sentimentală, dar cam provincială”⁶³. Cît despre primirea lui Coșbuc în Academie, i se pare că, în fine, „se săvîrșește un act de dreptate, consfințind ceea ce opinia publică a hotărît demult”⁶⁴. Aprecierea și-o justifică nu contrazicîndu-și ideile din discurs, ci argumentînd că după venirea lui Coșbuc în România, acesta a știut să se țină departe de toate frământările politice ale timpului.

Printre tinerele talente pentru care are cuvinte de laudă se numără în primul rînd Șt. O. Iosif, Anghel și Cerna. Cei dintii, cu *Legenda funigeilor*, *Cometa* și *Caleidoscopul lui A. Mirea*, „sînt o fericită dovadă că poezia românească își caută o cale nouă în tot ce poate mișca sufletul omenesc și mai cu seamă mînuind o limbă de o fluiditate extraordinară”⁶⁵. E adevărat că asupra *Caleidoscopului* aruncă o privire grăbită, neglijînd notele sale profund sociale, bogăția de idei, elogiînd în schimb poate cea mai clasică dintre poezii, *Glasul lui Memnon*, mai puțin ancorată în probleme „litigioase”, ca de pildă *Scrisoarea deschisă a unui melc*. Piesa *Cometa*, deși cu subiect banal, găsește de asemenea aprobarea lui Zamfirescu, datorită aceleiași armonii a versului, dar mai ales grație firescului personajelor care sînt vii, — „calitate hotărîtoare” pentru orice operă literară. Continuîndu-l pe Maiorescu în afirmarea lipsei de orice finalitate a artei în afara frumosului, el socotește că poezia lui Iosif și Anghel aduce un autentic suflu romantic, „rezultatul năzuințelor optimiste ale sufletului, care neputînd preface realitatea, cearcă să o înfrumusețeze și o transpune într-o lume mai bună”⁶⁶.

Prețuind întotdeauna discreția, delicatețea, poezia lui Cerna îi procură satisfacții superioare, „în aceste timpuri de reclamă și de gălăgie, în care tinerii de talent umplu lumea cu nimicnicia personalității lor”⁶⁷. Dimpotrivă, în creația acestuia, impresionează capacitatea de a găsi nenumărate punți de legătură între el și lumea înconjurătoare, de a cînta sentimente ale unei omeniri întregi. Deși subliniază „marea știință a valorii emotive a cuvintelor, puterea de reprezentare plastică a ceea ce este abstract, permanența notei optimiste, Zamfirescu nu poate trece peste creații ca *Poporul* și *Isus*, purtătoare de idei „răzvrătitoare”. Dacă n-ar fi „răscumpărate” de alte poezii (și nu întîmplător amintește printre ele *Plînsul lui Adam*), s-ar grăbi — mărturisește raportorul — să nu propună volumul lui Cerna spre

⁶³ D. Z., *Activitatea lui I. A. Bassarabescu*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, Dezbateri, vol. XXXI, (1908—9), p. 182.

⁶⁴ *Idem*, *Activitatea literară a lui Coșbuc*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, Dezbateri, vol. XXXVIII (1915—16), p. 175.

⁶⁵ *Idem*, Șt. O. Iosif și D. Anghel, „*Legenda funigeilor*”, „*Cometa*” și „*Caleidoscopul lui A. Mirea*”, în „An. Acad. Rom.”, seria II, Dezbateri, vol. XXXI, (1908—9), p. 265.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 265.

⁶⁷ D. Z., P. Cerna, *Poezii*, Buc., 1910, în „An. Acad. Rom.”, seria II, Dezbateri, vol. XXXIV, (1911—12), p. 192.

premiere, pentru că „despre poeziile tendențioase se poate zice, ca despre vițiile ascunse, că ele poartă pedeapsa în sine: sînt întotdeauna urite și sfîrșesc prin a omîri pe autorii lor”⁶⁸.

Analizînd, tot în acest timp, creația a doi scriitori ai vremii, care s-au apropiat de lumea țărănească, el aduce un entuziasm exagerat. Dragoslav, pe care-l socotește unic în literatura română, este un prozator minor, aproape uitat astăzi, iar I. C. Vissarion, mai talentat, e adevărat, nu este însă nici într-un caz cel dintîi scriitor de la noi care a înfățișat veridic, „atît în formă, cît și în fond” țărănimea. Criticul își susține și acum vechile, greșitele convingeri că un Slavici sau un Popovici-Bănățeanu, în operele lor, „au fost preocupați de latura politică și socială a chestiunii, iar nu de cea literară”, spre deosebire de ceilalți, care au scris, nedorind să demonstreze nimic⁶⁹.

Articolele sale din această perioadă: *Metafizica cuvintelor și estetica literară* (1911), *Cîteva cuvinte critice*, *Unor prieteni tineri* sau *Literatura viitorului* (1916) sînt tot atîtea luări de atitudine împotriva poeziei moderniste, la care îl nemulțumește goana după noutate, permanența ei tendință de a șoca pe cititor prin extravagantă. Zamfirescu nu pătrunde în esența curentului, menținîndu-se doar la aprecieri privitoare la forma poeziei noi. Cel care precizase undeva că „clasicismul nu se atinge cu alegerea subiectelor din lumea clasică, ci cu perfecția absolută a formei, cu frumusețea gîndirii și cu sobrietatea simțurilor”⁷⁰ protestează împotriva libertăților prozodice pe care și le iau tinerii poeți, împotriva limbajului abundent în epitete neologistice sonore, dar lipsite de conținut. Duliu Zamfirescu sancționează curentul nu în numele unei arte realist-critice, ci folosind ca termen opozant realismul clasic, ca supremă aspirație a literaturii superioare din toate timpurile. „Nu se cuvine — îl admonestează el pe directorul „Flacărei” — să încurajați și să îngăduiți școala aceasta decadentă, sub cuvînt că e a viitorului. Nimic nu este al viitorului, dacă nu cuprinde simburile frumosului clasic”⁷¹. Încercînd în continuare o definiție a acestuia, crede că ar fi în primul rînd, „*sentimentul sincer* [subl. de S. T.] exprimat cu eleganță. Și este elegant nu cuvîntul căutat și prețios, ci cuvîntul just, pus la locul lui”.

Dacă în ceea ce privește mișcarea literară din țară criticul desfășoară o activitate diversă, de promovare și de respingere în numele concepției sale despre artă, în momentul în care abordează literatura universală, obiectivele activității sale critice sînt de obicei altele. El urmărește de cele mai multe ori, prin analiza unor opere exemplare,

⁶⁸ *Ibid.*, p. 191.

⁶⁹ *Idem*, I. C. Vissarion, *Nevestele lui moș Dorogan*, în „An. Acad. Rom.”, seria II, vol. XXXVIII (1915—16), p. 336.

⁷⁰ *Idem*, Ion Al. George, *Aquile*, în „An. Acad. Rom.”, seria II: Dezbateri, vol. XXXVI, (1913—14), p. 239.

⁷¹ *Idem*, *Literatura viitorului*, în „Conv. lit.”, an. I (1916), nr. 1, (ian.), p. 18.

să illustreze pe viu tocmai prototipul de artă spre care tindea: realismul clasic.

Creația lui Tolstoi, Turgheniev și Dostoievski, „cele trei mari genii moderne”, cum le numește într-o scrisoare adresată lui Titu Maiorescu, îi prilejuiesc notații admirative. Asupra lui Tolstoi, acest „Shakespeare al stepelor”, a stăruit îndelung, analizând numeroase din operele sale, în două studii apărute în „Convorbiri literare”: unul din 1892, de fapt o monografie rămasă neterminată⁷², altul în 1908, scris cu prilejul aniversării a 80 de ani de la nașterea marelui romancier⁷³. Tolstoi satisface în întregime idealul său estetic, pe de o parte prin realismul său, opus zolismului și naturalismului, creația sa fiind „exactă și agera interpretare a realității vieții”, pe de altă parte, prin marea frumusețe a scrierilor sale, aducând în artă „natura și imitațiunea ei în tot ce are armonic”. [Folosind tot cuvintele lui Zamfirescu, creația autorului *Anei Karenina* ne dă „cea mai intensă iluzie a vieții”, dar în același timp, este și cea mai minunată oglindă a lumii”. Oamenii sînt „reali și frumoși”, plini de complexitate, dar consecvenți cu ei înșiși; natura vibrează; peste toate plutește acea armonie pe care numai clasicitatea o poate revărsa asupra lucrurilor din lume. Afirmația sa entuziastă: „Dacă veacul al XIX-lea ar fi produs numai pe Darwin și Tolstoi, ar avea dreptul să se cheme «un pas înainte» în istoria omenirii”⁷⁴ nu ne mai surprinde.]

La Dostoievski admiră aceeași putere de analiză a sufletelor omenesci, atît de contradictorii și, totuși, atît de armonice. În opera acestuia, prezentarea obiectivă a personajelor, urmărirea atentă și nuanțată a dramelor interioare, se face cu discreție, cu măsură, spre deosebire de Paul Bourget, care aduce un exces de psihologism.

Amintind adeseori numele lui Leopardi, este interesant de observat că arareori reține aspectul romantic al poeziei sale, elogiind mai ales calitățile clasice ale scrisului său.

Aceeași dragoste de adevăr — învățată în mare măsură la școala realiștilor ruși — îl îndepărtează de ceea ce este virtuozitate stilistică în creația unui Flaubert, socotind literatura mai mult „arta de a spune” decît „arta de a scrie”. El cere creatorilor chiar abateri de la un stil prea îngrijit, atunci cînd materialul de viață, starea sufletească a personajelor în anumite împrejurări de pildă, cere repetiții sau suspensii în limbaj, cere încălcări de la regulile rigide.

Paralel cu operele sale beletristice, prin care a adus o importantă contribuție la dezvoltarea realismului în literatura noastră, Duiliu Zamfirescu a desfășurat, după cum am văzut, o intensă activitate de critic literar. Chiar dacă această latură a creației sale n-a fost realizată

⁷² *Idem*, *Leon Tolstoi*, în „Conv. lit.”, 1892, nr. 1 (p. 273—297), nr. 5 (p. 358—370), nr. 6 (p. 433—448), nr. 7 (p. 557—569).

⁷³ *Idem*, *Leon Tolstoi*, în „Conv. lit.”, 1908, nr. 8, p. 113—115.

⁷⁴ D. Z., *Leon Tolstoi*, în „Conv. lit.”, 1892, nr. 1, p. 278.

sistematic, urmărirea ei atentă poate pune în lumină un sistem de idei și păreri despre artă destul de bine încheșat. Ele ne descoperă astăzi nu numai largimea cîmpului de vederi al lui Zamfirescu, ci și factura specifică a realismului său.

Pe baza idealului estetic formulat în atitudinile sale teoretice, putem ajunge la concluzia că tindea spre un realism clasic al echilibrului și măsurii, al armoniei și proporției, al limpezimii și eleganței în expresie, neglijînd însă funcția socială a artei, sau convertind-o într-una etică⁷⁵, îndreptînd literatura către un frumos „independent de orice interes material”, izolată de mulțimea „vulgară”. Aceasta ne explică și ne indică totodată măsura în care azeziunea lui Zamfirescu la arta realistă este înaintată, dar și limitele la care ajunge.

ДУЙЛЮ ЗАМФИРЕСКУ, ЛИТЕРАТУРНЫЙ КРИТИК

(Резюме)

Автор выявляет менее известную сторону деятельности Дуйлю Замфиреску и анализирует его статьи, появившиеся на страницах различных периодических изданий того времени (настаивая и на статьях, принадлежащих к первому периоду, вышедших в „Ромыния либерэ”), его речь, произнесенную по случаю приёма в Академию, предисловия к его произведениям, а также доклады, представленные в работах литературного отдела Академии.

Весь материал приводит к следующим выводам:

Из-за долгих лет, проведенных вдали от родины, из-за непосредственной связи с тем, что Италия и Греция сохранили ещё с древности, благодаря постоянному влиянию Титу Майореску (который лично обладал прочными классическими знаниями) объясняется у Дуйлю Замфиреску отсутствие восприимчивости к реалистическо-критической литературе, самой передовой литературе его времени, а также ориентация писателя к реализму классической фактуры.

DUILIU ZAMFIRESCU, CRITIQUE LITTÉRAIRE

(Résumé)

L'étude met en lumière un aspect peu connu de l'activité de Duiliu Zamfirescu, en analysant sa collaboration à divers périodiques du temps (particulièrement les articles appartenant à une première période, ceux qu'il publia dans *România liberă*), son discours de réception à l'Académie, les préfaces à ses ouvrages, enfin les rapports présentés dans le cadre des travaux de la section littéraire à l'Académie.

L'examen de tous les matériaux ont amené l'auteur aux conclusions suivantes:

Les nombreuses années passées loin du pays et le contact direct avec ce que l'Italie et la Grèce gardaient de l'Antiquité, d'autre part l'influence permanente de Titu Maiorescu, lui-même de formation classique sérieuse, expliquent le manque de réceptivité de Duiliu Zamfirescu à l'égard de la littérature que la critique marxiste nomme aujourd'hui „réaliste critique”, ainsi que l'orientation de l'écrivain dans le sens d'un réalisme de facture classique.

⁷⁵ D. Z., P. Cerna, *Poezii*, Buc., 1910, p. 192: „Puterea de întruchipare a sufletului omenesc are o așa de mare valoare etică, încît ridică arta la cea mai înaltă funcție socială”.

ECOUL UNOR IDEI DE „EGALIZARE SOCIALĂ” ÎN LITERATURA ROMANĂ DIN SEC. I î.e.n. și SEC. I e.n.

de
TIBERIU WEISS

Ideile de „egalizare socială”, de „armonie socială”, „de pace socială” care erau atât de frecvente în societatea romană din secolul I î.e.n. și secolul I e.n. n-au apărut întâmplător, ci reflectau contradicțiile sociale, adâncirea crizei orînduirii sclavagiste. Relațiile de producție sclavagiste din această perioadă au devenit din ce în ce mai mult o frînă în calea dezvoltării societății, contradicțiile sociale cereau imperios o rezolvare a lor. Expresia celor mai acute contradicții o constituia lupta sclavilor împotriva stăpînilor de sclavi. Un punct culminant al răscoalei sclavilor a fost răscoala lui Spartacus care nu a putut fi reprimată decît prin mari eforturi de către proprietarii de sclavi. La lupta sclavilor împotriva stăpînilor de sclavi se adaugă și lupta maselor de mici orășeni, a țărănimii sărace și a popoarelor înrobite împotriva patricienilor și împotriva vîrfurilor exploatoare. Adîncimea acestor contradicții a determinat și unele aspecte specifice ale luptei ideologice. Pe măsură ce criza societății sclavagiste se adîncește apar tot mai frecvent idei de escamotare sau de estompere a contradicțiilor existente, îmbrăcînd între altele și haina unor idei de „egalizare socială”, spre a atenua contradicțiile, canalizînd nemulțumirea maselor pe făgașul intereselor claselor dominante. Formele pe care le îmbracă aceste idei de „egalizare” sînt foarte variate, manifestîndu-se în diverse compartimente ale vieții sociale: politic, juridic, religios etc.; ceea ce constituie însă o notă caracteristică a acestor idei este că ele converg înspre același obiectiv, de a frîna dezvoltarea ascendentă a societății, de a întări relațiile sclavagiste, respectiv statul sclavagist, de a stăvili descompunerea orînduirii existente. Firește că asemenea idei nu pot fi considerate decît retrograde. Dar ideile de egalizare socială pot oglindi într-o formă mai mult sau mai puțin adecvată și interesele maselor, năzuințele lor, visul lor spre o reinnoire socială. Aceste idei reflectă uneori într-un mod utopic, denaturat, realitatea, ele se deosebesc de ideile claselor dominante. Nu arareori asemenea idei, ca de ex. ale lui Iambulos în societatea greacă, care au avut un ecou și în

societatea romană, au impulsionat mișcări sociale, care firește n-au putut duce la atingerea obiectivelor propuse, tocmai datorită caracterului lor ireal.

În articolul nostru avem intenția să tratăm câteva aspecte mai semnificative ale acestor probleme.

Dat fiind faptul că statul avea menirea să consfințească pe cale legislativă exploatarea sclavilor și a păturilor sărace ale populației libere, în sec. I î.e.n. apar diferite încercări pentru găsirea unei structuri de stat corespunzătoare intereselor claselor dominante, creîndu-se impresia că statul îndeplinește funcția de mijlocitor între clase, că statul își asigură o independență față de clase, că se ridică deasupra claselor, că veghează și apără interesele întregului popor. Pentru a consolida dreptul sclavagist, ideologia clasei dominante era nevoită să-l prezinte nu ca fiind o expresie a voinței clasei dominante, ci ca o înfrunțare a celei mai înalte dreptăți. Statul roman trebuia să găsească un mijloc prin care să rezolve contradicțiile existente. Astfel apar concepțiile despre forma mixtă a structurii de stat ale lui Cicero, ideile despre stat ale lui Sallustius etc. În lucrarea sa „De republica”, Cicero pornește de la teoria formei mixte de guvernământ. Pornind de la principalele faze prin care a trecut statul de la originea lui, Cicero idealizează starea de lucruri dinaintea lui Gracchus, aceasta fiind considerată ca cea mai desăvârșită, oferind perfecțiunea și „echilibrul” ideal: consulii reprezentau autoritatea regală, senatul era „aristocrația chibzuită”, iar poporul gustînd îndăajuns libertatea, se bucura de toate drepturile. Urmînd pe Polybiu, Cicero consideră că forma ideală de stat este aceea „care va fi alcătuită dintr-un amestec egal al celor mai bune trei forme de stat” (monarhia, aristocrația și democrația)¹. Cicero susținea că în felul acesta se poate asigura un maximum de egalitate („aequabilitas magna”), trînicia („firmitudo”) statului și chiar veșnicia lui, viciul fundamental al formelor simple de stat fiind instabilitatea și scurta lor durată². Cicero pornește de la un pretins echilibru al forțelor sociale, ceea ce constituie o eroare fundamentală a acestei teorii. K. Marx și Fr. Engels au arătat că „în mod excepțional se ivesc perioade în care clasele în luptă sînt atît de aproape de a se echilibra, încît puterea de stat... capătă în mod trecător o oarecare independență față de amîndouă”³. Marea masă a sclavilor, însă, fiind exclusă de la conducerea treburilor statului, un „echilibru” de forțe era imposibil. „În vechea Romă lupta de clasă se desfășura numai în sînul unei minorități privilegiate, între cetățenii liberi bogați și cetățenii liberi săraci, în timp ce marea masă productivă a populației, sclavii, nu formau decît piedestalul masiv al celor două tabere de luptă”⁴. Cicero, mai departe, în lucrarea citată mai sus, subliniază că libertatea nu

¹ Cic., *De republica*, I, 45, 69.

² S. L. Utcenko, *Lupta ideologică și politică la Roma în ajunul căderii republicii*. Cf. Schanz-Hosius, *Geschichte der römischen literatur*, vol. I, p. 496.

³ K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, ed. P.M.R. 1952, p. 292.

⁴ *Ibid.*, vol. I, pag. 233.

sălășluiește decît acolo unde poporul este suveran, că libertatea nu poate fi vrednică de propriul ei nume, *fără egalitate*⁵, că nu există o guvernare mai statornică decît aceea unde domnește *concordia*, la baza căreia trebuie să stea comunitatea de interese⁶. Este vorba despre realizarea „*concordia ordinum*” și „*consensus bonorum omnium*”. Această „*concordie*” a însemnat în realitate renunțarea lui Cicero la opoziția sa față de nobilime și coalizarea lui cu castele conducătoare, adică cu senatul și cavalerii, deci atașarea lui față de asemenea forțe sociale cu care avea deja o comunitate de vederi, contradicțiile cu aceste clase fiind neesențiale. Această pretinsă „egalitate” se referea numai la o parte privilegiată a societății, realizarea acestei „egalizări” nefiind practic posibilă nici măcar între oamenii liberi, bogați și săraci, din societatea romană, nemaivorbind despre marea masă a sclavilor. De altfel Cicero nu se gîndește la o egalitate a averilor sau a capacităților spirituale⁷, acest lucru fiind absurd, și atunci el proiectează această egalitate în sfera *egalității drepturilor*. În felul acesta se creează o contradicție flagrantă între forma și conținutul dreptului sclavagist. Această *egalitate* formală din punct de vedere juridic proclamată de Cicero ascunde în fond inegalitatea socială. Toate acestea nu-l împiedică pe Cicero să vorbească în ultima din catilinarele sale despre o unire a tuturor forțelor sociale, împotriva lui Catilina⁸. El arată că întregul popor manifestă o identitate de vederi: „...toate clasele sociale, toți oamenii, întreg poporul roman într-un cuvînt, e minat de același gînd, lucru ce se constată azi pentru prima dată într-o împrejurare de ordin politic”⁹.

În această formulare, Cicero nu numai că identifică interesele tuturor claselor, deci și ale sărăcimii din rîndurile oamenilor liberi, cu ale aristocrației, senatorilor și cavalerilor, ci merge mai departe și vorbește despre o comunitate de vederi a întregului popor, făcînd aluzie și la sclavi. Or, aici, Cicero caută să estompeze gravele și fundamentale contradicții dintre stăpîinii de sclavi și sclavi, care numai în anumite împrejurări, silii, au constituit o masă de manevră a claselor dominante. Această atitudine însă este dictată de fapt de teama profundă de revoluție a claselor suprapuse, de necesitatea distrugerii ultimelor rămășițe ale conjurației care trebuia să asigure liniștea generală¹⁰, teama de nou, teama ca nimic să nu afecteze rînduiele existente.

Lansarea unor asemenea lozinci constituia în fond procedee de moment, se încerca să se creeze impresia unui stat deasupra claselor și deasupra partidelor. Cicero, într-o serie de referiri se dezice pe sine însuși, creînd o flagrantă contradicție între vorbe și fapte. În primul

⁵ Cic., *De republica*, I, 31.

⁶ *Ibid.*, I, 32.

⁷ *Ibid.*

⁸ Cic., *Cat.*, IV, 7, 14.

⁹ Cic., *Cat.*, IV, 19: *habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum unum atque idem sentientem.*

¹⁰ Cic., *ad Att.*, I, 14.

rînd; aş vrea să subliniez că în realitate Cicero nu vizează o înţelegere nici măcar cu sărăcimea deposedată a oamenilor liberi. În lucrarea sa „Pro Sestio”, Cicero vorbeşte despre „natio optimatium”, dînd noţiunii de „optimates” o accepţie foarte largă, considerîndu-i „natio”. Optimaţii, după părerea lui Cicero, trebuiau să se găsească în primul rînd într-o situaţie financiară foarte bună¹¹, „est igitur ut ii sint, quam tu nationem appellasti, qui integri sunt et sani et bene rebus domesticis constituti”, şi să aparţină, după părerea lui, la „beati possidentes”. Oamenii trebuiau să se conformeze voinţei, intereselor şi concepţiilor acestora dacă voiau să participe la conducerea statului¹². Pavăza statului era marea armată a celor înstăriţi¹³. R. Pöhlmann a făcut o remarcă foarte justă arătînd că Cicero căuta să identifice interesele claselor dominante cu ale statului, ca şi cum clasa dominantă ar constitui exclusiv statul, politica statului fiind expresia voinţei optimaţilor¹⁴.

Cicero, pentru a nu se crea vreun echivoc în legătură cu ideea de „egalizare”, devenită contrară intereselor claselor dominante, aduce următoarea precizare: „Dar mai ales trebuie ca cel ce va administra cele publice să nu răpească samavolnic din ceea ce aparţine particularilor. În timpul tribunatului său, Philippus a săvîrşit un act primejdios cînd a propus legea agrară, pe care totuşi a lăsat-o să fie respinsă şi prin aceasta s-a arătat peste măsură de moderat. Dar între alte multe cîte a spus în adunare ca să placă poporului, iată şi aceste vorbe grave: „Că nu există în cetate două mii de cetăţeni care să aibă avere”. Cuvinte foarte primejdioase şi tinzînd la egalizarea bunurilor, calamitate decît care nu poate fi alta mai mare¹⁵. Cicero, ca adept al marii proprietăţi latifundiare, considera că o asemenea egalizare duce la zdruncinarea temeliiilor statului.

Deci, Cicero înţelege prin „egalizare” o egalizare de ordin juridic, moral etc. şi nu a bunurilor, considerînd o asemenea intenţie extrem de periculoasă pentru interesele statului. Egalizarea lui Cicero chiar în rîndul oamenilor liberi este însă exclusă. Totuşi, el militează pentru o „alianţă între popor şi cei puternici¹⁶”.

Cicero, în pofida celor arătate, defineşte republica ca bun al poporului. Încearcă să dea şi o definiţie a poporului ca o comunitate de oameni bazată pe identitatea de interese (. . . coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione consensu). În acest caz este evident că pentru Cicero noţiunea de *populus* are aceeaşi accepţie ca cea de „natio optimatium”. Subliniem din nou că lansarea pompoasă a ideii de unitate a tuturor forţelor sociale este determinată la Cicero numai

¹¹ Cic., *Pro Sest.*, 98.

¹² *Ibid.*

¹³ Cic., *ad Att.*, I, 16, is enim est noster exercitus hominum, ut tute scis, locupletium.

¹⁴ R. Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*. I, p. 490.

¹⁵ Cic., *De off.*, II, 21.

¹⁶ Cic., *De rep.*, III, 10 quasi factio fit inter populum et potentes.

din considerente tactice. În lucrarea sa, „De officiis”, Cicero subliniază că un om de stat trebuie să fie preocupat de interesele „întregului popor și nu numai de cele ale unei părți. „În general, cei ce sînt în fruntea statului trebuie să respecte două sfaturi ale lui Platon: unul, ca să se îngrijească de nevoile cetățenilor în așa fel încît toată activitatea lor să fie îndreptată în această direcție, uitînd de interesele lor, și al doilea, să se îngrijească de tot organismul statului, ca nu cumva ocupîndu-se de o parte să neglijeze restul... Cei ce se ocupă numai de o parte a cetățenilor, iar altă parte o neglijează, pricinuesc cel mai mare pericol statului...”¹⁷. Cicero arată pe de altă parte că „...cele ce se nasc pe pămînt sînt toate pentru folosința oamenilor, iar oamenii sînt născuți pentru oameni... aducînd mediului social servicii comune... dînd și primind, cu meșteșugul, munca și priceperea noastră, să strîngem legăturile sociale ale oamenilor între ei”¹⁸.

Aceeași idee este dezvoltată de Cicero și în „Tusculane”¹⁹, iar în „De finibus” este din nou reluată²⁰.

Judecînd după acestea, Cicero este un adept al „înfrățirii universale” între oameni, al „comunității neamului omenesc”. Fără îndoială, Cicero se găsește și sub influența filozofiei stoice, care propaga, cel puțin la început, egalitatea și înrudirea tuturor oamenilor. Zenon nu voia ca oamenii să trăiască în orașe și sate, despărțiți prin legile lor, ci să se privească cu toții ca cetățeni și membri ai unuia și aceluiași stat.

Cicero transpune ideea de egalitate în sfera moralei, ajungînd la concluzia unei pretinse egalități a virtuților și consecința acestei egalități este și egalitatea oamenilor care participă la ea. Oamenii, cu alte cuvinte, sînt egali sau mai de grabă egalizați, prin participarea lor la viața morală, idee pe care o va dezvolta mai tîrziu și Seneca²¹.

Cicero vede în familie fundamentul republicii; el pornește de la legăturile de sînge, „communio sanguinis”, care unesc oamenii prin „iubire”, de la „comunitatea de membri” ai aceleiași familii care se vor întîlni pînă și în același mormînt²² și ajunge la iubirea de patrie, iubirea de omenire, integrarea în marea familie omenească. Această iubire trebuie să se bazeze pe „justiție” și de aceea Cicero elaborează o adevărată „teorie a dreptății”, bazată pe subordonarea interesului individual celui obștesc, ceea ce va duce la un fel de „societate a oamenilor între dînșii și pentru dînșii”, „societas hominum inter ipsos”, sprijinită pe interese comune „communes utilitates”. În cele din urmă, se va realiza o potrivire de moravuri²³ „morum similitudo”.

¹⁷ Cic., *De off.*, I, 25.

¹⁸ Cic., *De off.*, I, 7, 21.

¹⁹ Cic., *Tusc.*, I, 14, 32. Quae est melior igitur in hominum genere natura, quam eorum qui se natos ad homines invandos, tutandos, conservandos arbitrantur?

²⁰ Cic., *De fin.*, V, 23.65, nihil est tam illustre, ne quod latius pateat, quam coniunctio inter homines et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum et ipsa caritas generis humani.

²¹ Sen., *Ep.*, 66.

²² Cic., *De off.*, I, 17.

²³ *Ibid.*

O asemenea „egalizare”, proiectată de Cicero în sfera moralei, tinde să escamoteze contradicțiile societății sclavagiste, pleacă de la presupunerea iluzorie a existenței moralei deasupra și în afara societății, în atara și deasupra claselor. Lenin a arătat clar: „Noi tăgăduim orice morală... luată dinafara noțiunii de omenire, dinafara noțiunii de clasă”²⁴. Morala lui Cicero, privită prin această prismă, disimulează contradicțiile sociale ca de altfel și concepțiile sale despre stat. Nu trebuie să uităm apoi că pentru Cicero categoriile morale de „bine”, „dreptate” etc. au o accepție deosebită, servind interesele clasei dominante. Concepțiile morale ale lui Cicero se caracterizează prin faptul că numai relațiile dintre oamenii liberi sînt considerate relații omenești, sclavul fiind pus în afara moralei. Dar, chiar și din categoria oamenilor liberi, Cicero manifestă un dispreț deosebit față de cei ce muncesc. El consideră munca incompatibilă cu situația omului liber, condamnă pe acei oameni care sînt retribuiți pentru munca lor²⁵. După Cicero, meseriașii de pildă, se indeletnicesc cu o meserie înjositoare. După ce pune pe același plan cîștigurile muncitorilor cu ale vameșilor și cămătarilor, el arată: „De asemenea sînt umilitoare și nu nobile cîștigurile oamenilor cu ziua și ale tuturor celor ce li se plătește munca...”²⁶. „De asemenea toți meseriașii au o îndeletnicire de rang inferior, căci atelierul nu poate avea ceva nobil în el”²⁷. „Comerțul, dacă este de mărunțișuri este înjositor; dacă este bine dezvoltat și pe scară întinsă... nu este de loc condamnat...”²⁸. Cicero face un fel de „ierarhizare” a meseriilor, arătînd că artele care cer o pricepere mai deosebită sînt mai onorabile: medicina, arhitectura etc. El face o delimitare între îndeletnicirile „nobile” care fac pe om virtuos și îndeletnicirile „cu mîna”, care sînt inferioare. Firește că Cicero manifestă un dispreț cu atît mai mare față de sclavi.

Cicero, în aparență, manifestă uneori un sentiment de compasiune și față de sclavi, ca de pildă față de Tiron, cînd acesta zăcea bolnav²⁹. Alteori însă își face un proces de conștiință, dacă se cuvine să regrete mai mult decît trebuie moartea unui sclav, dacă trebuie să fie mîhnit după un „lucru” destinat pieirii. El se scuză, considerînd ca un act de slăbiciune o asemenea atitudine. „Zău, eram foarte tulburat. Căci sclavul meu Sositheus murise și mă impresionase moartea sclavului mai mult decît se cuvenea”³⁰. Această atitudine se explică prin faptul că Cicero consideră sclavajul, ca de altfel și alți contemporani ai săi, ca un lucru întîmplător. Chiar și Lucretius susținea aceasta. „Dar dimpotrivă robia, apoi sărăcia, avutul, libertatea, războiul și pacea și toate

²⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 31, E.S.P.L.P., 1956, p. 273.

²⁵ Xenophon C. Gheorghe, *Studiu critic asupra tratatului lui Cicero intitulat „De officiis”*. Iași, 1907, p. 12.

²⁶ Cic., *De off.*, I, 42.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Cic., *Ad Div.*, XVI, 4.

³⁰ Cic., *ad Att.*, I, 12, ...meque plus quam servi mors debere videbatur, commoverat.

acele lucruri care venind sau plecînd, neatinsă natura rămîne, acestora, cum e și drept, întîmplări m-am deprins a le spune”³¹.

Cicero admite folosirea chiar a măsurilor represive față de sclavi, ori de cîte ori este necesar acest lucru. „Cei care stăpînesc pe alții cu forța, să recurgă desigur la acte care inspiră teamă; dacă nu pot altfel, cum fac stăpînii cu sclavii...”³².

În scrisorile și în discursurile sale, Cicero îl atacă vehement pe Clodius, îndeosebi pentru faptul că a atras de partea sa pe sclavi, făgăduindu-le libertatea³³, și instigîndu-i³⁴ atît împotriva stăpînitorilor cît și împotriva statului. Statul — susținea Cicero — era amenințat de o mare calamitate, de a încăpea pe mîna sclavilor³⁵. Cicero îl acuza pe Clodius că voia cu ajutorul sclavilor să pună mîna pe stăpînirea de stat și pe bunurile particulare³⁶. Iată atitudinea reală a lui Cicero față de sclavi, care face ca declarațiile sale despre „egalitate” să fie lipsite de orice fundament real. Concepțiile moralizatoare ale lui Cicero reflectă în primul rînd relațiile dintre sclavi și stăpînitorii de sclavi. Morala lui Cicero este în fond morala stăpînitorilor de sclavi. Egalitatea oamenilor prin participarea lor la viața morală este un mijloc de a atenua adîncirea crizei orînduirii sclavagiste, de a toci protestul spontan al sclavilor împotriva asupririi. Nu progresul moralei, în sensul preconizat de Cicero, avea să ducă la descompunerea orînduirii sclavagiste, ci dezvoltarea producției. Cicero nu se atinge de sclavajul real și caută să pună un semn de egalitate între acesta și cel „moral” (adică al oamenilor care, chipurile, sînt robii pasiunilor lor)³⁷.

Însăși folosirea categoriilor morale de bun și rău etc., primește la Cicero o interpretare corespunzătoare intereselor sale. Cicero la început vorbește despre „populares” în sens pozitiv: „Totdeauna — spune el în statul acesta au existat două soiuri de oameni, care s-au ocupat de politică și au căutat să acționeze cu cel mai mare succes... Cei ce vorbeau și acționau din dorința de a fi pe placul majorității erau populari...”³⁸. Cicero însuși se considera pe timpuri, cu mîndrie, a fi un „consul popular”. După trecerea sa în tabăra optimaților, cuvîntul „popularis” primește un sens peiorativ. Astfel, acum, el atribuie această denumire triumvirilor, în sensul de „demagogi”. Acești populari — scrie el — au făcut chiar pe oamenii cei mai apropiați să-i fluiere³⁹. „Nimic nu este astăzi mai popular decît ura împotriva popularilor”⁴⁰.

³¹ Lucr., *De rerum natura*, I, 456.

³² Cic., *De off.*, II, 7.

³³ Cic., *ad Att.*, IV, 3, 2. ...servis aperte spem libertatis ostendere.

³⁴ Cic., *Pro Sest.*, 24, 53, servitio denique concitato.

³⁵ *Ibid.*, 38, 81.

³⁶ Cic., *Pro Mil.*, 28, 76, ...per quos totam rempublicam resque privatas omnium possiderat.

³⁷ Cic., *De fin.*, II, 22; *Paradoxa ad M. Brutum*, 1—3.

³⁸ Cic., *Pro Sest.*, 45, 96.

³⁹ Cic., *ad Att.*, 19, 2.

⁴⁰ *Ibid.*; cf. N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*, Ed. de stat pt. lit. științif., București, 1954, p. 24.

Cicero subliniază și caracterul „legic” al rînduieilor existente, arătînd că există o lege, „justa rațiune”, conformă naturii, sădită în toți, imuabilă, veșnică, a cărei voce ne dictează acțiunile noastre. Această lege nu se poate nici schimba, nici suprima; ea n-are nevoie de comentatori sau interpreți, ea a fost concepută de divinitate; căreia trebuie să te conformezi. Dar, respectarea legilor divine înseamnă, în primul rînd, lealitate față de legile statului. Nu există pe pămînt nimic mai plăcut zeului suprem decît tovărășiile de oameni, adunați la un loc sub scutul legilor.

În ultima analiză, Cicero veghează ca structura economico-socială sclavagistă să rămînă neclintită. „Cei ce voiesc să fie populari și în acest scop fac legi agrare pentru a scoate pe proprietari din avutul lor, . . . zdruncină temelia statului, în primul rînd unirea, care nu poate exista, cînd li se ia banii unora pentru a se da altora și în al doilea rînd spiritul de dreptate, care este suprimat în întregime dacă nu poate fi sigur fiecare de avutul său”⁴¹. Deci, în accepția lui Cicero, numai o unitate bazată pe proprietate poate duce la dreptate socială. Cei fără proprietate sînt desigur „egalizați” prin „participarea lor la viața morală”. Această poziție a lui Cicero este conformă intereselor clasei dominante de a asigura o armonie între cei avuți și de a estompa contradicțiile cu cei neavuți.

În societatea romană din secolul I au apărut și o serie de utopii sociale, firește nu întimplător, ci oglindind condițiile de viață și aspirațiile sociale ale claselor. Cele mai semnificative sînt utopiile sociale din perioada războiului perusin și a păcii de la Brundisium. Foametea, scumpețea vieții, războaiele civile, nesiguranța au favorizat răspîndirea unor asemenea idei, rediate în lucrările lui Virgiliu, Horatiu etc. Tema lor principală era așteptarea unei epoci noi, a epocii de aur, a domniei lui Saturn, cînd se vor statornici pentru totdeauna fericirea, belșugul, pacea pe pămînt. Este foarte probabil ca și ideile utopice ale perioadei elenistice să fi impulsionat apariția acestora⁴². Deși prezintă mult interes, trecem peste ele, putînd constitui obiectul unui studiu aparte.

Ideile de egalizare din secolul I e.n. nu sînt mai puțin frecvente și mai puțin variate decît cele din sec. I. î.e.n.

În acest secol, contradicțiile dintre sclavi și stăpînii de sclavi se adîncesc. Revolta sclavilor se soldează nu arareori cu omorîrea stăpînilor⁴³. Criza orînduirii sclavagiste se agravează. Dezvoltarea forțelor de producție a făcut ca relațiile economice să devină necorespunzătoare. Concepțiile de egalizare ale lui Seneca, au constituit în aceste condiții, oglindirea măsurilor prin care clasele dominante căutau să stăvilească criza ce se crease la sfîrșitul republicii. Acum ideile de egalizare socială îmbracă haina unei doctrine despre unitatea neamului omenesc. Încercîndu-se să se înfrîngă rezistența celor exploatați, cir-

⁴¹ Cic., *De off.*, III. 22.

⁴² N. A. Mașkin, *op. cit.*, p. 214.

⁴³ Cf. Sen. *Ep. ad Luc.*, IV 117; Plin. cel Tînăr, *Ep.* IV, 14; VI, 25; VIII, 17.

culă din ce în ce mai frecvent ideile unei lumi sociale. Se consolidează ideea de familie ca o republică în miniatură și a statului ca o familie mare. Normele de conduită ce se stabilesc și pentru membrii familiei și ai statului sînt aceleași, trebuind să ducă la *pacea socială*. Seneca caută să șteargă deosebiriile principale dintre sclavi și oamenii liberi: primii se supuneau stăpînului — *pater familias*, ceilalți împăratului — *pater patriae*⁴⁴. Se recomandă perfecționarea în virtute nu numai a oamenilor liberi, dar și a sclavilor. „Virtutea nu e închisă nimănui: e la îndemîna tuturor. Pe toți îi primește, pe toți îi cheamă: liberi sau dezrobiți, sclavi, regi sau surghiuniți. Nu alege rangul sau averea. Se mulțumește cu omul gol”⁴⁵.

Seneca susținea că avem două patrii: patria cea mică, de care sîntem legați prin faptul că ne-am născut într-însa și după care sîntem Atenieni, Cartaginezi etc.; alta, patria cea mare, singura patrie a tuturor, „în care se cuprind zeii și oamenii...”⁴⁶. „Eu nu m-am născut în nici un colț al lumii, spune Seneca; patria mea e lumea și Roma e patria noastră comună”⁴⁷. „Roma velut communis patria est”⁴⁸. Seneca își bate joc de granițele existente între provincii. Dunărea, Nistrul, Eufratul, Rinul, sînt atîtea bariere ale înfrățirii popoarelor⁴⁹. Realizarea acestei „unități desăvîrșite” trebuia înfăptuită sub stăpînirea romană al cărei simbol e pacea romană „*pax romana*”⁵⁰. Lucanus, în versuri pompoase, glorifică pe cetățeanul lumii, „pe cetățeanul, care știe că s-a născut nu pentru sine, ci pentru întreaga omenire”⁵¹.

Plinius cel Bătrîn vorbește impresionat despre „măreția păcii romane”⁵², care a apropiat nu numai popoarele, dar și mările, și munții și „operele întregii *naturi*”. Plinius cel Bătrîn vede „Italia, hărăzită de către destin să unifice sub sceptrul ei toate neamurile răzlețite, care să-și găsească în ea patria lor comună”⁵³. Pacea romană e proslăvită și de Plutarh, care numește Roma „ancoră a salvării care a adăpostit pentru totdeauna într-un golf liniștit lumea de multă vreme bîntuită de furtună, rătăcind fără cîrmaci”⁵⁴.

Cu puțin mai tirziu cu un entuziasm și mai mare va lăuda stăpînirea romană Elius Aristides. În pomposul său discurs, adresat lui Marcus Aurelius, spunea: „Pămîntul a zvîrlit de pe el vechea haină de război militară și s-a împodobit cu îmbrăcămîntea de pace și sărbătoare. Acum și elenii și barbarii pot călători peste tot, mergînd înainte

⁴⁴ Sen., *De clem.*, I, 13.

⁴⁵ Sen., *De benef.*, III, 18.

⁴⁶ Sen., *De otio*, 4; cf. G. Guțu, *L. Annaeus Seneca. Vieaja, timpul și opera morală*. Casa școalelor, 1944, p. 269.

⁴⁷ Sen., *Ep.*, 38.

⁴⁸ Sen., *Cons., ad. Helv.*, 6.

⁴⁹ Sen., *Ep.*, 47.

⁵⁰ Plin.; *Hist. nat.*, XXVII, 1; Sen.; *Provid.*, 4 omnes considera gentes in quibus romana pax desinit.

⁵¹ Luc., *Phars.* VII, 109—111.

⁵² Plin., XXVII, 1, *Immensae romanae pacis maiestate*.

⁵³ Plin. *H. N.*, III, 6.

⁵⁴ Plut., *De fact. rom.*, 2.

și înapoi, peste granițele țării lor, ca și când ar călători dintr-o parte a patriei în alta. Acum nu mai sînt periculoase nici îngustele trecători din Cilicia, nici drumurile nisipoase prin Arabia sau Egipt, nici lanțurile muntoase de netrecut, nici rîurile late, nici triburile barbare necunoscute: pentru siguranță este suficient de a fi roman sau, mai bine zis, supus al vostru. Datorită vouă s-au înfăptuit cuvintele lui Homer: „pămîntul este un bun comun”. Voi ați dat tuturor a legi comune, ați desființat peste tot orînduirile vechi, care erau cîntate în legende și în realitate erau de nesuportat, și, unind între ele toate popoarele, ați făcut toată lumea asemănătoare cu o familie”⁵⁵.

Cum se explică aceste idei de egalizare față de sclavi, arătate mai sus, precum și cele referitoare la crearea unui imperiu universal?

În secolul I numărul sclavilor a continuat să fie foarte mare. Ei munceau din greu, exploatarea lor devenise mai intensivă decît pe vremea republicii. Aceasta datorită și faptului că se tindea la o organizare mai rațională a muncii. Or, sclavii n-aveau nici un interes pentru munca lor, ei o urau, fapt care-și găsește expresia în asasinarea stăpînilor de sclavi, în unele cazuri; alții făceau denunțuri împotriva stăpînilor, produceau îmbolnăvirea vitelor, deteriorau inventarul.

Cu toate că în tehnica agricolă s-au făcut progrese mari, invenții, ca secerătoarea, plugul greu, moara de apă etc., aplicarea lor era limitată sau chiar imposibilă din cauza dezinteresării sclavilor⁵⁶. Atitudinea mai binevoitoare față de sclavi are ca bază exploatarea mai rațională a muncii lor. Deci, spre deosebire de unele concepții după care aceste idei de „egalizare” s-ar datora unui sentiment de „unitarism” și „altruism pur”, noi subliniem că ele izvorăsc din considerente de calcul, din motive practice.

Plinius arată clar că cultivarea pămîntului cu ajutorul unor sclavi este de slabă calitate „deoarece tot ce fac oamenii desperați este de calitate cea mai proastă”⁵⁷. Aceeași părere o avea și Columella, care susținea că sclavii închiși în „ergastule” nu pot da nici un randament. Metodele noi de exploatare au făcut ca sclavul să fie proclamat „egal” cu cel liber. Pe de altă parte, clasele dominante propagă ideile „egalizatoare” și de teama unor mișcări ale sclavilor, ajunși la culmea disperării.

Pentru a-și realiza intențiile, clasele exploatoare lansează și unele idei utopistice despre necesitatea revenirii la timpurile trecute, cînd contradicțiile dintre sclavi și stăpîinii de sclavi, în cadrul micilor familii patriarhale, erau mult estompate, cînd copiii oamenilor liberi se jucau cu copiii sclavilor⁵⁸. Sclavul trebuia dizolvat în mediul familiar, ca cetățeanul în mediul orașului și ca supusul în granițele imperiului. Aceste idei de egalizare din secolul I e.n. urmăreau să-

⁵⁵ Aristid., *Orat. in Rom*, XXVI, 28, 63, 65.

⁵⁶ *Ist. universală*, vol. III, Ed. științif., București, 1959, p. 611.

⁵⁷ Plin., *N. H.*, XVIII, 7; Cf. R. M. Stauman, *Colegiile și familiile de sclavi în epoca imperiului*, în „*Vestnik drevnei istorii*”, no. 3 (33), 1950, pp. 71—81.

⁵⁸ *Iu v., sat.*, XIV, 156.

slăbească, dacă nu chiar să anihileze, capacitatea de rezistență a sclavilor.

Cu toată persistența unor asemenea idei de „egalizare”, nimeni n-a preconizat abolirea reală a relațiilor sclavagiste. În cel mai bun caz, clasele dominante încercau să găsească paleative pentru îndulcirea robiei, îmbrăcînd uneori aceste tendințe într-o haină ultraumanitaristă.

În ceea ce privește concepțiile despre un imperiu universal, despre „unitatea neamului omenesc” sub egida statului roman, sub lozinca „pax romana”, aceste idei tindeau să treacă cu vederea contradicțiile dintre romani și supușii lor de pe întinsul imperiu, la o diluare a supușilor în granițele imperiului. Se încearcă să se creeze impresia că stăpînirea romană devenise un bine pentru toate popoarele subjugate. Ideea de „pax romana” este preamărită de scriitorii secolului, iar „patria unică” ca suprema fericire spre care pot tinde popoarele. Un poet va afirma mai tîrziu că Roma a ferecat popoarele în „lanțuri frățești”⁵⁹. Tacitus arăta că veșnicia societății omenesti este legată de veșnicia societății romane⁶⁰. Roma primește epitete de: „sancta”, „sacrosancta”, „praestantissima in omni virtute”, „virtutum omnium latissimum templum”, „orbis coelestis”, „lumen gentium”, „clarissimum omnium terrarum lumen”⁶¹ etc. etc.

„Unificarea” lumii se face și pe plan religios. „Cetățenia universală” se atribuie nu numai oamenilor, dar și zeilor popoarelor învinse. Prin explicații alegorice se caută și se găsesc trăsături comune între religia romană și religia diferitelor popoare.

Caesar arăta pe timpuri, referindu-se la gali, că „ei în genere despre zei au aceeași opinie ca și celelalte neamuri”⁶². În Gallia, Juppiter este „egalat” cu Hoesus, Mercurius cu Teutates, Hercule cu Marte etc.⁶³. Orice opoziție de dizolvare în religia romană este sancționată, persistența în religiile sau cultele respective este considerată periculoasă, repudiantă, antisocială etc. Iată câteva dintributele date religiilor refractare „religio dirae immanitatis”⁶⁴, „Scele-ratissimae gentis consuetudo”⁶⁵, „Genus hominum superstitionis novae atque maleficae”⁶⁶, „Exitiabilis superstitio... Per flagitia invisii et odio generis humani convicti”⁶⁷ etc. etc. Unificarea pe plan religios trebuia să servească interesele politicii de stat.

Ideea de „pax romana” sub care s-a desfășurat lupta de egalizare, de unificare, n-a putut însă să anihileze contradicțiile, lupta

⁵⁹ Prud., *cont. Symmach*, IV, 608, Domitos fraterna in vincla redegit.

⁶⁰ Tac., *Hist.*, I, Verum et aeternitas et pax gentium incolumitate senatus firmanetur.

⁶¹ Thierry Amadé, *A római birodalom képe*, Budapest, 1881, p. 216.

⁶² Caes., *Bell. Gall.*, VI, 17. De iis eandem fere, quam reliquae gentes habent opinionem.

⁶³ A. Thierry, *Hist. des Gaulois*, II, 415.

⁶⁴ Suet., 5, *Claud*.

⁶⁵ Sen., *ap. Aug.*, *De civ. dei*, VI, 11.

⁶⁶ Suet., 6, *Ner*.

⁶⁷ Tac., *Ann.*, 15.

înverșunată și dîrză a popoarelor pentru independența lor, luptă care a cuprins atît pe cei liberi, cît și pe cei care se găseau de acum sub jugul robiei.

Ideile de „egalizare socială” au putut să frîneze, dar nu să oprească procesul de descompunere a orînduirii sclavagiste, proces obiectiv, legic.

ОТЗВУКИ НЕКОТОРЫХ ИДЕЙ „СОЦИАЛЬНОГО УРАВНИВАНИЯ” В РИМСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В I ВЕКЕ Д. Н. Э. И I ВЕКЕ Н. Э.

(Резюме)

В I веке д. н. э., а также в I веке н. э. часто встречаются идеи „социальной гармонии”, „социального уравнивания”, „мира”. Они возникают не случайно, напротив отражают глубину противоречий, кризиса рабовладельческого строя. Они проявляются в самых разных областях: политической, юридической, религиозной и т. д. Независимо от разнообразия форм, в которых эти идеи сказываются, они стремятся скрыть и заглушить существующие противоречия, отождествляя интересы господствующих классов с интересами масс. Автор показывает, что подобная „гармония” или „уравнивание” в действительности не существовали, даже и в категории свободных людей, не говоря об огромной массе рабов, лишённых элементарных прав. Под видом взглядов социального уравнивания скрывается общественное неравенство. Эти взгляды стремятся создать ощущение, будто государство выполняет функцию посредника между классами, обеспечивая себе независимость по отношению к классам, поднимаясь „над классами”. Переместив идею „уравнивания” в сферу морали, добивается мнимого „равенства” добродетелей и „уравнивания” людей при помощи участия их в моральной жизни. Таким образом Цицерон, а позднее Сенека, разрабатывает настоящую „теорию” справедливости.

В I веке д. н. э. самые значительные идеи подобного рода принадлежали Цицерону, в I же веке н. э. такие идеи распространялись Сенекой и другими. Теперь в основу этих идей были заложены: семья как „миниатюрная республика” и государство как „большая семья”. Таким образом были сделаны попытки „смягчить” оковы рабства и отвести недовольство масс к „социальному миру” в рамках „единой родины”.

В сущности, отсутствие интереса рабов к работе, с одной стороны, более рациональная организация рабского труда посредством более интенсивной эксплуатации с другой стороны, и в конце концов недовольство угнетённых народов, породили эти идеи.

Но социальные идеи „уравнивания” и „гармонии” как бы умело они не были придуманы, могли задержать, но не остановить процесс распада старых производственных отношений, ставших препятствием общественного прогресса.

UN ÉCHO DE L'IDÉE D'„ÉGALISATION SOCIALE” DANS LA LITTÉRATURE LATINE DU Ier S. AV. NOTRE ÈRE ET DU Ier S. DE NOTRE ÈRE

(Résumé)

A cette époque les idées d'„harmonie”, d'„égalisation”, de „paix” sociale ont en effet fréquentes. Elles n'apparaissent pas par hasard mais reflètent la profondeur des contradictions et de la crise du régime social esclavagiste. Elles se manifestent dans les différents secteurs: politique, juridique, religieux etc. Quelle que soit la variété des formes qu'elles revêtent, elles tendent à faire évanouir ou à estomper les contradictions existantes en identifiant les intérêts des classes dominantes avec ceux des masses. L'auteur montre qu'une semblable „harmonie” ou „égalité” n'a jamais existé réellement, même dans les classes d'hommes libres, sans parler de

la masse des esclaves privés des droits les plus élémentaires. Sous le masque des conceptions d'„égalisation” sociale, c'est au fond l'inégalité sociale qui se cache. On tend à créer l'impression que l'état joue la fonction de médiateur entre les classes en affirmant son indépendance à leur égard et en s'élevant au-dessus d'elles. La transposition de l'idée d'„égalité” dans la sphère morale conduit à une prétendue „égalité des vertus”, à une „égalisation” des hommes par leur participation à la vie morale. C'est ainsi que Cicéron et plus tard Sénèque élaborent une véritable „théorie” de la justice.

Si au 1er s. av. notre ère les plus significatives de ces idées appartenaient à Cicéron au 1er s. de notre ère elles étaient propagées par Sénèque et par d'autres. Alors, ce qu'on trouve à leur base, c'est la famille, telle une „république en miniature”, et l'état, comme une „grande famille”. C'est ainsi qu'on tentait de rendre plus douces les chaînes de l'esclavage, en canalisant les mécontentements des masses vers une „paix sociale” dans le cadre d'une „patrie unique”.

Au fond, ce qui a engendré ces idées, c'est l'absence d'intérêt des esclaves pour leur travail, c'est d'autre part l'organisation plus rationnelle de leur travail pour une exploitation plus intensive, c'est enfin l'impatience des peuples subjugués.

Les idées d'„égalisation”, d'„harmonie sociale”, si habilement qu'elles aient été forgées, ont pu retarder mais n'ont pas pu arrêter le processus de décomposition des vieilles relations de production, devenues une entrave pour le progrès social.

ASPECTE ALE INTERACȚIUNII LIMBILOR. RELAȚII LINGVISTICE ROMÂNNO-MAGHIARE

de

LADISLAU BALÁZS

Cu toată stabilitatea relativă a sistemului limbii și a sistemelor subordonate acestuia, nu există limbă sau compartiment al limbii care să nu fi suferit influențe din partea altor limbi¹. Pătrunderea unor elemente eterogene în structura limbii este mult ușurată de bilingvism. Bilingvismul, în special cel popular², mai ales în etapa unui echilibru relativ stabil între cele două idiomuri, aduce modificări mai mult sau mai puțin însemnate în toate părțile constitutive ale ambelor limbi.

În articolul de față se va urmări procesul de interacțiune între două limbi în domeniul structurii lor fonetice. Materialul a fost adunat de autor din comuna Suatu, raionul Gherla, regiunea Cluj, avînd o populație mixtă română și maghiară. Informatorii, români și maghiari, cunoscători ai ambelor limbi, au fost aleși în așa fel încît să poată furniza date cît mai variate despre bilingvismul popular: particularitățile legate de gradul de bilingvitate, de vîrstă și de sex³.

¹ Din bogata bibliografie referitoare la interacțiunea limbilor indicăm cîteva lucrări mai noi, de sinteză: Karl-Heinz Schönfelder, *Probleme der Völker- und Sprachmischung*, Halle (Saale), 1956; V. Beleaev, *Voprosi izuceniia inostrannih iazikov*, Moscova, 1958; A. Weiss, *Hauptprobleme der Zweisprachigkeit*, Heidelberg, 1959; R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961; A. I. Graur, *Studii de lingvistică generală*, variantă nouă, București, 1960. Dintre operele mai vechi apărute la noi merită o atenție deosebită lucrarea lui Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943.

² Referitor la distincția ce se poate face între bilingvismul popular și cel cultural, cf. K. H. Schönfelder, *op. cit.*, p. 43—44; Th. Capidan, *op. cit.*, p. 34.

³ Dăm cîteva date despre informatori: I Cadar Dumitru, 31 ani, român, agric. (recent om de serviciu la școală), 7 cl., cunoaște bine limba maghiară. II Székely Zsuzsanna (Kokodi), 36 ani, magh., agric., n-are școală, cunoaște la perfecție limba română. III Tóth József (Misi), 47 ani, magh. agric., 4 cl., cunoaște foarte bine limba română. IV Mureșan Vasile, 53 ani, rom., agric., (azi magazioner la cantină), 4 cl., mai demult știa bine ungrește. V Crișan Pantelimon, 31 ani, rom., agric., (azi om de serviciu la școală), 5 cl., înțelege bine limba maghiară, dar o vorbește destul de slab. VI Cadar Andrei, 25 ani, rom., agric., 7 cl., trecherile de la o limbă la alta îl obosesc repede (frate cu informatorul I). VII Ardelean Gavrilă, 24 ani, rom., agric., 7 cl., înțelege bine limba maghiară, dar o vorbește slab. VIII Székely István (Gergely Pista), 30 ani, magh., agric., 6 cl., știe bine românește. IX Maneszes

I. Încă din primele momente ale anchetei, atenția cercetătorului este atrasă de o particularitate izbitoare a graiului românesc din Suatu: *lungirea vocalelor*⁴.

Considerăm că apariția într-un grai românesc a vocalelor lungi este o influență a limbii maghiare. În limba maghiară durata vocalelor nu este legată de accentul dinamic sau de poziția în cuvânt a vocalei. Ne-am aștepta, deci, ca sub influența limbii maghiare, lungirea vocalelor să aibă loc indiferent de accent și poziție. Constatăm însă că fenomenul de lungire apare numai la vocalele din silabe accentuate și cu o frecvență mai mare după anumite consoane, ceea ce înseamnă că acțiunea fonetismului maghiar este condiționată, limitată de unele caracteristici ale sistemului fonetic românesc. Aceste caracteristici sînt următoarele: a) după oclusive și africte surde, vocala e mai lungă decît după oclusive și africte sonore și după fricative⁵; b) diftongul are o durată mai mare decît o vocală simplă⁶, c) sub accent, vocala scurtă se lungeste⁷.

Privite în mișcare, aceste caracteristici ale limbii române sînt tendințe fonetice interne. Prima dintre ele prezintă pentru subiectul nostru o importanță minoră. Chiar și în condițiile bilingvismului, cînd vorbitorii sînt susceptibili la unele particularități și elemente articulatorii pe care vorbitorii monolingvi nici nu le simt măcar, acțiunea consoanei precedente asupra vocalei în sensul lungirii acesteia este atît de neînsemnată, încît rămîne sub pragul perceptibilității. Notăm doar, mai mult cu titlu de curiozitate, că, după mărturia datelor culese, lungirea vocalelor apare mai frecvent după consoane oclusive și africte surde.

István, 32 ani, magh., agric., 6 cl., știe bine românește. X *Bodor László* (B. Márton Csarnokos), 14 ani, magh., absolvent al școlii de 7 ani, cunoaște destul de bine limba română, influență recentă a școlii, a limbii literare. XI *Kis Ince*, 13 ani, magh., elev 6 cl., cunoaște destul de bine limba română. XII *Soporan Ioan*, 33 ani, rom., agric., 4 cl., înțelege limba maghiară, dar o vorbește mai slab. XIII *Lucaci Petre*, 27 ani, rom., cioban, 4 cl., știe destul de bine ungrește. XIV *Székely István* (Kántor), 32 ani., magh. croitor, 4 cl., vorbește destul de bine limba română. XV *Székely Zsuzsánna*, 16 ani, magh., agric., 4 cl., știe bine limba română (fiica inform. II). XVI *Vintilă Alexandru*, 13 ani, țigan cu limba maternă română, elev, 6 cl., înțelege bine, dar vorbește mai slab limba maghiară. XVII *Bodor Mária* (Göcs), 51 ani, magh., agric., (azi bucătăreasă la cantină), cunoaște bine limba română. XVIII *Frătean Maria*, 45 ani, rom., agric., 4 cl., cunoaște puțin limba maghiară. XIX *Corpădean Vasile*, 49 ani, ani, rom., agric., 4 cl., știe foarte bine limba maghiară. XX *Crișan Ana*, 63 ani, rom., agric., 2 cl., nu prea știe ungrește.

⁴ Fenomenul lungirii vocalelor a fost semnalat de I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, în SCL IV [1953], p. 211—217, și de P. Neiescu, *Există legătură între cantitate și accent?*, în CL III [1958], p. 135—1442.

⁵ Cf. P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, în CL I [1956], p. 65—78.

⁶ *Recherches expérimentales sur la diitongue roumaine ea*, în „Recherches sur les diphtongues roumaines”, publiées par A. Rosetti, București-Copenhaga, 1959, p. 15; și *Recherches expérimentales sur la diphtongue roumaine oa*, ibid., p. 34.

⁷ Cf. P. Neiescu, *Există legătură...*, CL III [1958], p. 140; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 153.

În ceea ce privește durata vocalelor rezultate din monoftongarea diftongilor, există o deosebire destul de mare între graiurile neatînse de influența limbii maghiare și cele care au suferit o asemenea influență. Diftongii sînt mai lungi decît monoftongii, aproximativ cu atît cît durează pronunțarea semivocalei. Cînd diftongii se transformă, în unele graiuri, în monoftongi, aceștia din urmă vor păstra, mai ales că sînt și accentuați în majoritatea cazurilor, durata integrală a fostului diftong. Caracterul evident semilung al vocalei astfel rezultate poate fi interpretat de vorbitorii bilingvi, capabili să rostească vocale lungi, drept o durată identică cu aceea a vocalelor maghiare lungi: *be'čāg*⁸ I, XVIII⁹, *'zāmā* I, *mes't'ācān* IV, *ġimi'nāta*, *'grōpā* XVII, *'mōrā* II, *bu'bōje* I, *d'ī'ītōra* (a) „omușor” III.

După cum se știe, accentul dinamic din limba română¹⁰, asemănător accentului dinamic din limba rusă¹¹, face ca vocala din silaba accentuată să se realizeze printr-o variantă vocalică semilungă. Această vocală, pronunțată mult mai lung decît fonemele vocalice scurte maghiare, putea fi simțită de vorbitorii maghiari bilingvi ca o vocală lungă, identică ca durată cu fonemele vocalice lungi ale limbii maghiare. Acest mod de realizare a vocalelor românești accentuate s-a extins și asupra vocalelor rostite de către vorbitorii români cărora de asemeni nu le este străină cantitatea din limba maghiară.

Trebuie să mai adăugăm că accentul dinamic din graiul bilingvilor diferă în intensitate de accentul dinamic obișnuit din limba română. Vorbitorii bilingvi au împrumutat, împreună cu melodia mai monotonă și ritmul mai lent al vorbirii, și accentul dinamic mai puternic din limba maghiară¹². Dacă acest accent mai puternic n-are nici o influență, în limba maghiară, asupra cantității vocalelor, același accent mai puternic va face ca vocalele accentuate pronunțate de către români să se lungească în mod considerabil, confundîndu-se ca durată cu vocalele maghiare lungi. Exemple: *'mēre-n 'tāce 'lātu-rile* I, *'ācu* (a) XIX, *cārāre* XII, *'cāptā* „calapod” XIX, *harā'pāu* XIX, *i'lēu* VII, XIX, *ne'pōtā* I, *cîr'cî'țōi* I, *'cār'ce* II, III, IX, *grāġi'nār* II, *pt'ēi* III, *cup'tōr* VIII, X, *jōi*, IX, *'cūr'ce* III etc.

Sub influența sistemului fonetic românesc, sistemul de opoziție

⁸ În notarea răspunsurilor ne-am folosit, în general, de transcrierea fonetică utilizată în ALR II, serie nouă, vol. I—III, Ed. Acad. R.P.R., 1956—1962. Din motive tehnice, accentul dinamic este notat cu semnul /' / așezat nu deasupra vocalei din silaba accentuată, ci înaintea silabei accentuate. Pentru a înlesni confruntarea formelor românești cu cele maghiare, am folosit același sistem de transcriere și pentru cuvintele maghiare. Deosebirea constă doar în aceea că în cuvintele maghiare nu se indică locul accentului dinamic. S-a adoptat un semn special / \ / așezat deasupra vocalei maghiare pentru a indica durata semilungă.

⁹ Cifra romană, pusă după răspunsul notat indică informatorul (vezi nota 3).

¹⁰ Cf. Iorgu Jordan, *op. cit.*, ed. 1956, p. 147; P. Neiescu, *Există legătură...* în CL III [1958], p. 135—136.

¹¹ N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 55.

¹² *Introducere în lingvistică*, de un colectiv sub conducerea acad. Al. Graur, București, 1958, p. 56.

„scurt-lung” din limbă maghiară, nelegat de accent, în graiul maghiar din Suatu este în curs de destrămăre. Acțiunea accentului în direcția lungirii vocalelor scurte începe să se manifeste și în graiul maghiar. Fenomenul a pornit, fără îndoială, de la românii care vorbesc și ungurește. În cuvintele maghiare pronunțate de români vocala scurtă accentuată se lungeste, devenind identică în privința cantității cu vocalele accentuate românești: *čipăș* „urduros” V, *tôjășoc* „ouă” XVIII, *gôđer* „groapă” XVI, *mûrôc* „morcov” I.

Acest mod de pronunțare începe să cîștige teren și în rîndurile vorbitorilor maghiari, atingînd uneori chiar durata vocalelor lungi: *ember* „om” XIV, *mêlegad* „răsadniță” IX, *bêřetvavol* „cu briciul” *pičocô* „cartofi” XI, *șifon* „dulap” X, *d'ômorbo* „în stomac” XI, *pôřo-dicom* „roșii” XVII, *plêton* „tavan” X, *tôcôt* „bostan” (acuz) XI, *únocaiô* „nepoata lui” III.

/*/ *cêbrekêt* „ciubere” (acuz.) *têkeňôt* „covată (acuz.) *izom* „mușchi” XI, *pičocô* XVII, *tifus* „febră tifoidă” III, /*/ *môșunc* „spălăm”, *c'liôc* „bidon” XI, *tûlec* „urechi” XI.

Un alt factor care joacă un rol însemnat în apropierea pe plan fonetic a două idiomuri diferite este și analogia. În condițiile speciale ale anchetei, cînd informatorul a fost solicitat să treacă mereu de la o limbă la alta, acesta, încă în timpul pronunțării cuvîntului românesc, se gîndea și la termenul corespunzător din limba maghiară. La informatorul maghiar, care răspundea întii în limba maternă și apoi românește, aspectul sonor al cuvîntului maghiar persista în minte și în timpul pronunțării termenului românesc. Astfel, sub influența vocalei lungi din cuvîntul maghiar, s-a rostit o vocală lungă și în cuvîntul românesc. Exemple: *'fôiu* /a/ -magh. *tûvô* I, VII, *jâr* -magh. *sên* XII, *co'pâși* /a/ -magh. *ô făc* XVIII, *în'căsă*—magh. *ô hăzbô* VIII, *șur'dăr d'e pôrși*—magh. *disnôpăstôr* VIII.

Rolul analogiei este și mai evident atunci cînd în cele două graiuri se folosește același termen. Dacă, în acest caz, varianta maghiară conține o vocală lungă, durata acesteia apare și în varianta românească: *păcu'rări* — magh. *poculăr* XII, XIII, *po'iană* — magh. *poiănô* XI, *ho'târ* — magh. *hôtâr* XII, *măiu* /a/ — magh. *mâi* VIII, *'șogoru/a/* — magh. *șogor* VIII, *mele'gări* — magh. *mêlegad'* II, *ăriie* — magh. *ăriiô* VIII, *san'dăle* — magh. *șondăl* II, *păstôr* — magh. *păstôr* VIII, *țigăni* /a/ — magh. *țigănoc* X, *pă'lânt* — magh. *pôlânt* III, *co'lăcu la źe'nunț* — magh. *têrd'e colăcô* III, *'neșt'e răiçuri* — magh. *răcocoț* „gratii” III.

Cauza principală a lungirii vocalelor este bilingvismul, adică prezența în conștiința vorbitorului a două sisteme lingvistice diferite. Vorbitorul bilingv, în posesia a două sisteme fonetice-fonologice distincte, se străduiește să le folosească pe rînd, neamestecate, în funcție de limba pe care o vorbește în acel moment. Dar actul vorbirii, odată învățat, devine o acțiune reflexă, controlată foarte puțin de conștiință. Este vorba în cazul nostru de un bilingvism popular, necontrolat; astfel un element articulatoriu — durata — poate trece pe nesimțite de la o limbă la alta, această trecere fiind favorizată

de faptul că modificarea unui element articulatoriu sub influența unui sunet din cealaltă limbă nu aduce cu sine modificări de natură fonologică. Iată o altă serie de exemple: 'câpță, ob'gălă XI, un ân, âi IX, 'vâle X, 'bâce XI, să 'rād"e II, mârț IX, 'scără X, 'tătă d"e 'măsă X, 'văduv III, cu 'trēnu VIII, pēri II, a'hūi buñ „cei buni” II, fōc III, 'rōșu XI, clōp, 'clōpile III, 'gūră XI, lūt III, sūrđ VIII, XI.

Punctul de plecare pentru această pronunțare l-a constituit felul de a vorbi românește al maghiarilor. Existența în graiul matern a fonemelor vocalice lungi și a variantelor poziționale lungi ale fonemelor vocalice scurte a făcut ca deprinderea de a le pronunța lung să acționeze și în timpul rostirii cuvintelor românești. Această pronunțare a trecut apoi și în graiul românilor, trecerea fiind mult inlesnită și de unele tendințe interne ale limbii române de a pronunța mai lung unele vocale (acțiunea accentului dinamic, pronunțarea cu o durată mai mare a diftongilor și a monoftongilor rezultați din aceștia).

Apariția vocalelor lungi în graiul românesc din Suatu, la fel ca în graiul din Voivozi (ALR II, punctul cartografic 325) și din Mihăileni (ALR II, punctul 574), trebuie considerată drept o influență a fonetismului maghiar asupra celui românesc¹³.

Ideea că lungirea vocalelor este o influență maghiară și un fenomen relativ vechi se confirmă, credem, și prin faptul că ea apare mai des în graiul românesc vorbit de maghiarii bilingvi mai vîrstnici, iar la români, fenomenul de lungire a vocalelor este mai frecvent la cei care cunosc relativ bine limba maghiară. În graiul din Suatu, fenomenul este în regres vizibil față de tendința relativ nouă și foarte productivă de reducere cantitativă a vocalelor, despre care se va vorbi în partea a doua a articolului.

II. Paralel cu lungirea vocalelor apare în graiul din Suatu și fenomenul contrar: *reducerea cantității fonemelor* maghiare lungi. De astă dată, avem de-a face cu o puternică influență a sistemului fonetic-fonologic românesc, care nu cunoaște vocale și consoane lungi.

La început, fonetismul românesc a acționat și în acest caz în cadrul unei tendințe fonetice generale, existentă deci și în limba maghiară: cu cît un cuvînt fonetic este mai lung, cu atît mai puțin timp și efort revine fiecărui sunet în parte. În urma acțiunii acestei tendințe, sunetele dintr-un cuvînt fonetic lung se scurtează în același grad, păstrîndu-se totodată deosebirea relativă între sunetele lungi și scurte. La Suatu, sub influența limbii române, fenomenul a depășit limitele tendinței fonetice amintite, în sensul că vocalele maghiare scurte rămîn aproape neatînse, pe cînd cele lungi devin semilungi și scurte. Exemple:

a) Vocale lungi devenite semilungi:

lēcōsăiuc „îl cosim” I, sōcāloș „bărbos” IV, pōticābōi „din farmacie” II, boronālās „grăpat” IX, XI, gēpēs „mecanic” IX, sēcērēn „dulap” IV, egēșegēș „sănătos” VII, kertēs „grădinar” II, XI, șirbō „în groa-

¹³ Cf. I. Pătruț, *loc. cit.*, p. 216.

pă" II, *q̄pòs* „socru" II, *v̄orógèp* „mașină de cusut" II, *fèl̄tipò* „pantofi" I, VI, *bùtòr* „mobilă" X, *k̄eřestùt* „răscruce" I.

b) Vocale lungi devenite scurte:

ìoraș „izvor" V, *p̄dlaș* „podul casei" V, *elvtarș* „tovarăș" XIII, *corhazbò* „la spital" II, *teđer* „palmă" V, *vid"eteç* „duceți-l" XVIII, *çipòș* „iute" V, *șir* „mormînt" I, *kivēc* „snopi" I, *kinlodic* „se chinuiește" XI, *șip̄cònt* „fluierul piciorului" II, *p̄t̄coseg* „cuie de potcovit" XIX, *m̄eřevòlo* „pieptar" VII, *october* „octombrie" II, *diot* „nuci" (acuz.) VIII, *teđer̄tò* „cimitir" V, *d"ùmòçfò* „pom fructifer" I, *füşù* „pieptene" I, *zòdùneç* „înverzesc" I.

Reducerea cantitativă atinge și consoanele. E cunoscut faptul că în limba maghiară opoziția fonologică „lung—scurt" cuprinde și sistemul consonantic. În graiul maghiar din Suatu, sub influența consonantismului românesc, consoanele lungi au devenit semilungi și chiar scurte. Exemple:

a) Consoane lungi devenite semilungi:

ìob"òm von „e mai bine" VI, *k̄ed^a* „marți" II, XV, *q̄ h̄așföd^aē* „fața de casă" IV, *kit̄oçq̄riç̄c̄ac* „o curăță" IV, *toł^o* „miriște" IV, V, *șolon^oq̄* „slănină" X, *teđer^oq̄p* „ieri" XVIII, *sop̄toș^oq̄* „îl alăptează" I, *orvoșagot* „leacuri" (acuz.) XI, *leșget^t* „a căzut" I, *m̄eçhot^t* „a murit" IX, *kiñitot"òm* „am deschis" X, *lut^oq̄lp* „picior plat" II, XV.

b) Consoane lungi devenite scurte:

leđer̄ròșeb „cel mai tare" XVI, *còzelebi* „din apropiere" I, *hideçut* „fîntînă (cu apă) rece" — nume de loc X, *q̄d"oçq̄ol* „cu lut" V, VI, *ülò* „nicovală" XI, XIX, *hul* „cade" V, *val* „umăr" I, IV, V, *elmeņeç* „se duc" XVI, XVIII, *leņeç* „ar fi" XVI, *veđer̄eł* „cu găleată" I, VIII, *b̄așoșoñ* „moașă" I, *leq̄ořș̄ac* „îl seceră" VI, VII, *leq̄eřket̄eç* „s-au coborît" I, VII, *q̄z uřan* „pe stradă" XVI, *hòzátoc* „la voi" XVI.

Menționăm că, la vocale, stadiul semilung este susținut de două tendințe, una caracteristică limbii române, iar cealaltă limbii maghiare. Vocalele lungi nu devin întotdeauna scurte dacă se găsesc într-o silabă accentuată (în vorbirea românilor, în primul rînd). În silabe neaccentuate, vocala se menține uneori ca semilungă, fiindcă, deși în regres vizibil, mai acționează presiunea sistemului fonologic al limbii maghiare, care operează cu opoziția „scurt-lung", transformată parțial, la Suatu, în „scurt-semilung".

Reducerea vocalelor lungi neaccentuate și a consoanelor lungi la cantitatea obișnuită din limba română marchează procesul de destrămarea a sistemului de opoziție bazat pe cantitate din graiul maghiar sub influența sistemului fonetic al limbii române.

Reducerea cantitativă a fonemelor maghiare lungi nu este astăzi, la Suatu, un fenomen general, după cum nici lungirea vocalelor scurte românești nu înglobează toate cuvintele și nu apare la toți vorbitorii. Reducerea cantitativă a sunetelor maghiare lungi este aproape generală la vorbitorii români și la cei maghiari aparținînd generațiilor mai tinere. La informatorii maghiari mai vîrstnici și la cîțiva români care știu foarte bine limba maghiară, fenomenul apare numai sporadic, în

anumite cuvinte. Aceasta înseamnă că fenomenul este relativ nou; ca tendință el este productiv.

III. Influența sistemului fonetic al graiului românesc asupra celui maghiar se constată și în altele elemente articulatorii. Dintre ele merită o atenție deosebită *modificarea gradului de deschidere* a vocalelor.

Vocalele maghiare *ę* și *ē* (ortografiate *e* și *é* se deosebesc între ele nu numai în privința cantității, dar și în ceea ce privește gradul lor de deschidere. Ele sînt două variante fundamentale a două foneme vocalice. În graiurile maghiare și chiar în limba comună fonemul *ę* are o serie de variante poziționale.

Graiurilor române nu le sînt străine vocalele *ę* și *ē*. Vocala *ę* este varianta dialectală a lui *ea* accentuat și a lui *ea* neaccentuat (acesta din urmă de la forma articulată a substantivelor feminine de declinarea a III-a, de ex. *pă'dure* — *pă'dureę*). Cînd e accentuat, *ę* românesc este semilung, deci identic cu *ę* maghiar numai ca grad de apertură și ca loc de articulare. În ce privește vocala *ē* din limba maghiară, aceasta este lungă; *ę* din graiurile române apare în poziție neaccentuată, este deci o vocală scurtă¹⁴.

Pe cînd vocala maghiară *ę* se pronunță aproximativ așa (adică deschis, anterior și nerotunjit) de către toți vorbitorii, cealaltă vocală maghiară *ē* a suferit, în graiul din Suatu, schimbări considerabile. Majoritatea românilor și tot mai mulți maghiari din această comună pronunță un *e* intermediar ca deschidere între *ę* și *ē*. Astfel în graiul maghiar din Suatu și-a făcut apariția o nouă vocală, identică cu *e* românesc.

Substituția, adică înlocuirea elementului articulatoriu „închis” prin „medial”, a avut loc din cauză că vorbitorul român, nesimțind nici o deosebire esențială între *e* și *ē* din graiul propriu și *ę* din graiul maghiar, le-a confundat. Maghiarii, deprinși cu pronunțarea lui *e* românesc, îl pronunță, din obișnuință, și în cuvintele maghiare. Exemple:

vid'etęc „duceți-o” XVIII, *ēdeș* „dulce” IV, *sęken* „pe scaun” I, IV, *dęlutån* „după masă” I, VI, VII, *zõlęcę* „zarzavaturi” I, IV, V, *ęs* „minte” XI, XIV, *sęnę* „fin” VI, *ęz ęn lånõm igeń sęp* „fata mea e de tot frumoasă” XVI, *ēdeș* „dulce” V, *męhęc* „prisăcar” IX, XI, *ętęcõ* „noaptea” I, XIX.

Funcția opoziției *ę-ē* a fost preluată în mare parte de opoziția *ę-e*. Acest *e* apare, după cum arată și exemplele, cu variantele sale de durată: *e* scurt, *ę* semilung și *ē* lung.

În vocalismul graiului maghiar din Suatu acționează o tendință caracteristică tuturor graiurilor maghiare din *Cîmpia Ardealului*, și anume *o > ę*: *tõpõgõtęc* „pipăi” VI, *õstõgõt* „stog” (acuz.) IX, *mõlõm* „moară” XI, *muręc* „morcov” II etc., în loc de *tapogatok*, *asztagõt*, *malom*, *murok* din limba literară. În graiul românesc nu apare acest fenomen, deși românii, vorbind ungurește, pronunță la fel ca maghiarii.

¹⁴ Fenomenul închiderii lui *e* neaccentuat este caracteristic graiurilor din sub-dialectul moldovean, apare însă, deși sporadic, și în graiul românesc din Suatu.

În graiul maghiar se constată în schimb nu numai revenirea la *o*, care este, evident, o influență a limbii maghiare literare, ci și apariția unui *o* acolo unde în limba literară se pronunță *o* (scris a):

sározbetęcşeg „boală seacă” I, IV, VIII, *pāposem* „ochelari”, V, XI, *şārgošāg* „gālbinare” I, III, VIII, *vālostęc* „cārare” II, *voşārnop* „duminică” II, IX, *hāto* „spatele” I, II, VIII, *ārpo* „orz” II, IX, *fāvol* „cu lemne” X, *bēzārtom* „am închis” X.

Fenomenul ar putea fi conceput ca o manifestare de hiperurbanism sau, uneori, ca o acomodare față de o consoană labială; totuși explicația ar fi incompletă dacă am neglija influența limbii române. În românește *o* este totdeauna accentuat. Un *o* neaccentuat și pe deasupra scurt este perceput de un român ca *o*, mai ales dacă ținem seama de faptul că alternanța *o-oa* (adică *o-o*) este vie și astăzi.

IV. O apropiere remarcabilă între graiul românesc și cel maghiar din Suatu se constată în domeniul *consoanelor*. După mărturia ALR, în graiurile de nord-vest și nord ale dialectului dacoromân, un *t* urmat de iod sau de o vocală anterioară se pronunță *t'*; deci exact ca oclusiva palatală surdă *ty* din limba maghiară. În aceleași condiții fonetice, perechea sonoră *d* a lui *t* se transformă în *d''*, confundându-se ca pronunțare cu *gy* din limba maghiară¹⁵. Fenomenul a avut loc în primele secole ale mileniului nostru, făcându-se o confuzie de către maghiari între rom. *t* și *d* ușor palatalizați (*t'*, *d'*) sub influență slavă și oclusivele *ty* și *gy* din limba proprie. Prin românii bilingvi schimbările *t' > t''* și *d' > d''* s-au generalizat în toate graiurile amintite.

Oclusivele velare românești *k* și *g* palatalizate (*k'*, *g'*) au ajuns, aproximativ în aceeași zonă, să se pronunțe la fel cu palatalele *t'*, *d''*. Această pronunțare își are originea în substituțiile *k' = t''* și *g' = d''* efectuate de către maghiarii care nu pot pronunța velare palatalizate.

Oclusivele palatale *t''* și *d''* astfel rezultate au urmat un drum comun cu *t''* și *d''* din limba maghiară: În graiul din Suatu (și într-o zonă destul de întinsă) *t'' > ê* și *d'' > ĝ*, după ce, ca o influență a subdialectului moldovean, africaterle prepalatale *ê* și *ĝ* etimologice trecuseră în seria fricativelor prepalatale *ș*, *ž*.

Semnalăm de asemenea că, printr-un proces similar, oclusivele bilabiale *p* și *b*, palatalizându-se, au dat *pê* și *bĝ*, apoi *ê* și *ĝ*. În urma palatalizării, sonanta nazală bilabială *m* a devenit *mĥ*, apoi *ñ*, iar fricativele labiodentale *f* și *v* s-au transformat în *ș* respectiv *ž*. Exemple:

t'' > ê: 'buê III, 'carê I, 'cimi'êeș III, 'cîndă III, 'frunê I
d'' > ĝ: grăĝi' nar IX, lepe'ĝeș X, 'ĝinê, ĝinș IV, sâ 'raĝe III, IV.
k' > t'' > ê: cū'reê III, cî'riê III, ūăc I, u'reê I, 'unêu (a) III
g' > d'' > ĝ: êker'ĝeș I, 'ĝorĝe IX, pri'veĝ I, VII, IX.
p' > pê > ê: 'cātră VI, 'cēptu (a) III, IV, V, VIII. 'cēpêeň (p) VIII,
 'cîcă XI

¹⁵ Referitor la palatalizarea dentalelor, cf. E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania”, anul 73, nr. 2—3 p. 148—156; A. Rosetti, *Sur la palatalisation des occlusives dentales dans les parlers roumains de Transilvanie*, în „Bulletin linguistique”, X [1942], p. 123; I. Pătruț, *loc. cit.*, p. 211; Idem, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în „Dacoromania”, X/2 [1943], p. 298—308.

b' > bĝ > *ĝ*: *uĝŝi* I, IV, V, *al'ĝină* I, XI, (*) *'ĝibol*
ĉ > ŝ: *brîs* I, VI, *bo'canș* III, *că'uașu'*(a) I, II, VII, *'fașe* I
ĝ > ž: *že'nunke* III, VII, *ință'lêže* XV, *nă'draži* II, VII, *žam* V
f' > ŝ: *d'ê șer* I, IV, *șe'raru'*(a) IX, *'șerê*(a) I, III, *a și* IX
v' > ž: *'žîțe* IV, *'lažiță* IV, XIII, *ple'zim* II, VII, *'morcoži* VII
m > mñ > ñ: *'mñirișcînă* IV, V, *'mñică* XII, *lu'mñină* I, X

Schimbările *t' > ĉ*, *d' > ĝ*, *b > bĝ* și *m > mñ > ñ* apar și în graiul maghiar, ca o caracteristică a acestuia:

t' > ĉ: *piĉoĉ* „cartofi” I, I., VIII, X, XVII, *ĉucșem* „bătătură” I, II, III, VII, *băĉâm* „unchiul meu” III, *nĉoĉșu* „burtos” V, *ĉĉ hĉt* „o săptămână” VII

d' > ĝ: *hĝmĝ* „ceapă” IV, VII, *tĝrĝe* „genunchi” III, *ĝĉrĉo* „luminare” IV, XII, *ĝomrĝ* „stomacul lui” III.

b' > bĝ: *ĝĉrebĝĉ* „greblă” IX.

m > mñ > ñ: *sĉmĉ prĉmñĉ* „sprinceană” III, *sĉmĉ prĉñĉ*.

Dimpotrivă, celelalte schimbări, semnalate în graiul românesc, nu apar în graiul maghiar.

Existența în cele două graiuri a unor sunete și procese fonetice identice ar fi cu neputință de explicat în afara bilingvismului, prin care tendințele interne ale unui grai sînt adoptate și de către vorbitorii celuilalt.

V. O altă manifestare a interacțiunii limbilor în cadrul bilingvismului popular este *destrămarea unității sistemului fonetic*. Un exemplu în acest sens ni-l oferă tocmai tratamentul oclusivelor palatale. Am văzut că în urma evoluției fonetice convergente a celor două graiuri, oclusiva palatală *t'* și perechea ei sonoră *d''* s-au transformat, în ambele graiuri, în *ĉ*, respectiv *ĝ*. Datele culese arată însă că astăzi fenomenul nu este general. Chiar în graiul aceluiași informator apar cuvinte care se pronunță cu *ĉ*, *ĝ*, și altele care conțin oclusivele *t'* și *d''*: *'carĉe*, *grăĝină* — dar *pt''ĉi*, *să* „*rad''e* (II), *ĝomrĝ* „stomacul lui” — dar *ăd''* „pat” (III).

Cercetătorul obișnuit cu sistemul clar, consecvent al graiurilor neinfluențate de către un idiom străin are impresia că „inconsecvența” amintită se datorește modului impresionist de notare fonetică sau pur și simplu unei erori a anchetatorului. Fără îndoială, și aceasta ar putea fi o explicație, dar numai dacă fenomenul ar apare sporadic. Cel care cunoaște, măcar în parte, complexitatea fenomenului de interacțiune a limbilor pe plan fonetic găsește însă că aceste forme și graiuri hibride sînt cît se poate de firești.

Cazurile în care în loc de *ĉ* și *ĝ* găsim *t'* și *d''* nu sînt arhaisme, ci formații noi care se explică relativ ușor prin bilingvism.

Limba maghiară literară, care exercită o influență destul de puternică asupra graiului maghiar, cere restabilirea lui *ty* (*t'*) și *gy* (*d''*). Presiunea sistemului fonetic-fonologic maghiar se manifestă aici și în sensul că se reduce la minimum numărul cuvintelor care conțin consoana *ĝ*, fonem aproape inexistent în sistemul fonologic al limbii maghiare, și, în acest fel, paralel cu revenirea de la *ĝ* la *d''* se produce și revenirea lui *ĉ* la *t'*. Tendința aceasta este foarte puternică.

Sînt multe cazuri cînd un *ê* etimologic se transformă, prin hiperurbanism, în *t'*. După modelul înlocuirii lui *cuçq* prin *cut''q* „ciîne”, a lui *çuc* prin *t''uç* „găină”, se efectuează și substituțiile, de astă dată greșite, *mqt''çq* în loc de *mçcçq* „pisică”, *kêt''kê* în loc de *kêckê* „capră”, *t''qlād* în loc de *çqlād* „familie”.

Prin urmare, schimbarea lui *ê* în *t'*, a lui *g* în *d'* este un proces caracteristic graiului maghiar. Vorbitorii maghiari înlocuiesc pe *ê* și *g* prin *t'* și *d'* și în cuvintele românești, iar vorbitorii români preiau și ei această pronunțare.

Procesul de revenire la ocluseve palatale în graiul maghiar nu s-a încheiat încă. Se dă o luptă între formele regionale și cele literare. Reflexe ale acestei lupte, manifestate prin folosirea alternativă a formelor cu africate și a celor cu ocluseve, apar și în graiul românesc.

Procesul amintit coincide și cu un proces fonetic românesc. Sub influența limbii române literare se tînde să se revină la ocluseve dentale nepalatalizate. Datorită vocalelor anterioare *e* și *i*, dentalele se pronunță ușor muat: *t'*, *d'* care, pentru un vorbitor maghiar, obișnuit cu *t''* și *d''* din limba maternă, este deajuns pentru ca dentalele palatalizate să fie percepute și reproduse ca ocluseve palatale.

În ceea ce privește amestecul formelor cu *ê* și *ș*, *g* și *g* în graiul românesc, apariția tot mai frecventă (dar nu exclusivă) a africatelor în loc de fricative se datorește fie influenței limbii române literare, fie influenței graiului maghiar care nu cunoaște fenomenul trecerii africatelor la fricative.

VI. Deosebit de instructive pentru studiul mecanismului interacțiunii limbilor sînt cazurile de *contaminare* între un cuvînt românesc și corespondentul său maghiar, mai cu seamă atunci cînd termenii din cele două graiuri sînt variante ale aceluiași cuvînt. Referitor la cantitatea vocalelor am prezentat cîteva cazuri cînd vocala lungă dintr-un cuvînt maghiar provoacă lungirea vocalei și în cuvîntul românesc. Contaminarea are ca rezultat apariția unui element articulatoriu, a unui sunet sau înlocuirea unui sunet printr-un alt sunet.

1. Schimbarea unui element articulatoriu (gradul de apertură):
rom. *'gèpesu* (a) „mecanic” II < rom. dial. *'gèpesu* + magh. *gépès lepi'd''eü* XIII, *lepe'gèeü* X < rom. dial. *lipi'd''eü* + magh. *lèpeđđ*
magh. *obloń* „oblon” I, III, IV < magh. dial. *obłoń, ołboń* + rom. *o'blon*

2. Durată
rom. *i'lêu* VII < rom. dial. *i'leü* + magh. *üllö*
magh. *gèpès* IX < magh. *gèpès* rom. dial. + *'gèpesu*
magh. *fürès* „fierestrău” VII < magh. *fürès* + rom. dial. *fi'rez*
rom. *boc'canș* XI < rom. dial. *bo'canși*, lit. *bo'canêi* + magh. *bocçqnc*
magh. *hidëcut* „nume de fîntînă” X < magh. *hidëccüt* + rom. dial. *hide'cut*

3. Apariția unui sunet în plus
rom. *co'treș* XII < rom. dial. *co't''eș* + magh. *këtreș*
mîngar'lău IX < rom. dial. *mînga'lău* + magh. *henger(lö)*
sînșer „sînge” XI < rom. dial. *'sînșe* + magh. *vër*
magh. *vom briëcäd* „ai briceag” XII < rom. *bri'ëag* + magh. *biëcäd*

coṅṅpēi „canapea” I, IV, V < magh. *coṅṅpe* + rom. dial. *cono'vei*
4. Substituirii de sunete

a) Vocale:

rom. *șon'dăle* „sandale” III < magh. *șondāl* + rom. *san'dale*

magh. *mëg vṅ ḃgvṅ* „e ars” XII < magh. *mëg vṅ ëgvë* + rom. dial. *ărd''e*

rom. *copor'său* I, VI, VII < rom. dial. *copîrș'ău* + magh. *coporșō*

magh. *autōbus* XVII < rom. *auto'buz* + magh. *ṅutōbus*

ṅstōluș „țimplar” I, VII < magh. dial. *ṅstōloș* + rom. dial. *astă'luș*.

b) Consoane

magh. *cūșeg* „prag” XII < magh. dial. *cūșeb* + rom. *prag*

rom. *'clavă* „clăie” XI < rom. *'clăie* + magh. *kēvē* „snop”

magh. *șēnd''ilṅ* „șindrila” XII < rom. dial. *șin'd''ilă* + magh. dial. *ṅendēi*

rom. *păcu'lar* X < rom. *păcu'rar* + magh. dial. *pṅculăr*

magh. *șuștēr* „pantofar” I, VI, IX, XIX < rom. dial. *'șuștăr* + magh. *sustēr*

magh. *tēniștipō* „pantofi de tenis” I, VII < rom. *'teniși* + magh. *tēniștipō* (și acesta e un calc după rom., fiindcă în limba maghiară literară se spune *tornacipō* „pantofi de gimnastică”).

rom. *jin'd''ilă* IV < magh. dial. *ṅendēi* + rom. dial. *șin'd''ilă*

ćur'gău „nume de izvor” VIII < magh. *ćorgō* + rom. dial. *șur'gău*

ći'rip „țiglă” III < magh. *ćerēp* + rom. dial. *și'rip*

suć „blănar” I, VII < rom. dial. *suș* + magh. dial. *sūć*

magh. *ṅențerēm* „cimitir” XII, XIII < magh. *ṅințerēm* + rom. dial. *ṅinți'rim*

rom. *co'vașu* /a/ „fierar” XI < magh. *covăc* + rom. dial. *că'vașu* /a/

magh. *hăiu* „jgheab” XII < rom. dial. *ha'lău* + magh. *văiu*

covăc I, II, VI, VII, XV < magh. *covăc* + rom. dial. *căvaș*

După cum se vede, prezența în conștiința vorbitorilor bilingvi a două imagini acustice¹⁶ face ca în realizarea uneia să se resimtă influența celeilalte¹⁷.

În urma coexistenței celor două graiuri (și aceasta înseamnă, mai ales în cazul bilingvismului popular, și o puternică interacțiune), graiurile în contact au devenit tot mai apropiate sub aspect fonetic. Au rămas neatinse sunetele cele mai caracteristice, *ă* și *î*, respectiv *ö* și *ü*. În procesul însușirii unei limbi străine de către un individ sau de o întreagă colectivitate, vor fi învățate mai repede sunetele străine care prezintă deosebiri mai însemnate față de sunetele din graiul matern. La cele apropiate ca articulație, vor fi păstrate deprinderile articulatorii ale limbii materne¹⁸. Aceasta se explică prin faptul

¹⁶ Prin termenul „imagine acustică” înțelegem nu forma lingvistică existentă apriori în creierul vorbitorului, ci forma lingvistică din creier rezultată din oglindirea (generalizată) a complexelor sonore folosite în practica socială a comunicării. E natural că la bilingvi pentru fiecare noțiune există două imagini acustice, două posibilități de exprimare, una în limba maternă și alta în limba a doua.

¹⁷ L. V. Scerba, *Izbrannie raboti po iazikoznaniu i fonetike*, vol. I, Leningrad, 1958, p. 48; vezi și C. Poghir, *Observății asupra procesului de însușire a unei limbi străine*, în „Probleme de lingvistică generală”, IV [1962], p. 162 și 168.

¹⁸ Cf. K. H. Schönfelder, *op. cit.*, p. 52—53.

că vorbitorul este înțeles și așa, fără nici o greutate. Să mai adăugăm că strîns legat de baza de articulație este și modul de a percepe sunetele. Sunetul puțin diferit este perceput de ascultător ca un sunet din sistemul fonetic propriu, astfel identificarea de către vorbitor a două sunete diferite se face, pe altă bază, și de către ascultător¹⁹.

Din cele expuse mai sus se desprind cîteva concluzii:

1. Datorită bilingvismului, deosebirile dintre cele două sisteme fonetice s-au redus în mod considerabil. În urma modificării unor elemente articulatorii, atît în vocalism cît și în consonantism, a crescut numărul articulațiilor și chiar a sunetelor comune.

2. Lungirea vocalelor din cuvintele românești este o influență a deprinderilor articulatorii ale limbii maghiare, susținută și de unele tendințe fonetice interne ale limbii române dintre care merită o atenție deosebită lungirea cauzată de accentul dinamic. În ultima vreme fenomenul de lungire a vocalelor a pierdut mult din intensitate, fiind contrabalansat de influența crescîndă a limbii române literare.

3. Forța acțiunii sistemului fonetic maghiar bazat pe opoziția „lung-scurt” a scăzut considerabil sub influența sistemului fonetic al limbii române care nu cunoaște această opoziție. Sub presiunea fonetismului românesc, fonemele vocalice și consonantice maghiare lungi au devenit semilungi și scurte. Cu toată acțiunea prohibitivă a limbii maghiare literare, procesul de reducere cantitativă a sunetelor continuă și astăzi.

4. Relevînd rolul analogiei în modificările fonetice convergente, survenite în cele două graiuri, se poate schița mecanismul interacțiunii pe plan fonetic a două sisteme lingvistice coexistente.

Ideea de exprimat îmbracă întotdeauna o formă lingvistică. Materialul este furnizat de obicei de limba maternă, aceasta fiind pentru monolingvi singura posibilitate de formulare și exprimare a gîndurilor. Vorbitorul bilingv, în posesia a două sisteme lingvistice diferite, își alege materialul lingvistic în funcție de limba folosită de interlocutor. În momentul vorbirii, prezența în conștiința lui a două posibilități lingvistice face ca în articularea unui cuvînt dintr-o limbă să se ivească elemente articulatorii ale celeilalte limbi cunoscute. Aceste elemente articulatorii și chiar sunete eterogene se pot menține și generaliza fără să sufere comunicarea, fiindcă interlocutorul, bilingv și el, nu simte că sînt străine. Ca regulă generală putem afirma că elementele articulatorii noi pornesc din limba mai des folosită de către vorbitor, și aceasta este, în majoritatea cazurilor, limba lui maternă.

АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЯЗЫКОВ

(Р е з ю м е)

Исходя из идеи, что при контакте и взаимодействии языков, в случае двустороннего народного двуязычия, появляются изменения во всех отраслях обоих языков—автор исследует способ проявления румынско-венгерского двуязычия в фонетизме румынского и венгерского говоров деревни Суату Клужской области.

¹⁹ E. Polivanov, *La perception des sons d'une langue étrangère*, în „Travaux du Cercle linguistique de Prague”, nr. 4, 1931, p. 77—80.

Показывается явление удлинения гласных в румынских словах и анализируются внутренние тенденции румынского фонетизма, способствовавшие появлению этого явления (динамическое ударение, монофтонгизация дифтонгов), и одновременно, указывается, что главной причиной удлинения гласных является двуязычие, проявляемое как в аналогии соответствующих венгерских слов, так и, главным образом, в привычке говорящих произносить долгие венгерские гласные и во время произнесения румынских слов.

Указано также, что фонетизм румынского говора очень сильно действует на систему гласных и согласных венгерского говора. Вследствие этого действия удлиняются ударные короткие гласные, количественно редуцируются безударные долгие гласные и долгие венгерские согласные, достигается постепенного исчезновения характерной для венгерского языка оппозиции „долгий-короткий“, происходят изменения в степени открытия некоторых гласных и т. д.

Замечается конвергентная фонетическая эволюция обоих говоров, в отношении превращения палатальных взрывных согласных в препалатальные аффрикаты и частичного перехода аффрикат в взрывные согласные.

В последней части работы приводятся многочисленные контаминированные формы, образованные сосуществованием и взаимодействием обоих языков.

ASPECTS DE L'INTERACTION DES LANGUES

(Résumé)

L'auteur part de l'idée qu'à l'occasion du contact et de l'interaction des langues, dans le cas du bilinguisme populaire bilatéral, des modifications apparaissent dans tous les compartiments des deux langues; il examine alors la manière dont le bilinguisme roumano-magyar se manifeste dans le phonétisme du parler roumain et du parler hongrois de la commune de Suatu (Rég. adm. Cluj).

On présente le phénomène de l'allongement des voyelles dans les mots roumains et l'on analyse les tendances internes du phonétisme roumain qui ont contribué à l'apparition de ce phénomène (accent dynamique, monophthongaison des diphtongues) et l'on souligne en même temps que la cause principale de l'allongement des voyelles est : le bilinguisme, lequel se manifeste d'une part par l'analogie des mots hongrois correspondants, d'autre part et tout spécialement par l'habitude des sujets parlants d'articuler des voyelles longues hongroises même lorsqu'ils prononcent des mots roumains.

On montre inversement que le phonétisme du parler roumain agit très fortement sur le système vocalique et consonantique du parler hongrois. Sous l'effet de cette action les voyelles brèves accentuées s'allongent, les voyelles longues non-accentuées réduisent leur quantité de même que les consonnes longues hongroises, de sorte que l'on en arrive à la décomposition graduelle de l'opposition „long-bref“ caractéristique pour la langue hongroise et qu'il se produit des modifications dans le degré d'aperture de certaines voyelles etc.

On constate une évolution phonétique convergente des deux parlers relativement à la transformation des occlusives palatales en affriquées prépalatales et au retour partiel des affriquées aux occlusives.

Dans la dernière partie de l'étude, l'auteur présente de nombreuses formes contaminées, nées de la coexistence et de l'interaction des deux langues.

ROMÁN KÖLCSÖNSZAVAK BARÓTI SZABÓ DÁVID SZÓTÁRI JELLEGŰ MUNKÁIBAN

B. GERGELY PIROSKA

1. A Babeş—Bolyai Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek monografikus feldolgozására irányuló anyaggyűjtő és rendszerező munka már ötödik éve folyik. A magyar nyelvtudománynak e kölcsönszóréteg kutatásában elért eredményeit és ezután elvégzendő feladatait — köztük mint halaszthatatlan fontosságút, a történeti szempontú kutatás teendőit — a munkálatok megkezdése idején Márton Gyula (*Eredményeink és feladataink a magyar nyelvet ért román hatás tanulmányozása terén.* „Studia Universitatis Babeş—Bolyai”, a továbbiakban: *Studia*. Ser. IV. Fasc. 2 1959, *Philologia* 29—41), legutóbb pedig Szabó T. Attila (*Eredmények és hiányosságok a magyar szókincs román eredetű feudalizmus kori elemeinek vizsgálatában.* „Studia”, *Series Philologia*. Fasc. 1 1962, (19—33) foglalta össze. Ennek a hosszabb lélegzetű és sok részfeladatot tartalmazó munkának egyik fontos mozzanatát képezi a XVI—XIX. század folyamán keletkezett szótárak és szótárszerű munkák: szójegyzékek, szólásgyűjtemények román eredetű szóanyagának kibányászása és egybehordása. A szótárak anyagának a vizsgált kölcsönszó-réteg kutatásában való értékesítésére Szabó T. Attilának két ilyen vonatkozású tanulmánya (*A Pápai Páriz szótár kiadások magyar szókincsének román kölcsönszó anyaga.* „Studia”. Ser. IV, Fasc. 2 1960 *Philologia* 15—28 és *Román kölcsönszavaink Gyarmathi Sámuel nyelvhasznításában.* *NyÍrK.* IV, 297—315) nyújt módszertanilag is tanulságos példát. Meggyőződhetünk ugyanis arról, hogy a szótári előfordulás felderítésének nemcsak az ez irányú nyelvi érdeklődés kezdetét, illetőleg fokozódását jelző értéke, tudománytörténeti jelentősége van, hanem emellett fogódzólul szolgál a kölcsönszavak elterjedtségének, irodalmi nyelvi, de legalábbis provinciális köznyelvi használatának megállapításában. (Szabó T. Attila, „Studia”. Ser. IV. Fasc. 2 1960 *Philologia* 15—6, 23; és *NyÍrK.* IV. 297.) Vonatkozik ez elsősorban a két vagy többnyelvű szótárakra, hiszen ezek már nyelvtanító célkitűzéseikre és széleskörű olvasóközönségükre való tekintettel is a szókészlet alapvetőbb elemeit törekednek átfogni, bár belőlük sem

hiányoznak teljesen a szerző nyelvjárási hovatarozásának szókincsbeli nyomai.

Baróti Szabó Dávid szótár-jellegű munkái azonban tudvalevőleg más céllal készültek. Jellegüket tekintve értelmező szótárak, de nem a korukbeli irodalmi nyelv szóhasználatát rögzítik, hanem tájnyelvi és elavult szavak irodalmi szintre való emelését, elterjesztését célozzák (Gáldi, Szótír. 15, 39). Rendeltetésüket az egyes kötetekhez írt elő-, illetőleg utószókban a szerző maga is több ízben kifejti. Már Baróti Szabó első ilyen természetű munkájában, a *Paraszti Majorságban* (a továbbiakban rövidítve: ParM.) közzétett szójegyzékéhez a következő magyarázat fűződik:¹ „Meg-fognak több ízben jelenni olyan Magyar szók is, a'melyeknek, mivel nem minden helyeken forognak-fenn a'beszédben, első tekintetekre nézve egy valaki talán értelmeiken meg-akadhatna; és újonnan költötteknek vélhetné. De ezen tselekedetemért meg nem fog feddeni; mivel nem akarván ötlet Páriz. Pápaira, Molnárra, vagy más-féle könyvek olvasásokra igazítani; az olyatén kétszeges ígéket öszve-szedegettem, más szózatok által jelentéseket meg-fejtegetvén. Ki tudja, hogy a' Vers mind ékességére mind pedig néha szorultságára nézve-is, meg kívánja az ilyen szókat; s ha éppen rájok nem szorulna is, a' régieket, 's mintegy már feledékenységbe menteket felsekcentvén, és azokat, a' mellyek még talán minden helyekre bé nem hatottak, köz kézre ersztvén, nyelvünket hasznossan gyarapítjuk“. (ParM. I. rész, „A kegyes Olvasóhoz“, idézi Gáldi is. Szótír. 15).

Az a szókincsgyarapító szándék, amely Baróti Szabót szótárak, tájszó- és szólásgyűjtemények megírására serkentette, az ez időben kibontakozó nyelvújítás megnyilvánulása. Baróti Szabó azok közé a nyelvújítók közé tartozott, akik elsősorban a nyelv rejtett szókincsbeli tartalékait igyekeztek kiaknázni (I. Klemm, NyF. L, 7; Tolnai, Nyúj. 46—7). Szógyarapító eljárásáról így ír: „Tanátsosabb leszen úgy a' már féltül tsak-nem el-törölhetetlen, 's régtől fogva szokásba vett, 's füleinkhez jól alkalmaztatott szavakkal a' nyelvet gazdagíttatni, hogy sem azoknak nem tudása miatt újakat kordéra koholni“ (Baróti Szabó, MVir. Told. lapszámozás nélkül.) Szélkeskőrű népnyelvi ismeretei, amelyeket változatos nyelvi környezetű élete során bőséges alkalma volt megszerezni, valósággal hivatottá tették a népnyelvnek az irodalmi nyelv javára történő kiaknázására. (Az életrajzi adataira vonatkozó irodalmat lásd Szinnyi, Mír. 607 és Gáldi, i. m. 13.) Érthető tehát, hogy az erdélyi tájnyelvet, elsősorban anyanyelvjárását, a székelyt kitűnően ismerő Baróti Szabó szótáraiba tetemes számú erdélyi tájszót, köztük nem egy román eredetűt vett fel.

Már történt említés arról, hogy Baróti Szabó szótárai jellegüknél fogva kevésbé hasznosíthatók a román kölcsönszavak közhasználatúságának lemerésére. Számbavételük mégis több okból tanulságosnak látszik. 1. E szótárak éppen némileg tájszótár jellegüknél és szókincs-

¹ Az idézett szövegrészekben és szótári adatokban az { betűt nyomdai okok miatt s-re írtam át.

gazdagító céljuknál fogva feltételezhetően nagyobb számban tartalmaznak román eredetű tájszavakat, esetleg olyanokat is, amelyek még az erdélyi köznyelvi szintet sem érték el, és így a korábbi, a szókincsnek főleg köznyelvi elemeit felölelő szótárakból (pl. MA, PP kiadások): esetleg kimaradhattak. Ezekre nézve az első szótári előfordulás megállapítását eredményezheti a vizsgálat. 2. Nem érdektelen az a kérdés sem, milyen szavakról vélekedik úgy a nyelv értékesíthető tartalékai után kutató nyelvújító, hogy „a' Közrebotsátást meg-érdemlik” (MVir. Told), azaz nyereséget jelentenek az irodalmi nyelv számára. Erre a minősítésre ugyanis Baróti Szabó csak azokat a tájszavakat tartja érdemeseknek, amelyek „többnyire igaz magyar hangzatúak; és azon kívül Hazánkban hol itt hol amott meg-gyökeredzetek” (MVir. Told.). Ez a román eredetű kölcsönszavak viszonylatában azt jelenti, hogy a Baróti Szabótól szótározott szavak legalábbis tájnyelvi szinten már nem alkalmilag használt idegen, hanem meghonosodott kölcsönszavaknak tekinthetők. Számbavételük tehát többé-kevésbé biztos fogódzót nyújthat az idegen szó—jövevényszó elhatárolásának nehezen eldönthető kérdésében is.

2. Az alábbiakban a megjelenés időrendjében sorra veszem Baróti Szabó szótári jellegű munkáit, kiemelve belőlük azokat a szavakat, amelyeket az eddigi kutatások alapján biztosan vagy legalábbis az erdélyi nyelvjárásokban nagy valószínűséggel román eredetűeknek tekinthetünk².

Baróti Szabó Dávid első tájszójegyzéke a *Kisdéd Szótárt* megelőzően, *Paraszti Majorság* című, franciából fordított verses gazdasági tanácsadójához kapcsolva jelent meg 1779-ben és 1780-ban³. E szójegyzékek célját és feladatát megvilágító szerzői előszó-részletet már idéztem. Ebből félreérthetetlenül kitűnik, hogy a szójegyzékek az értelmezés mellett legalábbis ugyanolyan mértékben, ha nem nagyobbban, a bennük foglalt tájszavak népszerűsítésére irányulnak. Ilyen módon mind rendeltetésükre, mind nyelvi anyagukra nézve előfutárai a *Kisdéd Szótárnak* (Gáldi, i. m. 15). Érvényes ez, mint látni fogjuk, a román eredetű kölcsönszavak viszonylatában is.

A két szójegyzékben a következő, vizsgálati körünkbe tartozó szavak fordulnak elő: *Alakor* Büköny, Tönköly, tzirok; *Baraboly* Vad turbolya; *Bisziok* Barsalikom; *Tserge* Lasnak, pokrótz; *Tsintsér* Bilints,

² A szó etimológiájára vonatkozó irodalomra csak a kétes esetekben, a nem egyértelműen román eredetűnek tekintett szavak esetében utalok. Az adatok felsorolásakor külön választom a címszóként közölt és a csak a címszó jelentésének meghatározásában értelmező szinonimaként használt szavakat. A címszók a szótárszerkesztő szemében nyilván az elterjedésre, a köznyelvivé válásra legalkalmasabb szavak. Ilyen minősítésükben magának a szerzőnek már idézett nyilatkozata szerint éppen szélesebb körű elterjedtségük játszik döntően közre.

³ A mű teljes címe: *Paraszti Majorság*, melyet Vanierből hat lábball mérséklett magyar versbe foglalt Esztergom megyebéli pap, erdélyi baróthi Szabó Dávid A'Kassai Fő Iskolákban a' szelédobb Tudományoknak Első Királyi Tanítója. A szójegyzék címe: *Rendbeszedetése, s' magyarázatja azon szavaknak, a' melyek ezen első részben meg-jelennek, s' egy-valakinek az olvasásban bajosabb értelmek miatt akadályt tehetnének.*

nyak-vas, nyakkaloda; *Gusa* Gelyva, golyva; *Láz* liget, erdő (Kniezsa, SzlJsz. 308); *Mokány* Vad goromba paraszt; *Orda* Lágy édes sajt; *Poronty* Tsuport-gyermek; *Pulya* Igen pitziny, alacsony; *Serge* Kárpit, superlát; *Szák* Merítő kis háló; *Szápoly* Asó kapa (Nyr. XXXIX, 91); *Szepet* Bérlett kosár, kas, szatyór (Kniezsa, SzlJsz. 753); *Tóka* Fa-harang; *Vataléj* Palazk, palasz (Melich: Nyr. XXV, 116—20, XLI, 425—6, XLII, 34—5).

A szójegyzékben talált 16 román kölcsönszó magának a verses szövegnek az átnézése során még hat, a szójegyzékbe fel nem vett szóval gyarapodott: *berbéts*, *faszulyka* (2), *furuglya* (2), *kaláka*, *pásztorkalyiba*, *kelenzte* (2). Ezek talán általánosabban ismertek voltak miatt nem kerültek be a szójegyzékbe.

A szójegyzékek terjedelméhez mértén (összesen 350 szót tartalmaznak; l. Gáldi, i. m. 15) a román eredetű tájszók száma meglehetősen nagy, s ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a *Paraszti Major-ság*, ez a költői formába öntött gazdasági tanácsadó éppen azokról a területekről meríti nyelvi anyagát, amelyeken a román nyelvi hatás a legszámottevőbb (Szabó T. Attila, „Studia”. Philologia, Series IV, fasc. 2 (1960) 26).

3. A négy évvel később megjelenő *Kisded Szótár* (a továbbiakban: Sz. D.), mely már címében is kifejezésre juttatja rendeltetését⁴, amelyet hogy csaknem teljes egészében magába foglalja a ParM. szójegyzékének román eredetű anyagát, még több újabb szóval növeli azt. Minthogy a ParM. szójegyzékbéli szavak értelmezését a *Kisded Szótár* első kiadása a legtöbb esetben jelentékenyen kibővíti, pontosabbá teszi, a következőkben az újnak vehető szavak mellett — a részleges ismétlés ellenére is — szükséges őket felsorolnunk.

Címszóként közölt szavak: *alakor* tenkely, tönköly, tzirok, büköny; *armás* lator, tolvaj, kalóz; *bálmás* friss sajttal készült tésztaétel; *baraboly* turbolya, mihóka; *berbentze*, *börböntze* szelentze pikszis; *bordó-sip* duda-sip, *burdó* gyalogok' háti turbájok, tüsző, tömlő forma turba, butyor 's a' t, *tsertse* fül-függő, fülön-függő, függő; *tserge*⁵; *tsintsér* nyakas, nyakkaloda, bilints; *dants*, *dantsosság* tsúnymaság, sun-daság; *deget*, *degenet* dohot, szekér-kenő, *esztena* juh kosár, juh kas; *esztrenga* juh-fejő hely; *gárgya*⁶ *gárgyázni* keríteni, örvedzeni, karimázni, kerekíteni; *gusa* gelyva, golyva, tálgyú; *kaláka* készakarva való segéd, segedelem, *kalákába* menni, *kalákát* gyűjteni; *kalákos* tolvajt bé-feladó, jelentő; *kalák-pézn* a' tolvaj bé-adásnak díja fizetése; *kártya* kárt, kanna, kártos; *kompona* font-serpenyő, *láz* ritka erdő, imitt-amott lázinganak p. o. a' fák; *matász* készíttelen, nyers selyem, vagy béka selyem, *mokány* durva, vad goromba paraszt otromba ember; *orda* lágy édes sajt; *paszkontza* apró magú kender (Kniezsa, SzlJsz. 396);

⁴ A szótár első kiadásának teljes címe: *Kisded Szó-Tár*, mely A' ritkább Magyar Szókat az A.B.C. rendi szerént emlékeztető versekben elő-adja.

⁵ Értelmezés nélkül.

⁶ Értelmezés nélkül.

plájás vég-hely őrző, vég-őrös, ország vég' szélein vigyázo, *poronty* apró gyermekek sokasága; *próza-málé* puliszka; *Serge* kárpit, elő-függő, *supelrát*; *szápoly* ásó kapa, ásó lapát; *szárma szarma* töltött káposzta; *szemények* kunok; *szepetek* béllett kasok, kosarak, kasárok, szotyrok; *tóka* fa harang; *tokány* töltelék, kolbász; *vataléj* palazk, palatzk, tsutora, kulats, veres gyurkó.

Értelmező szinonimaként használt szavak⁷: *afonya* (szimoltza, számótza), *berbétš* (ürü), *tzimborál* (felekezni), *tzimboráló* (pribék), *tsobány* (deberke, légely) *dohot* (deget), *furullya* (tilinka), *huruba* (putri), *karintza* (korszavatok), *lák* (tólag), *ordás leves* (Tsóré), *pulya* (kutak), *szák* (gyalom), *szukmány* (kankó), *zeréb* (mating) (MNy. XXIX, 154).

Címszóként tehát 33 román eredetű tőszót közöl a Sz. D. Közülük háromnak egy-egy származéka (*dáncosság*, *gárgyázni*, *kalákos*), kettőnek pedig egy-egy összetétele (*bordó-síp*, *kalák-pézn*) is helyet kap a címszavak sorában. A címszóbeli szavakhoz értelmező funkcióban 13 újabb tőszó, egy új jelzős szerkezet (*ordás leves*) és egy új származék (*cimboráló*) csatlakozik. Ezek mellett több címszóként szereplő szó az értelmezésekben is újra felbukkan részint a címszóval egyező alakban és jelentésben (*ármás*, *gárgyáz*, *gusa*), részint más alakváltozatban (*kárt kártos*, *degenet*), illetőleg kibővült jelentésben (a *plájás* a tsősz, a *kalákos* a szavattyus címszó értelmezőjeként). Figyelemre méltó, hogy a *málé* mint a *görhe* értelmező szinonimája önálló szóként is bekerül a szótárba.

Összegezve az eddig mondottakat, a Kisded Szótár első kiadásában 46, illetőleg a származékokkal és az összetételekkel együtt 53 román kölcsönszó található⁸.

4. A *Kisded Szótár* 1792-ben megjelent második, bővített kiadása (a továbbiakban: SzD².) sok változást hoz mind a román kölcsönszavak számában, mind e szavak szótári elhelyezését, címszó, illetve értelmező kategóriába való besorolásukat illetően. Az értelmezések sok esetben újabb származékokkal, sőt a szó használatát példázó mondatokkal is bővülnek.

Az első kiadásból hiányzó vagy attól szótári helyzetbeli eltérést mutató szavak a következők:

Címszók: *Affonya*, havasi tseresznye; *Atonya*: erdei, apro, tekete öreg serét nagyságú gyümölcs; *Báts*: batsa, batsó, szám-adó juhász gazda; *Berbétš*: berbe, ürü, herélt kos; *Bordó-sipos*: dudás; *Tzimborá*: társaság, barátkozás, szövetség; *Tzimboráskodni*; *Tzimborálás*: társalkodás; *Tsobány*: tsobolyó, légely, négely, négoly; *Fitsór*: edény, melyel vámot vesznek a' malomban; *Furuglya*: *furullya* síp. *fujora*; *Furog-*

⁷ Az értelmező szerepű román kölcsönszó után zárójelben az értelmezett címszó áll.

⁸ A *Kisded Szótár* első, a szerző Verskoszorú címen 1786-ban megjelent verskötetéhez függesztett bővítésében: „Bővítése a' Toldaléknak” román kölcsönszót nem találtam.

lyázni fujorázni; *Galiba**: kunyhó⁹; *Gusás*: gelyvás; *Haritska*: tatárka, pohánka, *hariska*, hajdina; *Kaláts-péncz*: borra való; *Kelence*: lép v. méh-ház. Terhelve megtérnek (a' méhek) *kelentzékjebenn*; *Kópé*: bohó, tréfás. Nagy *kópé* vagy; *Kópéskodni*. *Kópéság*; *Kutsma*: merő bárány bőrből készített hosszú süveg; *Lák*: tó, motsár, potsolya, potsaj, pot-salék, pósvány, morotva, morotvány; *Oka**: mérték' neme; egy *oka* kávé; *Pita**: *píte*; téjjel-, tojással készült sütemény; *Pulya*: törpe, terpe, pogonya, tömpe, tempe, kitsinded, kutak *Pulya ember* hol vannak a' a pulyák: a' kis gyermekek?; *Radina**: keresztség: v, gyermek ágyi tsemegézés vendégeskedés; *Rogosz*: száraz gyékény, mellyel az hordót bé-tsinály-lyak; *szukmány*: tzedele, tzdora, tzdora. *Értelmező szinonimák*: *borbát* (ragyiva), *tzimborás társ* (raló), *garád* (gyepü), *málé-szájú* (hülye), *szkompia* (szemernitze).

A SzD-hez viszonyítva az SzD²-ben jelentésbővülést mutató szócikkek:

Berbentze: szelentze, vagy *börböntze*; *tobák*, v. egyébtartó pikszis; *Tsergé*: lasnak, fűrtös pokrócz; *Esztrengá*: Juh-fejő rekesz, fejő hely, v. fejő kosár *Esztrengára* hajtani a' juhokat; *Gárgya*: párkány, kerített, korlát pártázat, örvedzet; *Gusa*: gelyva, golyva, tálgyú. Nagy *gúsája* (golyvája) van; *szarmata*: öszve darabolt, vágott akármí sok-féle *szárma*, töltött káposzta; *Tóka*: fa-harang Bányászoknál; *Tokány*: töltött kolbász vagy juh-hús fonnyasztva.

A fentebb felsoroltak mellett természetesen tekintélyes számú csoportot alkotnak azok a szavak, amelyek alak és jelentés szempontjából mindkét kiadásban egyformák. Ezeket a következőkben értelmezés nélkül sorolom fel: a) Mindkét kiadásban címszavak: *alakor*, *ármás*, *bálmos*, *baraboly*, *bordó-sip*, *csercse*, *csincsér*, *dancs*, *dancsosság*, *deget*, *esztena*, *gárgyázni*, *kaláka*, *kalákos*, *kalák-péncz*, *kárt*, *kompona*, *láz*, *matász*, *mokány*, *orda*, *paszkonca*, *plájás*, *poronty*, *serge*, *szápoly*, *szemény*, *szepet*, *vataléj*. b) Mindkét kiadásban értelmezők: *cimborálni*, *dohot*, *huruba*, *málé*, *szak*.

A Kisdud Szótár második kiadásának román kölcsönszó-anyaga — az első kiadásból változatlanul vagy módosult formában átkerült és az újabbban feltűnt szavakat együttvéve — 57 tőszó (ebből 50 címszó, 7 pedig értelmező szinonima), 11 származék (10 címszó, 1 értelmező) és 5 összetett szó (3 címszó, 2 értelmező), azaz összesen 73 román eredetű kölcsönszó. Nem számítottuk ide az *áfonya* nyilván tévedésen alapuló kétszeri előfordulását¹⁰, sem az olyan puszta alakválto-

⁹ A szerző azokat a szavakat jelöli meg csillaggal, amelyeket közvetett úton gyűjtött, másoktól hallott, illetőleg azokat, amelyek „atyafiságosak más idegen nyelvel” (SzD: 291). A román kölcsönszavak közül is többet megcsillagoz, feltételezhető, hogy ismerte román nyelvi megfelelőiket is.

¹⁰ Valószínűleg Páriz-Pápai szótárát követi Baróti Szabó Dávid, amikor az *áfonyát* némileg eltérő hangalakban és kétféle, egymáshoz azonban közel álló értelmezéssel két külön címszónak teszi meg. Ez a megkülönböztetés azonban már Páriz-Pápainál sem indokolt (vö. Szabó T. Attila, „Studia”. Philologia. Series IV, fasc. 2: (1960) 20).

zatokat, mint amilyen a *börbönce börbönke, kártya kártos, furuglya, serge* stb.

Baróti Szabó a Kisded Szótár második, a megelőzőnek szinte kétszeresére bővített kiadása után sem tekintette lezártnak ilyen irányú munkásságát. A Komárom megyében való megtelepedéssel minden bizonnyal együttjáró friss népnyelvi benyomások, meg korábbi nyelvismeretének még korántsem kimerített tartalékai arra készítetik, hogy 1813-ban *Magyarság Virági* címen kifejezés- szótárt és ennek függeléképpen a Kisded Szótárhoz újabb toldalékot adjon ki.

A *Toldalékban* részint új címszavak, részint az SzD². anyagát kiegészítő újabb alak- és jelentésváltozatok, származékok stb. kapnak helyet (Gáldi, i. m. 53). Ez a kettősség a román kölcsönszavak viszonylatában is érvényesül.

Találunk közöttük néhány Barótitól még nem szótározott új címszót: *Dránitza*: tser-fából való 4 arasznyi, vagy hosszabb sindely, zsendely; *Vakisa*: feketével hődös szemű juh, v. bárány. Még három, az SzD-ből már ismert román kölcsönszó fordul elő a Toldalék szócikkeknek értelmező részében: *baraboly* (Bösövény), *deget* (kátrány), *málé* (2×Tsumma, Szalados).

5. Abból a célból, hogy a Baróti Szabótól szótározott román eredetű anyag fokozatos gazdagodására a számbeli növekedésen túlmenően is rámutathassunk, vessük össze az eddig külön-külön bemutatott három szótári munka román kölcsönszavait¹¹. Ezúton választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a) melyek azok a román kölcsönszavak, amelyek mindhárom munkában előfordulnak, tehát a Baróti Szabótól ajánlott szavak törzsanyagát alkotják; b) milyen mértékű és módú gyarapodás, illetőleg veszteség tapasztalható az időben egymásra következő kiadványokban.

a) A ParM-ban, az SzD. és SzD²-ben egyaránt meglevő szavak a következők: *alakor, baraboly, berbécs, cserge~serge, csincsér, gusa, kaláka, láz, mokány, orda, poronty, pulya, szák, szápoly, tóka, vataléj*.

Ez a tizenhat szó, a következetes használatból ítélve, Baróti Szabó Dávid nyelvjárásában meggyökeresedett szó lehetett, sőt talán az erdélyi irodalmi és köznyelvi használathoz is a legközelebb állhatott, bár ez természetesen nem zárja ki, hogy a csak az SzD. valamelyik kiadásában feltűnő szavak némelyike hasonló mértékben közhasználatú ne lett volna.

b) A tárgyaltt szótárak román eredetű anyagának egymáshoz viszonyított gyarapodása, illetve csökkenése megnyilvánul mindenekelőtt a szótározott szavak számbeli különbségében, a szavak szótári helyzetében (címszó, illetőleg értelmező) beálló változásokban és a szavak jelentésének pontosabbá, teljesebbé válásában.

Amint azt az egyes munkák tárgyalása során láttuk, mindenik kiadvány gazdagabb az előzőhöz képest a román kölcsönszavak tekintetében. A Kisded Szótár első kiadásában 21-gyel több román kölcsön-

¹¹ A MVir Told.-t ezúttal az SzD²-höz tartozónak tekintem.

szó van, mint a Par.M.-ban, a második kiadásban — az MVir.Told.-t is számítva — 22-vel több román eredetű szó van, mint az. elsőben. A Kisded Szótár két kiadása közti gyarapodás, noha számra megközelelti a Par.M. és az Sz.D. köztit, mégis kisebb mértékű, mert az SzD² újonnan feltűnt szavainak több mint egyharmada az első kiadásban már meglevő szó származéka vagy összetétele (lásd a 4. pontot).

Akadnak azonban, ha elenyésző számban is, olyan szavak, amelyek csak egy alkalommal tűnnek fel, de a következő feldolgozásból kimaradnak. Így a *bisziok* szó a Par.M. szójegyzékből nem kerül át a Kisded Szótárba, az SzD.-ben értelmezőként álló *cimboráló*, *gárgyáz*, *karinca*, *prósza-málé*, *ordás leves* az SzD²-ből kimarad. Nem valószínű azonban, hogy a szerző szándékosan, elvi megfontolásból hagyta volna ki őket a későbbi kiadványokból, hiszen többségüket töszó vagy más származék formájában ugyanezekben a művekben megtaláljuk.

A szótározott szavak gyarapodása egyik módjának tekinthetjük azt is, ha a szó helyzete a szótáron belül megváltozik, vagyis értelmezőből címszóvá lép elő. A szótár törzsállományába ugyanis csak ekkor kerül bele. Ilyen, az SzD.-ben értelmezőként, az SzD²-ben viszont már címszóként előforduló szó például az *áfonya*, *berbécs*, *berbence*, *csobány*, *ficsör*, *pulya*, *szukmány* stb. (további példákra nézve l. a 4. pontot). Helyzetváltozásuk kétségtelenül annak a jele, hogy a szerző fokozottabban rájuk akarja a figyelmet irányítani, vagyis az irodalmi nyelvbe való bekerülésüket kívánatosnak tartja.

A legtöbb szó esetében, amint erről a 3. és 4. pontban közölt szócikkek alapján meggyőződhetünk, a jelentés-meghatározás kiadásról kiadásra pontosabbá válik, bővül. Különösen figyelemre méltóak ebből a szempontból azok az esetek, amikor egy értelmezett címszó a szótár más helyén, vagy éppen egy másik kiadásban értelmezőként is előfordul. Ilyen módon sokszor az illető szónak olyan jelentésárnyalatára is fény derül, amelyre a címszóhoz fűzött jelentésmeghatározás nem terjed ki. Például a *ficsör* címszó jelentése 'edény, mellyel vámot vesznek a' malomban', azaz egy bizonyos mértékegység-fajta. Értelmezői előfordulásából ellenben az derül ki, hogy 'forrásból merítő edény' értelemben is használták¹². A Kisded Szótár mindkét kiadásában előfordul a *plájás* szó címszóként is, értelmezőként is. Címszói értelmezésében azonban egyik kiadásban sincs meg a 'mező-, erdőpásztor' jelentés. Hogy azonban ilyen értelemben is használatos volt, kétségtelenné teszi az a tény, hogy a *tsösz* (SzD.) és a *Rikkants* (SzD².) címszó értelmező szinonimái közt a *plájás* is ott van¹³. A *málé* Kisded Szótárbeli négyszeri előfordulása egyöntetűen a kukoricából készített, főzött vagy sütött ételre vonatkozik, az MVir.Told. *tsumma* szócik-

¹² A kérdéses szócikk úgy hangzik: Tserpa: *iitsör*, v. forrásból merítő edény (SzD².)

¹³ A szóban forgó szócikkek a következők: *tsösz*: kerülő, pásztor, ör, *plájás* (SzD.), *Rikkants*: ritkonts, örzd, *tsösz*, kerülő, *plájás*, ör (SzD².)

kében ellenben mint a kukorica, törökbúza szinonimája, növénynévként jelentkezik¹⁴.

Jóllehet a bemutatottakhoz hasonló kisebb-nagyobb jelentésbővülés. Baróti Szabó szótáraiban majd minden ismételten előforduló szó esetében tapasztalható, erre nézve, úgy vélem, a 4. pontban közölt adattár eligazítóul szolgálhat, a példák, további részletes felsorolása így nem szükséges.

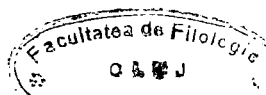
Végül e narom, nyelvi anyagában egymásra epulo szotar összevetéséből azt az előre sejthető és természetesen adódó következtetést vonhatjuk le, hogy a román eredetű szóanyag tekintetében is — mind a szótározott szavak számát, a címszavak és értelmezők arányát, mind pedig a jelentésmeghatározások teljességét illetően — Baróti Szabó Dávid munkái közül leggazdagabb a Kisded Szótár második kiadása.

6. A *Magyarság Virági* Baróti Szabó Dávidnak időrendben utolsó nyelvművelő célzatú lexikográfiai műve. Az a műfaji különbség, amely közte és az előzőleg bemutatott szótári művek között fennáll, némileg más szempontok érvényesítését kívánja meg a vizsgált kölcsönszó-csoporttal kapcsolatban is. Az effajta kifejezés-szótárnak elsődleges célja nyilván nem az, hogy elterjesztendő tájszavak tömegét vonul-tassa fel, hanem az, hogy fordultatos, választékos, irodalmi nyelvi szintű kifejezések tárháza legyen. A szerző maga erről így ír: „Ha szűkebben vagy még a válogatott Magyarsággal írott munkákból, vagy más felé hívó dolgaidd miatt üdöt magadnak nem szakaszthatál azok' olvasására: ez néked az ékesebb szólásra, és írásra egy' kisded' Könyv-ház gyanánt szolgálánd. Feltalálod ebbenn sok nagyobb nevezett mind régibb, mind újabb Magyar íróknak gyönyörűebb kiejtésit” (MVir. A' Kegyes Olvasóhoz). A fenti idézetből természetesen helytelen volna olyan következtetést levonni, hogy a szerzőtől felhasználott irodalmi források eleve kizárják a csak népnyelvi szintű tájszavak használatát. Ennek elsősorban a korabeli irodalmi nyelv jellege, s nem utolsó sorban Baróti Szabó tájszavakkal bőkezűen élő költői gyakorlata mond ellent. Mégsem túlzás talán azt feltételezni, hogy a szerző ilyen esetben elsősorban a tőle legkifejezőbbnek érzett, leg-szükségesebbnek tartott, főképpen pedig szélesebb, legalábbis provinciális irodalmi vagy köznyelvi körben ismert szavakból válogatott. Ez a körülmény magyarázhatja azt, hogy egyrészt a MVir.-ban Baróti Szabó összes többi lexikográfiai munkájához viszonyítva a legcsekélyebb számban található román kölcsönszavak, másrészt hogy ezek a szavak többségükben a más forrásokból is a leggyakrabban előfordulók közül valók.

A kérdéses szavakat alább azzal a kifejezéssel együtt sorolom fel, amelyekben előfordulnak.

berbence (Sokat irnak a' patikás szelentzékre, berbentzékre, orvos-ság-tartó pikszisekre. 304), *cimbora* (az országos tzimborával íratott

¹⁴ A kérdéses szócikk a következő: Tsumma: a' le-fosztott tengerinek (*kukuritzának*, *törökbúzának*) levelei, melyekkel öszve-kötöztettnek. a' tsők v. kalászok. Egy tső v. kalász *kukuritza* (MVir Told. lapszámzás nélkül).

felelet' fogásit meg-rostálni. 157), *cimboráló* (Az élet' tzimboráló baj-társa ... a'halál. 205), *cimborált* (Ördöggel tzimborált társalkodás; 476), *cimborás* főnév (Ketten, mint-hogy tzimborások vagytok, osztatok-e közönséges kudartzotokat, szégyen'teket. 187); melléknév (Törökkel Tatárral bélelet... ördöggel határos, ... tzimborás... szövetségese-ember. 105), *cimborás munka* (Mestertelen, szűkös-tüzű, s' rosszul for-rasztó kohóból költ, sokféle tzimborás munkával tatarozott, s' már régen elporlott... pöröly. 445), *egybetzimborál* (Bár egyéb érzékeny-ségek, tagok egy'betzimborállanak, sem tehetnek annyi jót, v. rosztat mint egyedül a nyelv. 323), *kalyiba* (Sövény-ággal gányolt... kalibá-
val még-elégszik. 97), *pita* (Pita az idénn a' kenyér' neve: drágaság van. 318), *pulya fa* (Ha minden esztendőben nem olallya... meg neve-
kedik, a'pulya törpe fa. 319).

Az MVir.-ban tehát mindössze 5 román eredetű tőszó, három szár-mazék (*cimboráló*, *cimborált*, *cimborás*) és két szószerkezetszerű ki-fejezés (*cimborás munka*, *egybecimborál*) fordul elő.

7. A XVIII. század gazdag magyar szótárirodalmában viszonylag kis helyet foglalnak el az egyes nyelvjárások sajátos szókincsét, táj-szavait feltáró szótári művek. A közül a néhány tájzógyűjtemény közül, amelyik a század utolsó negyedében megjelent (Pejachevich, Szaiz Leó és Gyarmathi tájzógyűjteményére nézve l. Gáldi, i.m. 66—76), Baróti Szabó munkái — elsősorban a Kisdéd Szótár — már terjedelmüknél fogva is messze kiemelkednek, s így a tájnyelvi szó-kincselemek gazdagsága terén felülmúlják a korabeli összes lexikográ-fiai műveket, beleértve a teljes szótárakat is. Joggal remélhető tehát, hogy az erdélyi népnyelv román eredetű kölcsönszavai közül is néhá-nyat elsőnek Baróti Szabó szótározott.

Ennek megállapítása végett vizsgált anyagomat összevetettem a Nyelvtörténeti Szótár megfelelő címszavaival; majd pedig ellenőrzés-képpen a XVIII. század erdélyi tájzavakban leggazdagabb „teljes” szótárával: A Páriz-Pápai szótár 1767-es Bod- és 1801-es Eder-féle kiadásával. Az egybevetés eredményeit a következőkben foglalhatom össze:

1. A Baróti Szabó Dávidtól szótározott román kölcsönszavak közül több sem a NySz.-ban, sem a PP. említett kiadásaiban nincs meg. Ilyenek: *dáncs*, *dancsosság*, *dránica*, *ficsór* 'edényféle', *garád*, *gárgyázní*, *kalács-péñz*, *kelence*, *kópéság*, *kópéskodni*, *láz* 'ritka erdő', *málé-szájú*, *prósza-málé*, *szárma szármáta*, *szak*, *vakisa*.

2. A *kucsma* és a *szemény* szó az átnézett PP. kiadásokból hiány-zik, a NySz. szótári adatot rájuk vonatkozóan nem közöl.

3. A NySz. a *kópé* szó első szótári adatát a Kisdéd Szótárból idézi.

4. Három szó esetében Baróti Szabó szótárainál későbbi szótári előfordulást jelez a NySz. A *gárgya* szót és az *ordás leves* jelzős szerkezetet Kresznerics szótárából (1831—32), a *gárgyáz* igét pedig Sándor István Toldalék a Magyar-Deák Szókönvvhöz című 1808-ban megjelent munkájából idézi elsőnek.

Az itt felsorolt huszonnégy szó első szótári előfordulásaként tehát ez idő szerint Baróti Szabó szótárainak idevágó adatait tarthatjuk számon.

A Baróti Szabó szótáraiban levő román eredetű anyag nagyobbik hányada azonban már fellelhető Párizz-Pápai, sőt részben egy századdal korábban Szenczi Molnár Albert szótárában is. Ez a körülmény újabb nyomós érvként szól amellett, hogy Baróti Szabó Dávid szótári műveinek román szóanyagát necsak a szerző nyelvjárására, hanem a XVIII. századbéli erdélyi magyar irodalmi köznyelvre is jellemzőnek tarthassuk.

IMPRUMUTURI LEXICALE ROMĂNEȘTI ÎN LUCRĂRILE CU CARACTER LEXICOGRAFIC ALE LUI BARÓTI SZABÓ DÁVID

(R e z u m a t)

Din preocupările colectivului Catedrei de limba maghiară a Universității face parte, între altele, cercetarea împrumuturilor lexicale românești din epoca feudalismului. În vederea acestui obiectiv au fost prelucrate și dicționarele maghiare din sec. al XVI—XIX-lea. Operele lexicografice ale lui Baróti Szabó Dávid, apărute în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (adnotări la lucrarea „Paraszti Majorság”, cele două ediții [1784—1792] ale dicționarului intitulat „Kisded Szótár”) sînt deosebit de bogate în ceea ce privește cuvintele de origine românească. În „Paraszti Majorság”, găsim 22, în prima ediție a dicționarului „Kisded Szótár” 46, iar în cea de a doua ediție a acestuia 57 de rădăcini de origine românească, precum și multe derivate și componente ale acestora. Sub acest aspect dicționarele lui Baróti Szabó Dávid depășesc pe cele mai multe dicționare din epoca respectivă. Acest lucru se explică pe de o parte prin faptul că, Baróti fiind originar din Transilvania, a cunoscut foarte bine elementele lexicale ale graiurilor maghiare din acest teritoriu, iar pe de altă parte, prin faptul că dicționarele sale cuprinzînd numeroase regionalisme, printre acestea se întîlnesc și multe cuvinte de origine românească. Includerea regionalismelor în dicționarele sale se explică prin dorința lui de a contribui la înnoirea și îmbogățirea limbii literare maghiare. Comparînd dicționarele lui Baróti Szabó cu altele mai vechi și cu cele contemporane acestuia, se constată că 22 dintre cuvintele de origine românească incluse în vreun dicționar, apar pentru prima oară la Baróti Szabó Dávid.

РУМЫНСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЗАЙМСТВОВАНИЯ В РАБОТАХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА БАРОТИ САБО ДАВИДА

(Р е з ю м е)

Научный план Кафедры венгерского языка Университета им. Бабеша-Больяи предусматривает исследование румынских лексических заимствований в эпоху феодализма. В связи с этим вопросом исследовались и лексикографические труды Бароти Сабо Давида, вышедшие в последние десятилетия XVII-го века. В этих словарях, автор старается обогатить венгерский литературный язык областными словами. Учитывая, что Бароти Сабо очень хорошо владел местными трансильванскими говорами, легко объясняется включение в эти словари нескольких слов румынского происхождения. Наибольшее количество слов румынского происхождения находится во втором издании словаря, озаглавленного „Kisded Szótár”. Лексические труды Бароти Сабо заслуживают особого внимания в исследовании лексических заимствований из румынского языка, благодаря тому, что он включил в свои словари 22 слова, не встреченных как в предыдущих лексикографических трудах, так и в современных ему трудах.

EMPRUNTS LEXICAUX ROUMAINS DANS LES TRAVAUX DE CARACTÈRE
LEXICOGRAPHIQUE DE BARÓTI SZABÓ DÁVID

(Résumé)

La chaire de langue hongroise de l'Université Babeş—Bolyai a prévu dans son plan de recherches scientifiques l'étude des emprunts lexicaux au roumain à l'époque du féodalisme. C'est par rapport à ce problème qu'ont été examinés, entre autres, les travaux de lexicographie de Baróti Szabó Dávid dans les dernières décennies du XVIIIe s. Dans ces dictionnaires cet auteur projette d'enrichir en régionalismes la langue littéraire magyare et, comme il connaissait très bien les parlers de Transylvanie, on s'explique qu'il y ait inclus plusieurs mots d'origine roumaine. Entre ces dictionnaires, c'est dans la deuxième édition de celui qui est intitulé *Kisdéd Szótár* que l'on trouve le plus de mots d'origine roumaine. Si les travaux lexicographiques de Baróti Szabó méritent une attention particulière dans l'étude des emprunts lexicaux au roumain, c'est parce qu'il a inclus dans ses dictionnaires 22 mots qu'on ne rencontre pas dans les travaux lexicographiques antérieurs et contemporains.

LIMBA LUI I. MOLNAR-PIUARIU ÎN „ECONOMIA STUPILOR” (1785)

de

STELA PETCU

Prefacerile economice și sociale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului următor s-au reflectat din plin în cultura românească din Transilvania, înlesnind pătrunderea ideilor noi, generate de luminismul european.

Pe lângă activitatea valoroasă din domeniul limbii, literaturii și istoriografiei, este binecunoscut și rolul deosebit de însemnat al reprezentanților Școlii ardelenice în procesul de culturalizare a maselor.

Aceștia înscriu în programul lor înființarea de școli românești la sate, publicarea unor periodice, tipărirea unor lucrări de largă circulație, printre care manuale școlare, cărți de economie rurală, calendare, toate menite să popularizeze știința, să ridice poporul din starea de înapoiere în care se găsea.

ABREVIERI

ALR₂ vol. I—II—III — *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I—II—III. Întocmit de Institutul de lingvistică al Filialei din Cluj a Acad. R.P.R. sub direcția acad. Emil Petrovici. Editura Acad. R.P.R.

ALRM I — *Micul atlas lingvistic român I*, publicat de Muzeul limbii române din Cluj, 1938.

ALRT — *Texte dialectale*, culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II*, Sibiu—Leipzig, 1943.

CIHAC — A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*. Francfort s/M, 1879.

CONTRIBUȚII I—II—III — *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, vol. I, 1956; vol. II, 1958; vol. III, 1962.

DLR — A. T. Laurian și J. C. Massim, *Dicționarul limbei romane*, București, 1871—1876.

LB — *Lesiconul romanescu-latinescu-ungurescu-nemțesc*, Buda, 1825.

LTR — *Lexiconul tehnic român*, București, 1962.

SCRIB — August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.

TDRG — H. Tiktin, *Dicționar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. București, 1903—1924.

VICIU GL. — Al Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București, 1906. (Acad. Română, Mem. sect. lit., s. II, t. XXIX).

Paralel cu activitatea desfășurată de corifeii Școlii ardeleni, o întreagă generație de cărturari din diferite centre ale Transilvaniei și Banatului luptă pentru aceleași năzuințe și idealuri, aducând o contribuție reală la dezvoltarea culturii românești¹.

În această perioadă limba literară trece printr-un important proces de modernizare. Cultivarea și îmbogățirea ei cu o terminologie științifică, cerută de nevoile progresului realizat în diferite domenii de activitate, devine o preocupare de seamă pentru toți oamenii de cultură ardeleni.

Având în vedere interesul deosebit pe care-l prezintă ca documente de limbă numeroasele tipărituri românești datînd din această epocă, ne-am propus să studiem lucrarea medicului ardelean I. Molnar-Piuariu², *Economia stupilor*³, prima publicație transilvană cu caracter economic⁴, scrisă de un român și tipărită la Viena în 1785.

Ne-am oprit asupra acestei lucrări din următoarele considerente: 1. cartea a apărut într-o perioadă importantă din dezvoltarea limbii române literare în care se ridică numeroase probleme ce se cer studiate, 2. o cercetare asupra limbii lui Molnar, în general, nu a fost întreprinsă pînă astăzi⁵.

Îmbrățișînd un sector important din domeniul economiei rurale, cultura albinelor, lucrarea are o valoare deosebită pentru începutul albinăritului sistematic în țara noastră⁶.

¹ Vezi: *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a II-a, București, p. 285—297.

² Autorul lucrării este cunoscut ca o personalitate activă în mișcarea politică și culturală a Transilvaniei. Datorită preocupărilor sale multilaterale și progresiste, Molnar a fost considerat pe drept cuvînt, de către unii cercetători, printre cei mai de seamă luminiști de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea din Transilvania.

³ În legătură cu activitatea sa atît de diversă, amintim pe scurt doar cîteva date: a făcut prima încercare (în 1789) de a înființa pentru românii din Transilvania o gazetă consacrată problemelor de economie rurală. La 1787 publică la Viena o gramatică românească pentru germani, la 1798 o *Retorică*, iar la 1800 tîlmăcește *Istoria universală* a lui Millot. În revoluția lui Horia primește din partea guvernului misiunea de a duce tratative cu românii răsculați în vederea încheierii unui armistițiu, iar la 1791 colaborează la redactarea memoriului cunoscut sub numele de *Supplex libellus Valachorum*. Date prețioase cu privire la activitatea lui I. Molnar-Piuariu găsim la I. Lupaș, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viața și opera lui —, 1749—1815*, București, 1939.

⁴ Cartea este tipărită cu litere chirilice. Cea de a 2-a ediție poartă titlul *Povățuire cu praxis către sporirea stupilor* (Sibiu, 1808).

⁵ Vezi S. Izsák, *Adevărata figură a lui I. Molnar-Piuariu*, în „Studii și cercetări științifice” (Cluj), I (1950), fasc. 2, p. 164; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 39.

⁶ S-au mai ocupat de limba scrierilor lui Molnar: V. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Molnar-Piuariu*, în „Dacoromania” IV (1924—1926), partea I, p. 382—393; L. Grămadă, *Istoria lui Millot în tîlmăcirea lui Ioan Piuariu-Molnar*, în „Studia” (1960), Seria IV, fasc. 2, p. 171—174 și N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 39—40.

⁶ Scrisă la îndemnul baronului Samuil Bruckenthal, atunci guvernator al Transilvaniei, și destinată românilor transilvăneni, prin valoarea sa instructiv-educativă, cartea lui Molnar se integrează într-un program mai larg, inițiat de guvernul de la Viena. Urmărind obiective economice ca sporirea productivității și a consumului, acesta sprijină prin politica sa crearea și dezvoltarea meșteșugurilor și a di-

Autorul ei împărtășește țăranilor sfaturi cu privire la îmbunătățirea metodelor de lucru, învățături pe care le-a adunat „avînd cîteodată răgaz de trebile slujbei” (p. 17).

În prefața adresată cititorilor, Molnar subliniază scopul practic al cărții, arătînd că urmărește în primul rînd înlăturarea unor metode înapoiate, printre care și obiceiul pe care-l au unii stupari de-a omorî albinele atunci cînd recoltează mierea și fagurii, producînd daune producției de miere.

Prin popularizarea cu ajutorul tiparului a unor cunoștințe de ordin practic, Molnar urmărește nu numai luminarea țăranimii, ci aduce totodată și o contribuție la dezvoltarea limbii literare.

Scrisă într-o limbă îngrijită, lucrarea cărturarului ardelean surprinde printr-un material bogat și variat, expus limpede și concis.

Lexicul. Înainte de toate, Molnar apelează la bogăția mijloacelor de expresie ale limbii populare.

La acest material lexical se adaugă unele regionalisme din graiul său, din sudul Ardealului⁷.

Nu lipsesc nici cuvintele vechi, pe care, probabil, le-a cunoscut fie din literatura religioasă și istorică, fie din cea populară orală. Multe arhaisme sînt populare, deoarece au putut circula atunci în limba vorbită:

Orientarea autorului către limba populară, prin folosirea unor cuvinte de circulație mai largă, ce nu caracterizează numai o singură regiune, presupune că el era conștient de existența anumitor particularități de grai, pe care a căutat să le evite: „... unde s-ar întîmpla să nu înțelegi bine, întreabă-te cu alții, că precum nu e totdeauna cu puțință a călători pretutindena fără de povățuire, așa și învățatura aciasta nu o am putut scrie în limba noastră, cît să o înțeleagă toți în toate laturile”. (p. 16).

Prin aceasta se conforma tendinței vremii de a apropia limba literară de limba unică a întregului popor, ținînd totodată seama și de necesitatea de a-și face înțeleasă lucrarea.

Prezența neologismelor s-a simțit necesară pentru denumirea noțiunilor lipsite de corespondente în limba română. Ca și alți cărturari ardeleni, Molnar a urmărit să înlesnească poporului însușirea elementelor de cultură.

Toate categoriile lexicale mai sus amintite sînt folosite cu măsură și la locul cuvenit, predominînd, bineînțeles, elementul popular.

Simțul pentru limbă l-a ferit de tendințele de latinizare ale vremii.

În cele ce urmează, vom încerca să facem o clasificare a categoriilor lexicale amintite mai înainte.

verselor ramuri ale agriculturii. În vederea cultivării raționale a pămîntului, întreaga literatură economică din această vreme avea ca scop popularizarea metodelor de lucru avansate și a unor mijloace tehnice noi. (Vezi: C. Bodea, *Preocupări economice și culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în „Studii”, an. IX (1956), nr. 1, p. 89—103).

⁷ Molnar era originar din comuna Sadu.

Elemente lexicale populare

a) Cuvinte: *au* conj. (p. 146), *așișderea* (p. 38), *baieră* (p. 87), *făgădui* (p. 149), *fărănă* (p. 35, 48), *ieștecare* (p. 34, 136, 151), *grăi* (p. 6), *oblăduitoare* (p. 31), *de obște* (p. 21), *prunc* (p. 187), *slobod* (p. 149), *ulma* (p. 105, 107), *ușabi* (p. 99), *virtos* (mai virtos „mai ales”, p. 135), *virtute* „putere, vigoare”, (p. 31).

b) Sensuri: *a se așeza* „a se astimpăra, a se potoli” (p. 144), *a se lovi* „a se potrivi” (p. 186).

Elemente regionale: *brîncă* „labă” (p. 138), *bumbari* (p. 38), *ciupăra* „a ciupi, a ciuguli”: *gheonoile pînă nu răzlesc să ciupere fa-gurii nu să depărtează* (p. 138), *cop* „cupă” (p. 109), *corn* „colț” (p. 50), *dărab* (p. 108), *deschilini* „a separa” (p. 70), *firtariu* (p. 80)⁸, *lepedeu* (p. 148), *măjari* (p. 130), *opăci* (p. 99), *struji* „strivi” (p. 108), *șirof* (p. 52), *șisă* „șindrilă” (p. 61) etc.⁹

Învechite: *aorea* „din cînd în cînd, citeodată” (p. 23, 35, 42), *năimită* „angajată, tocmită” (p. 38), *sulinar* „trunchi de copac, arbore” (p. 23)¹⁰.

Arhaisme¹¹: *cin* „rang” (p. 3), *curge* „a decurge, a rezulta” (p. 24, 82, 85), *iproci* „și altele” (p. 4), *istov* „oboseală, amorfie” (p. 103), *izvodită* (p. 1), *năvărnicie* „sîrguință” (p. 35)¹², *osirdie* (p. 10), *purcede* (p. 175), *putrejune* (p. 128), *rumpe* (p. 36, 41, 87), *zăhăniale* (pl.) „aba-toare” (p. 58)¹³.

Conținutul cărții a impus crearea unei terminologii speciale care este însă, în cea mai mare măsură, de proveniență populară¹⁴.

Adresîndu-se unui public larg, pe care voia să-l inițieze, Molnar folosește cu grijă neologismele, punînd la contribuție mai degrabă resursele limbii vorbite decît elementul neologic. Acest fapt ne-a determinat să tratăm problema aici, și nu la neologisme.

Încercăm o clasare în felul următor:

a) O serie de noțiuni din domeniul stupăritului sînt denumite cu cuvinte din fondul vechi, moștenite din latină sau împrumutate din slavă (sau derivate ale acestora), care s-au păstrat pînă astăzi ca

⁸ ALR III°, h. 755 ne arată că în Ardeal e generală forma (s)lirta(r)iu.

⁹ Comparînd lista cuvintelor de mai sus cu materialul înregistrat în studiul lui D. Șandru — F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina* („Grăi și suflet” V (1931—32), fasc. 1, p. 232—235 și vol. VI (1934), fasc. 1—2, p. 236—246), constatăm că majoritatea lor sînt cunoscute în regiunea natală a autorului, deoarece există în această lucrare (cf. *bumbari*, *brîncă*, *ciupăra*, *dărab*, *lepedeu*, *măjari*, *șirof*, *șisă* etc.).

¹⁰ Atestat cu acest sens în LB, CIHAC, TDRG și SCRIB; la VICIU, GL. (p. 138): „lemn gros”.

¹¹ În această categorie am inclus atît cuvintele arhaice, cît și variantele fonetice ale arhaismelor folosite de autor.

¹² Atestat în TDRG numai ca adiectiv: *năvărnic*.

¹³ TDRG: *zaihana*.

¹⁴ De această problemă s-a ocupat parțial N. A. Ursu, în *op. cit.*, p. 39—40, amintind puținele împrumuturi de care s-a folosit Molnar în cadrul acestei terminologii.

termeni de specialitate: *ac*, *albină*, *ceară*, *coșniță*, *fagur*, *matcă*, *miere*, *(roi) pervean*¹⁵, *roi*, *stupar*, *stupină*, *trîntor*, *urđiniș* etc.

b) Cuvinte din limba comună primesc în cadrul acestei terminologii un sens particular:

acoperămînt (acoperitoarea care protejează obrazul cînd se ucrează la stupi; p. 174);

asuda „a secreta”: [albinele] a s u d ă *ceara prin creșiturile pîne-celui* (p. 43);

coarne „antene” (p. 23);

plămădeală (amestec pentru hrana puietului (cf. *mursă*), (p. 106);

plod „pui” (p. 30);

usnă „margină”: *u s n e l e fagurelui* (p. 39);

c) Molnar creează termeni speciali și din derivate existente în limba comună (unele întrebunțate astăzi rar sau chiar ieșite din uz în ceea ce privește forma);

adaugere (p. 166); pl.*adaugeri* (p. 167) (operația prin care se supra-pun două coșnițe pentru a împiedica roitul cînd nu mai este necesar; coșniță suprapusă);

babat (vărsat, boală a albinelor; p. 128);

clocitură (larve de albine, puiet; p. 35);

dospitură (procesul de fermentație a puietului; p. 35);

frămîntătură (ceara în procesul de prelucrare; p. 24, 187);

găociță (celula fagurelui; p. 35);

zăcătoare (stupul așezat în mod culcat; p. 52);

d) Atunci cînd pentru unele noțiuni nu găsește termeni corespunzători în limba română¹⁶, Molnar creează cuvinte noi ca: *împroșcătoare* (aparatură cu care se împrăștie fumul de putregai; p. 144, 157) sau expresii ca: *fărina florilor* „polen” (p. 28, 35), *mierea florilor* „nectar” (p. 23), *păharele florilor* „potire” (p. 178)¹⁷. Noțiunea de „perpetuare a speciei” este redată prin expresia *înnoirea felurilor* (p. 38).

e) Termeni speciali creați prin împrumuturi¹⁸:

econom „gospodar” (p. 56);

economie „gospodărie”: *e c o n o m i a* stupilor (p. 156);

listră „jaluzea” (p. 52);

materie „substanță”: *m a t e r i a* cearei (p. 23);

organ „parte a corpului” (p. 22);

¹⁵ Denumirea este dată pentru *pirvar*, *pirvac* „roiul nou obținut întia dată, într-o vară, din cel vechi”. Autorul menționează că-l folosește „după vorba țării rumânești” (p. 70), dar nu l-am găsit atestat cu această formă în nici unul din dicționarele cercetate. Cuvîntul pare să fie sufixat din adj. *perv* < rus. *pervyj* „primul” (cf. TDRG). Tot în această problemă vezi și Gh. Bulgăr, *Limba documentelor administrative între 1800—1850*, în *Contribuții*... III, p. 80, unde se menționează ca atestat într-un document de după 1800 (*pervii* = primul).

¹⁶ Sau poate îi evită din grija de a se face înțeles.

¹⁷ Poate fi și un calc după germ. *Kelch* „pahar și potir”.

¹⁸ Deoarece sint extrem de puțini, îi vom trata mai pe larg la capitolul „neologisme”, mai ales că ei nu au o întrebunțare exclusivă în domeniul apicol.

*Neologisme*¹⁹. În vremea în care scrie Molnar, limba română dispunea de mijloace lexicale insuficiente. În Ardeal ca și în Țara Românească, oamenii de cultură depun eforturi pentru introducerea unei terminologii științifice²⁰, cerută de dezvoltarea producției și a tehnicii. Molnar însuși exprimă această stare de lucruri, arătând dificultățile pe care le-a întâmpinat în redactarea lucrării. Sărăcia limbii l-a constrins să împrumute termeni din limbi străine: „...pre unele locuri să usăbește vorba, pentru lipsa și scăderea cuvintelor în limba românească, și mi-am căutat să mă ajutorez cu cuvinte împrumutate din alte limbi” (*Cătră cititori*, p. 17).

Puținele neologisme folosite de Molnar²¹ sînt împrumutate din limbile de cultură, mai ales din latină²². Unii termeni au putut pătrunde și prin latina vorbită în acea vreme de maghiari, sau din limba germană, care știm că a împrumutat și ea numeroase elemente latine sau romanice.

Dat fiind bogatele influențe culturale care s-au exercitat în Transilvania, în această epocă, trebuie să avem și aici în vedere principiul etimologiei multiple²³, mai ales că aceasta nu se limitează numai la limba latină și la limbile romanice, ci se extinde și asupra altor limbi de cultură.

În studierea neologismelor dăm o clasare după forma și sensul lor:

1. Din categoria neologismelor întrebuințate de Molnar, continuă să existe și azi în lexicul limbii noastre cu aceeași formă și cu același sens următoarele:

diamant: în fundul găocișilor ... o tormă minunată care să asamana unor diamanțuri ciopliți (p. 45);

direcție „conducere, îndrumare”: Și nădăjduiesc cum că și supt

¹⁹ Menținem pentru acest termen accepțiunea obișnuită în terminologia noastră lingvistică: de împrumut intrat pe cale cărțurărească.

²⁰ Se știe că procesul de pătrundere a neologismelor era mai vechi. Primele neologisme au fost împrumutate de către cronicari, dar ele s-au răspîdit și s-au consolidat mai tîrziu prin contribuția Școlii ardelenice. (Vezi J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice” V (1954), nr. 1—2, p. 31—43). Problema împrumuturilor va deveni o preocupare permanentă a scriitorilor și a oamenilor de cultură în secolul al XIX-lea.

²¹ Rezerva față de ele se datorează, credem, și destinației pe care o avea lucrarea (se adresa unui cerc larg de cititori cărora acești termeni nu le erau accesibili).

²² Cu privire la originea acestor împrumuturi, o atitudine mai clară se poate desprinde din prefața la traducerea *Istoriei universale* (Buda, 1800) a lui Millot, de unde reiese că Molnar a sesizat necesitatea împrumuturilor cu termeni din limba latină, pe care-i glosează cu cuvinte „de obște înțelegătoare”.

Cărțurarii care au creat o terminologie științifică în Ardeal, în această perioadă, s-au îndreptat, în primul rînd, cu multă admirație, spre limba latină, ridicată în condițiile feudalismului la rangul unei limbi de cultură. Molnar era un bun cunoscător al limbii savante latinești și a limbilor din Transilvania, probabil și al eleinei și ca traducător al lui Millot și al celei franceze.

²³ Vezi A. I. Graur, *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice” I (1950), fasc. 1, p. 22—33.

direcția aceștia [albinele] să vor deștepta spre buna rânduială... (p. 38)²⁴;

exarh (titlu dat înalților demnitari): „...a înălțatului crăiesc gubernium întii exarh (p. 4);

formă „înfățișare, chip”: Și săvîrșind clocitura, ies precum am zis, în forma albinelor... (p. 68);

imediat „îndată” (p. 111);

interes „folos, rîvnă”: Îngăduiește... să pun înaintea ta interesul ostenelelor mele (p. 5);

materie „substanță”: [albinele lucrătoare] adună materia cea de trebuință spre zidirea fagurilor... (p. 21); pl. materii (p. 49);

nobil s. m. (p. 1);

organ (cu sensul anatomic de „parte a corpului”): capul este organul tuturor simțirilor (p. 22); pl. organe (p. 29, 47)²⁵;

patrie: mă voi nevoi spre mai multe folositoare patriei (p. 111);

practic,-ă: Iară de aici înainte îndreptează partea aciasta practică pre stupariu... (p. 100);

probă „încercare”: eu însumi făcînd proba în acest chip (p. 178); pl. probe (p. 14);

regulă „mijloc, modalitate”: o regulă prin care poate să-i împiedice să nu roiască este... (p. 165); pl. regule (p. 165);

scop „țel”: scopul, adeca sfîrșitul economului de stupi este acesta ca să-și înmulțască albinele (p. 56);

stat „țară”: ...al statului din lăuntru sfetnic... (p. 3);

știință „disciplină științifică”: știința tămăduirii ochilor (p. 6); duhul științelor (p. 8);

teoretic,-ă: învățătură teoretică (p. 19);

teorie: Cuvîntarea despre teoria stupilor și cum trebuiește stupariul după temeiurile teorii a purta grijă de albine (p. 99);

2. Neologisme cu forma de astăzi, dar cu sens învechit:

econom „gospodar”: scopul economului de stupi este... (p. 56);

economie „gospodărie”: „Economia stupilor” (f. t.). Înțelepții aceștii economii așa mărturisesc... (p. 43); ...însă pentru cei ce să deprind la această economie... (p. 156)²⁶;

grație „bunăvoință, favoare”: Întru atîta grației recomandîndu-mă excelenții tale... (p. 11);

²⁴ În ceea ce privește forma cuvîntului *direcție* (<lat. *directio*), sîntem de părerea lui R. Todoran, că avem de a face cu un neologism din categoria celor intrate în limba scriitorilor ardeleni la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, a căror terminație în *-ie* nu s-a putut adapta pe baza împrumuturilor latinești intrate în rusă, ci s-a dezvoltat direct din latinește (cf. *Terminologia juridico-administrativă din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea, în Contribuții...* III, p. 132—133).

²⁵ Molnar îl folosește cu un înțeles mai larg: „un complex de organe”.

²⁶ Neologismul *economie* a avut sensul original, etimologic de „gospodărie a casei”. Printr-o evoluție semantică s-a dezvoltat cel de al doilea sens, actual, de „cruțare, scădere a cheltuielilor”, care a trecut pe planul întii. Acest fenomen s-a produs aproape în toate limbile (Vezi: H. Jacquier, „Greșeli” de franceză în românește, în „Cercetări de lingvistică”, 1959, p. 81—82). Aici, ambii termeni sînt folosiți cu sens aplicat: *econom* „stupar” și *economie* „stupărit, albinărit”.

patron „protector”: *Îngăduiește, Patronule, preamilostive, să pui înaintea ta interesul ostenelelor mele...* (p. 5);

3. Neologisme care păstrează la Molnar, ca și la alți scriitori din acea vreme, fonetisme originale, proprii limbilor din care provin sau filierei prin care s-au împrumutat. Ele s-au adaptat însă în ceea ce privește sensul:

exelenție (<lat.): *osirdia cu care te-ai străduit Exelenția ta* (p. 10);

gubernator „gubernator” (<lat.): *Gubernator Crăiesc* (p. 3);

gubernium „guvern” (<lat.): *... a înălțatului crăiesc Gubernium* (p. 4);

metod „procedeu” (<lat., fr.): *toți iubitorii de albine care s-au desfătat cu dînsăle după temeiurile acestui metod cu adevărat au luat îndoită dobîndă* (p. 8);

prințipat (<germ.): *prin mare Prințipatul Ardealului...* (p. 3)²⁷;

privilegium (<lat.): *Cu privilegiumul împărăteștii și crăieștii mării...* (p. 1);

recomenda (<lat., fr.): *recomendîndu-mă Exelenții tale* (p. 11);

schiptru „sceptru” (<gr.): *părțile supuse schiptrului împărăției sale* (p. 9);

4. Neologisme care nu s-au adaptat în limba noastră, ieșind din uz: *comendator* „protector” (<lat.): *... al Sfîntului Ștefan Craiul Apostolicesc Comendator* (p. 3);

dezvolt: *Și ca să arăt cuprinsul aceștii învățături, mai dezvolt celor ce au rîvnă cătră dînsa, am găsit cu cale să îndreptez...* (p. 14)²⁸;

listră „jaluzea, grădea”: *adeca să fie urdinișurile cu listre ca să să poată și închide cînd va fi de lipsă* (p. 52)²⁹;

patroînie „protecție”: *Întru atîta grației și patroîniei recomendîndu-mă...* (p. 11)³⁰;

practicesc, -ească: (*practic* (<lat. *practicus*, -a, -um + -esc): *învățătura practicească* (p. 99);

²⁷ Trecerea lui *e* urmat de *e, i* la *fi*, la neologismele latine, este caracteristică atît pentru limba germană cît și pentru cea maghiară. (Vezi: R. Todoran, *lucr. cit.*, în *Contribuții...* III, p. 124).

²⁸ Cuvîntul exista în terminologia timpului. Atestat ca adjectiv în DLR: *desvoltu* „explicit, clar”. Molnar îl folosește aici cu valoare adverbială.

²⁹ Acest termen, imperfect adaptat, folosit de Molnar, nu l-am întîlnit atestat în nici unul din dicționarele românești consultate. Cuvîntul a fost găsit cu forma și sensul pe care l-am dat, într-o lucrare de specialitate apărută la Brașov: C. Dimian, *Stupăriul*, 1887, p. 97. Împrumutat dintr-una din limbile de cultură, cuvîntul asemănător ca formă (it. *listello*, fr. *listel*, *listeau*, *liston* < germ. *lista* „bandă, bordură”) a primit o accepțiune specială în arhitectură: „moulure”, dar are și sensul de „baguette pour encadrement” (cf. Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 1959 și LTR unde *listel* înseamnă azi „mulură mică ce separă canelurile unei coloane”).

³⁰ Cuvîntul e un latinism atestat numai în DLR, sub forma *patrocinju* < lat. *patrocinium*, it. *patrocinio* „protecție, favoare”.

teoreticesc, -ească: (*teoretic* (<lat. *theoreticus* (<gr.) + -esc): *cuprinderea teoreticească* (p. 189);

teoricesc, -ească: (<gr., fr. *théorique* + -esc): *sfrîșitul învățăturii teoreticești* (p. 98);

Sub aspect morfologic substantivele *diamanturi*³¹, *regule* păstrează la plural terminația veche.

Adjectivele *practicesc* și *teoreticesc* sînt derivate cu sufixul -esc: (*practicesc*, *teoreticesc*, *teoricesc*), productiv și răspîndit în limba veche. Formele cu acest sufix nu s-au consolidat însă în limba noastră, fiind concurate și înlocuite în secolul următor de cele cu sufixul -ic³².

Privite sub raportul adaptării lor la sistemul limbii noastre și ținînd seama de epoca în care s-au introdus, aceste împrumuturi surprind la Molnar prin aspectul lor de cele mai multe ori identic sau foarte asemănător cu formele ce s-au fixat, pînă la urmă, în limba literară.

Simțul deosebit pentru limbă l-a făcut să opteze, în cele mai multe cazuri, pentru varianta care urma să se încetățenească (cf. *direcție*, *economie*, *organ*, *scop*, *știință* etc.)³³.

Pentru a face accesibil conținutul cărții sale în rîndurile cititorilor și pentru a familiariza publicul cu unele neologisme, Molnar încearcă să le explice fie prin procedeul glosării³⁴ (cu ajutorul unor termeni existenți în limbă): *scopul* [*adeca* *sfrîșitul*] *economului de stupi este acesta: ca să-și înmulțască albinele* (p. 56), fie prin perifrază (introdusă și ea tot prin *adică*): *teoria stupilor* [*adecă de cele ce cu mîntea trebuie ște a ști despre stupi*] (p. 100).

Tot la acest capitol mai trebuie amintite unele calcuri și expresii calchiate după limbile maghiară și germană. Astfel întîlnim la Molnar cuvintele: *grijitori* [de albine] (p. 20) „stupari” după germ. *Bienenwärter* „stupari”, *ispitire* „experiență” (p. 41) și un derivat cu forma de plural *ispititori*: *ispititorii de albine* (p. 187) după germ. *Versuch* „experiență și ispitire”.

Expresii calchiate după limba maghiară și germană:

a arde afară (după magh. *kiégetni* (*ki* „afară” + *égetni* „a arde”) sau după germ. *ausbrennen*): *Iară coșnița cea cu faguri să o arzi afară din stupină* (p. 135);

³¹ La scriitorii din secolul următor întîlnim aceeași formă (cf. *Contribuții...*, II, p. 173).

³² Vezi F. Ciobanu, *Sufixul adjectival -icesc*, în „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, vol. I, p. 106.

³³ Majoritatea acestor neologisme le întîlnim în scrierile epocii. Se consideră că Molnar ar fi fost primul sau printre primii care au introdus cîteva dintre neologismele citate înainte, deoarece ele nu au fost atestate într-un număr considerabil de tipărituri și manuscrite anterioare. (Vezi J. Byck, *op. cit.*, p. 34, pentru cuvîntul *știință* și N. A. Ursu, *Indicele de cuvinte și forme din op. cit.*, p. 127—300 pentru *economie*, *materie*, *metod*, *organ*, *practic*, *practicesc*, *teorie*, *teoretic* etc.).

³⁴ Procedeul nu era ncu. Îl găsim înainte la Dim. Cantemir și la reprezentanții Școlii ardelenene. Mai tîrziu după 1800, devine frecvent la mulți dintre scriitorii vremii. (Vezi *Contribuții...* I, p. 53 și III, p. 128).

a *da stat* (după magh. *tanácsot adok* (= *tanácsot* „sfat” + *adok* „dau”) sau după germ. *Ratgeben*): *Pentru aceia sfat dau fieștecăruia...* (p. 57)³⁵;

mai sus *zis* (după germ. *obengennant* „sus-zis” sau magh. *fentemlitett*): *Albinele cele lucrătoare sînt cele mai mici din numărul celor mai sus zise* (p. 21).

În domeniul foneticii constatăm, în deosebi, fenomene care nu au caracter strict regional și sînt specifice pentru perioada veche a limbii literare.

Prezența formelor vechi se explică prin faptul că limba literară nu era fixată, procesul de constituire a normelor ei abia începuse.

Distingem următoarele particularități fonetice:

Trecerea lui *e* la *ă* după *j*, *ț*, *s*, *ș*, după consoane labiale și după unele grupuri consonantice ca *sp* și *tr*: *așázarea* (p. 102), *căsuță* (p. 71, 160), *coșnițele* (p. 138, 143), *însămnez* (p. 156), *înțăleg* (p. 19), *jăfuitoare*, *păreți* (p. 33, 160), *putrăgai* (p. 157), *spăriat* (p. 187) etc.³⁶.

i > *î*: *ridicată* (p. 149), *sîță* (p. 175), *vîrtute* (p. 111)³⁷.

o neacc. > *u*: *rumânească* (p. 17), *rumânești* (p. 37)³⁸;

Păstrarea terminației vechi *-ar'*, *-or'* la substantivele derivate cu sufixele *-arius*, *-orius*: *-ar*: *bumbariu* (p. 38), *stupariu* (p. 187); *-or*: *apărătorului* (p. 4), *cetitoriule* (p. 13), *sporiul* (p. 6)³⁹;

r este păstrat în mod obișnuit în *pre* (p. 24, 29, 167, 172 etc.) și în *preste* (p. 167), ca în textele vechi, și se menține intact în forma *fărină* (< lat. *farina*; p. 28, 35, 48)⁴⁰;

Morfologia. Structura morfologică diferă foarte puțin, de cea a limbii de astăzi. Puținele particularități care există ne duc tot spre forme care aparțin limbii mai vechi și populare.

Schimbări de declinare ne oferă substantivele *fagure* (care apare în varianta *fagur(ul)* (p. 46, 110))⁴¹, *ramură* și *copac*. Forma de masculin, *ramur* prezintă alt gen decît acela în care s-a consacrat pînă la urmă, iar *copac* este întrebuițat cu forma identică de sing. și pl. ca în limba veche și azi, dialectal (ex.: *pre un ramur al unui copaci*

³⁵ Expresia poate fi și o locuțiune verbală cu caracter arhaic.

³⁶ Fenomenul are caracter popular și este răspîndit în toate regiunile încă din secolul al XVII-lea. Îl întîlnim la scriitorii munteni din epoca imediat următoare (Vezi G. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Ianu Văcărescu*, în *Contribuții...* II, p. 61), deși asemenea forme au fost înregistrate și ca regionale de către D. Șandru — F. Brînzeu (*lucr. cit.*, p. 316—317), singurul studiu de care ne-am putut servi pentru regiunea respectivă. Fenomenul este atestat și la Ov. Densusianu în monografia sa *Graiul din Țara Haieșului*, p. 24.

³⁷ „Grai și suflet” V, p. 316; fenomenul e răspîndit în limba populară din secolul XVII. Aspectul mai vechi, muntean, cu *i* se va impune în limba literară abia în secolul al XIX-lea.

³⁸ Forma este veche și populară existînd în toate graiurile limbii române. (Vezi ALRT, p. 42, 87).

³⁹ Fenomenul e caracteristic pentru sudul Ardealului (cf. „Grai și suflet” VI, p. 425 și Ov. Densusianu, *lucr. cit.*, p. 44—45); de asemenea, pentru aceste forme vezi și ALR I₂, h. 266 [stugar] și ALR II₂, h. 521 [croitor] pct. 130.

⁴⁰ Dar și *făină* (p. 77, 88, 132).

⁴¹ Vezi „Grai și suflet” V, p. 320.

înalt, p. 141), singularul *copac* fiind o formație analogică în limba actuală.

Genitiv-dativul articulat al substantivelor feminine oscilează între terminația *-ei* : *cearei* (p. 23, 24, 178, 187), *firei* (p. 29), *înmulțirei* (p. 45), *mălcei* (p. 21), *mierei* (p. 24, 47, 178) și *-ii*: *dragostii* (p. 40), *economii* (p. 7), *mierii* (p. 47), *primejdii* (p. 35).

Articolul enclitic este omis adesea acolo unde întrebuițarea lui este necesară: *Iară mai pe urmă le pedepsesc cu moarte* (p. 14); *am simțit datorie* (p. 14);

Frecvent se folosește forma scurtă a articolului adjectival fem. sing. la genitiv: *cei*, în locul formei *celei* de astăzi (p. 23, 38, 129, 165 etc.).

Un aspect învechit și popular au pronumele și adjectivele nehotărâte: *fiștecare* (p. 32, 33, 34, 63, 186 etc.), *fiștece* (p. 8), *oarecine* (p. 140, 167), *oarecineva* (p. 26) etc.

Pronumele personal apare curent în forma *dînsa* (p. 24 etc.), *dînsăle* (p. 23, 35).

Semnalăm și forma veche a pronumelui de întărire în dativ: *loruș* (p. 40, 90).

Verbul. În domeniul flexiunii verbale, remarcăm unele forme iotacizate: pers. 1 sg. *pui* (p. 5), *văz* (p. 57, 178), *să deprinză* (p. 14), *să prinză* (p. 47, 58, 136), *să scoață* (p. 101)⁴², *poci* (p. 6)⁴³ etc.

Indicativul prezent apare uneori fără terminația *-ez* la pers. 3 sg. sau pl.: *desfătă* (p. 41), *se departă* (p. 78), *înceată* (p. 90).

Ca o formă proprie celor mai vechi texte românești semnalăm construcția cu auxiliarul *au* la pers. 3 sg. a perfectului compus indicativ: *s-au hotărît* (p. 132), *s-au împelițat* (p. 41), *s-au răvărsat* (p. 8), *au hotărît* (p. 30, 177).

Viitorul se construiește tot ca în limba veche, cu *va* + conjunctivul (*va să iasă*, p. 75) sau cu condiționalul: *De s-ar auzi pe vremea roitului... albinele cu minie zumzuind, să să știe că vor să pribegască* (p. 142, 132, 162 etc.).

Caracteristice limbii vechi și populare sînt și formele perifrastice de mai mult ca perfect⁴⁴: *am fost făgăduit* (p. 149); [stupii] *s-au fost împreunați* (p. 151).

Infinitivul scurt este des întrebuițat înlocuind conjunctivul: *Iară vinul prin tărimea sa veselește și deșteaptă pre matcă a așăza oao...* și *albinele încă a lucră* (p. 111 și 46, 73, 99, 137 etc.).

Prepozițiile și conjuncțiile au adesea un sens diferit față de cel actual:

⁴² *Ibid.*, p. 322, unde se arată că formele iotacizate de la conjunctiv prezent, pers. 3 sînt mai frecvente decît cele terminate în *-tă*, *-dă*; Vezi și ALRM I, h. 44 [eu văd] și h. 49 [eu rid] din care reiese că deși folosit prin excelență în Muntenia, fenomenul iotacizării nu lipsește nici în sudul Ardealului.

⁴³ *poci* „pot” este o formă general răspîndită la începutul secolului al XIX-lea, la scriitorii din toate provinciile (Vezi *Contribuții*.. II, p. 64)

⁴⁴ Vezi „Grai și suflet” V, p. 322.

despre „de pe”: această boală se cunoaște despre coarne (p. 131);

dintru „din”: întâmplările pribegirii curg dintru aceste pricini (p. 82);

întu „în” [albina] moare întu durerile smulgerii acului (p. 26);

spre „pentru”: albinele mestecă materia cearei spre întocmirea fagurilor (p. 23);

Formarea cuvintelor. Se remarcă o oarecare preferință pentru formele mai vechi, neprefixate cu -in⁴⁵: *bolnăvesc* (p. 57, 138), *chietură* (p. 24), *depărtează* (p. 141), *grijire* (p. 49), *grămădesc* (p. 49), *plinească* (p. 100), *tinzi* (p. 44), *țepenită* (p. 175), *veselește* (p. 111)⁴⁶.

Alături de acestea semnalăm formarea unui derivat cu prefix: *incăprui* „a se face brun”: *Fagurul în anul cel dintii e alb... după aceia îngălbenește, iară peste 2 ani încăpruiește, mai pre urmă să în-negrește... (p. 46)*, pe care în lipsa unor atestări mai vechi, sîntem îndreptățiți să-l considerăm ca o creație a autorului deși nu putem fi siguri că nu este un element popular.

Derivația cu sufixe. Observăm frecvența derivatelor cu -ie și -ură: -ie: *bărbăție* (p. 36, 74), *necurăție* (p. 24), *vrednicie* (p. 13); -ură: *clocitură* (p. 35), *dospitură* (p. 135), *frământătură* (p. 24, 187).

Diminutive: *ațișoară* (p. 42), *căldișoară* (p. 33), *golășe* pl. (p. 112), *dărăbel* (p. 108), *făgurel* (p. 120, 160), *tigăițe* pl. (p. 23), *puțintică* (p. 48, 132) etc.

Abstracte verbale în -re (< inf. lung): *așezare* (p. 12), *facere* (p. 175), *îmbuibare* (p. 129), *împiedecare* (p. 12), *meștesugire* (p. 21, 178), *plămădire* (p. 40), *povățuire* (p. 17), *rățezare* (p. 174), *vedere* (p. 186), *zidire* (p. 44).

Sintaxa. Expunerea conținutului se caracterizează prin propoziții și fraze degajate, îngrijit construite de cele mai multe ori, care în raport cu dezvoltarea limbii literare din deceniile imediat următoare nu prezintă deosebiri: *Albinele cele lucrătoare sînt cele mai mici din numărul celor mai sus zise și stau supt firea femeiească. Acestea singure adună materia cea de trebuință spre zidirea fagurilor și a mierei* (p. 121).

Sintaxa limbii lui Molnar se apropie de sintaxa limbii populare prin:

Predominarea coordonării față de subordonare și frecvența folosire a conjuncțiilor *și, dară, iară*: *Chipul matcei se cunoaște din capul ei, că e mare, și de pe trupul ei, că e mai lung. Iară aripile ei sînt mai scurte decît ale albinelor celor lucrătoare că ajung numai pînă la al treilea cerc... (p. 30).*

Propoziții cauzale introduse prin conj. *căci, că*: *După aciasta iei coșnița și o ții deasupra roiului cu o mînă, iară cu cealaltă ții fumul dedesuptul cracului. Că prin fum să vor suî pre marginile coșniței întîrînsa* (p. 157—158).

⁴⁵ În evoluția ulterioară a limbii literare, aceste cuvinte au primit o formă cu prefix.

⁴⁶ Vezi „Grai și suflet” V, p. 324.

Conclusive construite cu *dar* sau *dară* „deci, prin urmare”: *Dintru acea coșniță d a r ă, scoțind matca cea de trîntori fără zăbavă afară, să tai usnele fașurilor unde e clocitura cea de trîntori* (p. 39).

Deși Molnar se apropie în cea mai mare măsură de tendințele firești ale limbii, totuși întîlnim și unele construcții greoaie, specifice stilului cărturăresc, pe care nu le-a putut evita. Menționăm unele din ele:

Construcții cu dativul: [*albinele*] *zidesc matcei căsuță pe vremea clociturii* (p. 46).

Apoziția se găsește în același caz cu termenul său regent: *Domnului Părintelui Patriei, apărătorului binelui de obște, a științelor patronului și al mieu făcătorului de bine* (p. 3).

Omiterea negației nu atunci cînd predicatul este precedat de *nici*: *Că trîntorii nu lucrează, nici ajută la lucrul cel de obște al albinelor* (p. 21) ... și nice să grijesc de cele de trebuință în coșniță (p. 88).

Stilul nu prezintă prea multe calități artistice. Nu se poate vorbi de o folosire conștientă cu scopuri stilistice a elementelor lexicale, mai ales dacă avem în vedere formația de cărturar a lui Molnar, precum și caracterul pe care-l avea lucrarea. Această posibilitate era limitată de conținutul cărții care impunea o prezentare concisă și exactă a faptelor, autorul urmărind în primul rînd să facă din lucrarea sa un mijloc de comunicare și transmitere a cunoștințelor dobîndite în domeniul albinăritului

Totuși, interesul și dragostea autorului pentru această îndeletnicire, căldura și convingerea cu care expune, ne permit să facem unele observații și de acest fel.

Cîteva din observațiile privitoare la minunata organizare a stulpului și la morfologia albinei sînt subliniate în mod sugestiv prin epitețe, comparații sau metafore cu caracter concret sau abstract.

Datorită numeroaselor fațete ale ochilor, dispuse pe planuri diferite, albinele văd în toate direcțiile. Admirația față de acest dar al naturii îl face pe autor să se exprime astfel atunci cînd le descrie din punct de vedere anatomic: *Ochii lor sînt sulinariu*⁴⁷ *bucuriei cei neprețuite și povăța ca să să ferească de primejdii cînd zboară* (p. 23).

Superioară albinelor din multe puncte de vedere, matca are mersul încet ca o împărăteasă cu mărire puternică și oblăduitoare (p. 30), cea credincioasă aduce mult folos coșniței (p. 141), pe cînd cea vicleană zădărnicește ca o năimită buna rînduală din coșniță (p. 38). Trîntorii sînt oaspeți netrebnici (p. 29) pe care-i scot albinele din coșniță deoarece nu lucrează.

Diferitele procedee și construcții sînt proprii stilului vorbit, limba caracterizîndu-se sub raport stilistic prin *oralitate*.

Convins fiind că numai prin cultură poporul poate ajunge la înțelepciune, învățatul ardelean îi împărtășește cunoștințe folositoare, menite să-l lumineze, să-l ridice din punct de vedere cultural.

⁴⁷ Vezi p. 108 unde am arătat sensul cuvîntului *sulinar*. Aici credem că este întrebuintat figurat: „semn, dovadă”.

Atitudinea sa sinceră este conturată clar în două fragmente din prefață, în care printr-o adresare directă îndeamnă la lectură și la înțelegerea ei, insistând asupra datoriei ce-i revine fiecăruia de a instrui mai departe pe cei neștiutori.

Molnar obține efecte stilistice prin repetarea verbului *citește* la imperativ și prin întrebuintarea gradației ascendente, ambele procedee menite să influențeze sentimentele cititorului, să-l convingă: „Deci te rog, *cetește* fieștece învățătură adeseori, ca să o pricepi și ca să poți deștepta și pre alții.

Cetește - o în ceasurile cele ce-ți prisosesc din slujbele tale cu acea osirdie, cu care vei simți că m-am sîrguit și eu a o pune înaintea neamului meu cu rîvnă.

Și iarăși *zic cetește* - o pentru datoria ce ți să cuvine a avea cătră cei neprocopsiți și a-i îndrepta ca să să deprinză și alții după temeiurile cele încuviințate ale aceștii desfătătoare economie și folositoare fieștecăruia casnic" (p. 15—16).

Reflecțiile pline de conținut din cel de al doilea pasaj se realizează tot prin procedee ale stilului vorbit: interogația și antiteza, care înviorează expunerea dîndu-i o nuanță retorică:

„Că ce este cetirea fără de dulceața luării aminte? Și ce este alergarea cu ochiu pre o carte, fără de a lua folosire? Cu adevărat, nu este altceva, fără numai un sunet ce au trecut repede preste puterile înțelegerii, fără de a lăsa vreo lucrare de folos cugutului" (*Cătră cetitori*, p. 16).

Dorința și plăcerea de a înțelege o lectură folositoare sînt subliniate de autor prin îmbinarea *dulceața luării aminte*, prin care ne transmite propria-i apreciere, în contrast cu formula *alergarea cu ochiul pe o carte* ce exprimă o parcurgere superficială și fără utilitate a conținutului cărții.

Expresiile exclamative: *și iarăși zic, cu adevărat* sînt specifice stilului biblic și subliniază ideea din ambele fragmente, conferindu-le un colorit arhaic ce ne amintește de stilul cărților bisericești.

Din cercetarea întreprinsă rezultă următoarele constatări:

Cartea lui Molnar a răspuns la vremea sa unor necesități didactice, încadrîndu-se prin conținut în preocupările luminate ale Școlii ardeleni, dar ea prezintă interes și pentru evoluția limbii noastre literare.

Avînd la bază exprimarea vie a poporului, limba cărții impresionează prin limpezime și naturalețe, oglîndind totodată efortul autorului de-a îmbogăți posibilitățile de exprimare pe calea împrumuturilor.

Prin faptul că „Economia stupilor" n-a rămas în manuscris ca alte lucrări ale contemporanilor, Molnar are meritul de a fi popularizat printre primii o terminologie nouă, într-o formă în general corectă.

Studiul asupra acestei lucrări ne-a ajutat să scoatem în evidență aspecte mai puțin cunoscute din activitatea multilaterală și progresistă a cărturarului ardelean.

ЯЗЫК „ЭКОНОМИКИ УЛЬЕВ“ (1785) И. МОЛНАРА-ПЮАРИУ

(Резюме)

Даётся анализ некоторых языковых и стилевых фактов в работе трансильванского учёного И. Молнара-Пюариу, озаглавленной „Экономика ульев“, которая является первой публикацией экономического характера, написанной одним румыном в конце XVIII-го века.

Своей богатой и многосторонней деятельностью И. Молнар-Пюариу способствовал, наряду с представителями Трансильванской школы, делу просвещения масс и культивирования языка.

Помимо распространения посредством печати некоторых знаний по сельской экономике, книга Молнара является скромным вкладом и в отношении развития нашего литературного языка.

Имея в основе живое народное выражение, язык книги производит большое впечатление своей ясностью и естественностью.

Значение этой работы заключается особенно в её вкладе в обогащение лексики румынского литературного языка посредством заимствований, главным образом из латинского и романских языков.

Так как работа не осталась в виде рукописи — как многие другие произведения современников — её автор имеет заслугу в том, что он, один из первых, популяризовал новую терминологию, связанную с прогрессом общества, и одновременно поддерживал процесс упрочения неологизмов в языке, вообще в правильной форме.

LA LANGUE DE I. MOLNAR-PIUARIU DANS L'„ECCNOMIE DU RUCHER“

(1785)

(Résumé)

L'auteur analyse des faits de langue et de style dans l'ouvrage du lettré transylvain I. Molnar-Piuariu, „Economia stupilor“ (*Economie du rucher* ou *Apiculture*), première publication de caractère économique écrite par un Roumain vers la fin du XVIIIe s.

Par son activité riche et variée I. Molnar-Piuariu contribua, à côté des représentants de l'Ecole transylvaine, à la diffusion de la culture et de la langue littéraire parmi les masses roumaines de Transylvanie.

Outre l'intérêt qu'il présente comme instrument imprimé de la diffusion de connaissances en matière d'économie rurale, le livre de Molnar apporte aussi une modeste contribution au développement de notre langue littéraire.

La langue de l'ouvrage, fondée sur l'usage vivant du peuple, frappe par sa clarté et son naturel.

A ce point de vue, la valeur du texte consiste surtout dans sa contribution à l'enrichissement du vocabulaire de la langue roumaine littéraire par des emprunts, particulièrement au latin et aux langues romanes.

Comme son travail n'est pas resté manuscrit comme beaucoup d'autres écrits de ses contemporains, l'auteur a le mérite d'avoir pu populariser, parmi les premiers, une terminologie nouvelle liée au progrès de la société et renforçant en même temps, au sein de la langue et sous une forme généralement correcte, le processus de consolidation des néologismes par emprunt.

TENDINȚA DE DISPARIȚIE A GENULUI NEUTRU
LA LIPOVENII DIN JURILOVCA ȘI SARICHIOI
(reg. Dobrogea)

de

CLARA PASZTERNÁK, L. LUKÁCS; MAGDA NAGY

Cu ocazia anchetelor efectuate în comunele Jurilovca și Sari-chioi, reg. Dobrogea, ne-a atras atenția procesul care se petrece în prezent în sistemul morfologic lipovenesc: restrângerea, respectiv dispariția parțială a genului neutru.

Substantivele neutre lipovenești trec în categoria substantivelor feminine terminate în -a, lucru ce se poate deduce din felul în care se acordă ele cu adjectivele, cu timpul trecut al verbelor, cu numele și numeralele 1 și 2:

1. Substantive neutre cu desinențe *neaccentuate* la nominativ singular: ч'орнѣја мѡр'а (мѡр'е), бал'шáја вакѡшка, хърѡшѣја плáт'а, жытѣ жáтѣја, жытѣ убрáнаја, зѣркаль н'и харѡшыја, шырѡкѣја пѡл'а, плáт'а нѡўаја, нѡваја плáт'а; сѡнца, ты, св'ѣт'иш, н'и в'идáла ты н'иўд'е уот такўју-ть д'ав'ицу; мáл'ин'каја былá с'ел'ен'ије; јѣть друўáја слѡвѣ; фс'а с'ем'ѣјства; ид'ѡт' аднá стáдъ; какáја с'ем'а; дўбль вакѡшка.

2. Substantivele neutre cu desinențe *accentuate* la nominativ singular: бал'шáја с'алѡ, мáл'ин'каја былá с'илѡ; тѡја вакнѡ, з'ирнѡ на-сѣпѣнаја, тáја с'илѡ бал'шáја; јѣть с'илѡ бал'шáја, с'илѡ дал'ѡка; дал'нѣја с'илѡ; пáрнѣја мѣлакѡ; тáја с'илѡ бѡл'ше јетѣ[j] с'ил'ѣ; плахáја в'идрѡ, мáл'ин'каја ўн'изѡ, аднá пл'ечѡ¹.

3. Substantive neutre cu desinențe *neaccentuate* la acuzativ singular: фс'у л'ѣто там жыўѣт'; уот з'ѣпкаль-ја в'иўду јијѡ; за-фс'ў л'ѣтѣ; ва-фѣјў пѡл'а; прѡт'ив-бал'шых вакѡшѣк в'иўду дв'е вакѡшк'и.

Într-o serie de cazuri însuși substantivul respectiv (cu desinență neaccentuată) are formă feminină: ф-тўју стáду ўан'áт'; ты сѣну там свал'ила? на-м'ѣсту пр'ишл'и; идў у-пѡл'у, идў у стáду.

¹ Despre păstrarea genului neutru la substantivele cu desinența -o sub accent, vezi, de exemplu, E. Vrabie, *Observații asupra unui grai rus de pe teritoriul R.P.R., RS1, IV., 1960*, p. 119; L. I. Usaciowa, *Некоторые морфологические особенности говора сѣл Вознесенки и Введенки (Одесской области)*, în *Наукові записки Черкаського Державного Педагогического Інститута*, vol. XII., 1958, p. 162.

4. Substantive neutre cu desinențe accentuate la acuzativ singular: такѹју с'алб бал'шѹју; ја н'и в'идала такѹју с'алб бал'шѹју; у-друѹју с'алб пайдѹм.²

Avînd în vedere că procesul de restrîngere a genului neutru are loc mai cu seamă la neutrele cu desinențe neaccentuate (vezi formarea acuzativului conform femininelor), putem presupune că tocmai cu această categorie a început procesul de restrîngere a genului neutru.

Un proces asemănător s-a petrecut și în graiurile velicoruse meridionale. În aceste graiuri, în cursul istoriei limbii ruse a avut loc, în general, o restrîngere parțială a grupei neutrelor, sau chiar trecerea lor totală în grupa femininelor. Încadrarea neutrelor în categoria substantivelor feminine se datorește, fără îndoială, unor cauze de natură fonetică: în graiurile pentru care este caracteristic fenomenul akanie, desinențele neaccentuate de genul feminin și de genul neutru fonetic coincid, adică după desinențe ele nu se deosebesc (de ex. палка, стáдо); în ambele cazuri la sfîrșit de cuvînt avem vocala -a sau o vocală redusă. Ca rezultat al acestui fenomen (akanie), substantivele neutre pot avea un atribut de genul feminin (но́вая стáдо). Prin analogie, aceasta s-a extins și asupra atributului cu desinențe accentuate (большáя стáдо, мо́я стáдо). Acordul acesta după modelul femininelor este mai răspîndit la neutrele cu desinențe neaccentuate. Deci, îmbinările de tipul большáя стáдо sînt mai răspîndite decît celea de tipul большáя селó³. Prin urmare, A. I. Sobolevski a arătat, pentru graiurile velicoruse de sud, trecerea în categoria femininelor numai a substantivelor neutre cu desinențe neaccentuate⁴. În realitate, însă, trecerea aceasta are loc, cum am văzut mai sus, și în unele graiuri ruse și în graiul lipovenesc studiat atît în cazul substantivelor cu desinențe neaccentuate, cît și în cazul acelora cu desinențe accentuate (mai cu seamă la nominativ și acuzativ singular).

În legătură cu fenomenul în discuție, ne referim și la articolul lui L. N. Tolstoi *Școala din Iasnaia Poliana*. Iată ce ne spune marele scriitor: „În regiunea noastră nu există genul neutru: ружьё ‚armă‘, сѣно ‚fîn‘, мáсло ‚unt‘, окнó ‚fereastră‘ — toate sînt оná ‚ea‘, большáя ‚mare‘. Aici gramatica nu ajută la nimic. Elevii din clasele superioare învață al treilea an regulile de declinare și regulile desinențelor, și cu toate acestea ei scriu: В этой сене много щавельнику ‚în fînul acesta este mult măcriș‘ și se dezobișnuiesc numai în măsura în care îi corectezi și pe cît îi ajută citirea”⁵.

E foarte interesant și faptul cum se prezintă fenomenul tratat la școlarii lipoveni. Ei întrebunțează forme ca cele arătate mai sus. Iată câteva exemple: упражнения пятнадцатая, показалась солнце, яркая

² L. I. Usaciova, *Ibidem*.

³ Vezi P. S. Kuznetsov, *Очерки исторической морфологии русского языка*, Moscova, Издательство Академии наук, 1959, pp. 88—89; sau *Русская диалектология*, pp. 98—100.

⁴ Vezi A. I. Sobolevski, *Лекции по истории русского языка*, ed. IV., 1907, p. 212.

⁵ L. N. Tolstoi, *Полное собр. соч.*, vol. XIII, 1913, p. 176.

солнце, всю время, поле паханная, море солёная, самая хорошая имя. O astfel de întrebuițare a neutrelor se oglindește și în scrisul elevilor (cf. cu fenomenul descris de L. N. Tolstoi).

Schimbarea acordului conform femininelor duce implicit și la trecerea declinării vechi cu tema în -o la tipul de declinare cu tema în -a: ја плажу д'элажу б'ис-плат'и; ат-стады пр'пал'и адн'э ав'эчк'и; јеть д'эўка пр'ишла к-нам у-тoнкъ [j] плат'и; јеть д'эўка пашла у-школу у-дл' инъ [-j] плат'е; л'уд'и ст'јат' прот'ив-бал'шэј вакoшк'и; б'ив-з'эркалъ харoшы[j].

Mai apar însă și formele vechiului tip de declinare: у'ер'ед'э бал'шoвъ акнá ст'јат' л'уд'и; у-т'ем бал'шым вакoшк'и јест' сфáты; ја идú к-бал'шoму вакнú, к-стаду п'дход'ив'ит' аднá събáка; ја вадú ул'ивáју ис-худoвъ в'адрá; мы мáжим у-нáштм с'ил'э с'икр'этара хорoшъвъ.

Prin urmare, flexiunea neutrelor după tipul de declinare a substantivelor feminine nu este dusă la capăt⁶.

În graiul studiat se observă și trecerea parțială a neutrelor în categoria substantivelor de genul masculin cu desinențe zero: јáблоч'ек т'ј ис-рoту јей в'ишъл; и далá јей јáблоч'ек; и анá п'и'еслá т'ј јáблоч'ек.

Acest fenomen se constată și la pluralul neutrelor. Aici, la cazurile nominativ, acuzativ și chiar genitiv, neutrele au forme identice cu masculinile. Deci, la plural substantivele prezintă o tendință pronunțată de unificare a formelor de gen. De exemplu la nominativ — acuzativ plural: ўхъ — ўх'и; вакнo — вoкны; с'илo — с'oлы; балoтъ — балoты; п'атнo — п'атны; р'еднo — р'oдны; вакoшкъ — вакoшк'и; в'идрo — в'oдры; oз'ерo — oз'еры; бр'евнo — бр'oвны; п'ерo — п'ер'и; д'ер'евo — д'ер'ев'и, dar д'áло — д'áлá, ceea ce se explică prin faptul că sub accent se întrebuițează terminația -a. La cele de mai sus se atașează forma *варoты* care nu are corespondent la singular (адн'э варoты).

Iată acum câteva exemple la genitiv plural: мнoу' м'естoу', д'áлoу', oз'ерoу', з'эркалоу', в'oдрoу', руж'ioф'.

Să vedem acum, care este situația genului neutru la substantivele de origine românească, împrumutate de lipoveni.

Substantivele feminine românești terminate în -e au intrat în graiul lipovenesc în categoria femininelor. Astfel: у-шт'снáццат'ьм γадú' былá моб.ил.изáр.е; б'тáје де жок-былá; јеть былá амынáр.е; у-нас былá адунáр.е.

Substantivele din această categorie sînt deci tratate de vorbitorii lipoveni, la fel cu substantivele românești, adică ca feminine, deși ele se termină într-o desinență (-e), caracteristică neutrelor slave.

Tendința unificării tipurilor de declinare se exprimă mai puternic în formele neutrelor în -мя (tipul *вр'е'мя*).

⁶ Vezi și *Атлас русских народных говоров*, p. 688.

⁷ Despre acest fenomen la alte graiuri vezi I. P. Сегнiн, *Историческая грамматика русского языка*, Moscova, ed. II-a, 1954, p. 184.

Precizăm că la lipoveni de fapt nu există substantive în *-мя* care să aibă la cazurile oblice o silabă mai mult decât la nominativ singular. Se declină astfel:

вр'ém'a	вр'ém'a (вр'ém'у)
вр'ém'a	вр'ém'ом
вр'ém'у	а-вр'ém'e (а-вр'ém'и)

Uneori se întrebunțează la instrumental desinența *-ом (им'ом)*⁸.

Atributele se acordă cu substantivele din această categorie la nominativ și acuzativ singular, la fel ca și cu substantivele feminine: и анá кач'áица фс'у вр'ém'a на-тых дубáх, на-зълат'ých цъп'áх; -нафс'у вр'ém'у; аднá вр'ém'a.

Concluzii.

1. În limbile slave neutru are semne gramaticale distincte (morfologice: flexiunea; sintactice: acordul). Aceste semne aproape că lipsesc la lipovenii din comunele anchetate. Prin urmare, la ei genul neutru este o categorie gramaticală pe cale de dispariție.

2. Categoria substantivelor neutre este absorbită de genul feminin. Substantivele acestea se comportă însă ca femininele de cele mai multe ori numai la nominativ singular. Declinarea lor prezintă, în general, forme cazuale oblice normale.

3. Fenomenul discutat este aproape identic cu acela din graiurile velicoruse meridionale.

4. Substantivele românești împrumutate de lipoveni (cu desinența în *-e*) au intrat în graiul lor în categoria femininelor.

ТЕНДЕНЦИЯ РАЗРУШЕНИЯ СРЕДНЕГО РОДА У ЛИПОВАН ИЗ СЁЛ ЖУРИЛОВКА И САРИКІОЙ (ОБЛ. ДОБРУДЖА)

(Резюме)

Настоящая статья трактует грамматический процесс в морфологической системе говора липован сёл Журиловка и Сарикной, обл. Добруджа: тенденцию разрушения среднего рода.

Средний род находится в грамматической системе этого говора по пути своего разрушения. Существительные среднего рода переходят в категорию существительных женского рода на *-а*. Это явление можно легко наблюдать в согласовании с ними прилагательных, форм прошедшего времени глагола, местоимений и числительных *один* и *два*.

Следует отметить, что соответствующие существительные выступают как существительные женского рода в большинстве случаев лишь в именительном падеже единственного числа. Их склонение имеет вообще нормальные косвенные падежные формы. Во множественном числе существительные говора, вообще, и существительные среднего рода, в частности, представляют собой ясно выраженную тенденцию унификации родовых форм в склонении.

Под влиянием румынского языка, румынские существительные, оканчивающиеся на *-е* и вошедшие в говор липован, выступают как существительные женского рода.

⁸ Despre acest fenomen la alte graiuri rusești vezi M. A. Jovtobriuk, *Морфологические особенности зауральских говоров русского языка*, în *Наукові записки Черкаського Державного Педагогічного Інституту*, vol. XII, 1958, pp. 117—118

LA TENDANCE À LA DISPARITION DU GENRE NEUTRE CHEZ LES
LIPOVANS DE JURILOVCA ET SARICHIOI (RÉG. DOBROUDJA)

(Résumé)

Les auteurs étudient un processus grammatical du système morphologique lipovan dans le parler des communes de Jurilovca et de Sarichioi (rég. adm. de Dobroudja): la tendance à la disparition du genre neutre.

Le genre neutre est en effet, dans le système grammatical de ce parler, en voie de disparition: les substantifs neutres passent dans la catégorie des substantifs féminins terminés en *-a*. Ce phénomène est aisément observable dans leur type d'accord avec les adjectifs, avec le temps passé des verbes, avec les pronoms et avec les numéraux 1 et 2.

Il faut remarquer que les substantifs en question ne se comportent comme des féminins, le plus souvent, qu'au nominatif singulier. Leur déclinaison présente en général des formes normales de cas obliques. Au pluriel, les substantifs lipovans en général et ceux de genre neutre en particulier manifestent une tendance prononcée à l'unification des formes du genre dans la déclinaison.

Sous l'influence du roumain, les substantifs roumains à désinence *-e* entrés dans le parler des Lipovans se comportent comme des féminins.

NOTE DESPRE CĂLĂTORIILE LUI COȘBUC ÎN STRĂINĂTATE

de

GAVRIL SCRIDON

În rindurile ce urmează dorim să aducem unele precizări în legătură cu drumurile făcute de poetul George Coșbuc în străinătate.

George Coșbuc a întreprins mai multe călătorii în străinătate, fie cu scopul de a se trata medical, fie pentru a studia limba italiană. În datarea și stabilirea itinerarului și a scopurilor am folosit materialele aflate la Fondul de manuscrise Coșbuc de la Biblioteca Academiei R.P.R., informații din presa vremii și scrisori familiale.

Cel dintâi drum îl face Coșbuc la Karlsbad (Karlovy-Vary), în iunie 1898. E bolnav de rinichi și urmează tratament balnear în vestita stațiune balneo-climatică cehă timp de o lună¹.

O călătorie de durată mai lungă, combinând tratamentul balnear cu cercetarea științifică, este aceea din vara anului 1902. Poetul, care tradusese până atunci și publicase mai multe fragmente din *Divina Comedie* a lui Dante, după o versiune germană, se hotărăște să reia totul pe baza textului original. Italienește Coșbuc nu învățase la școală. Pasiunea însă fiind atât de puternică, a început studiul limbii italiene, limbă pe care va ajunge să o vorbească bine, dar cu inevitabile greșeli, pe care i le corecta prietenul său Octavian Domide din Gherla.

În 1902 Coșbuc petrece câțiva timp în Italia, venind de la Karlsbad, ceea ce se poate deduce din itinerarul fixat într-un carnet de notițe: București—Brașov—Budapesta—Karlsbad². În acest carnet poetul explică simbolul cerbului: „Cerbul e legendă veche, simbol al soarelui, și are a face cu toate apele vindecătoare și cu scalda”³.

Coșbuc a poposit în orașelul Riva, așezat pe malul nordic al lacului Garda. Din balconul hotelului în care locuia, perspectiva era deosebit de pitorească: „Pe la 10, în balcon, nori peste Riva, lumină albă, în sud, pe lac, în Italia, albă ca în zori... Fete culeg pere în parc (spre nord), vorbesc italienește așa de frumos”⁴. Orașul privit noaptea: „Riva noapte, pomișorii ca căciuli de bersalieri, colibi indiene, licurici prin oleandri enormi; nu dorm, balcon vecin... unul mă scuipă în ceafă. Piriul dintre Du lac și Palace... la sf. Madalena, lumină ca o candelă. Peste monte Baldo neguri, privighetorile ciau-ciau... ci-ci-ci-ciau și rill-ci, rlceio-ci-ci-ci-cio-recio, multe și se sufăr-broaște prin trestii, cîntec vechi de acasă. Prin chiparoși cîntă vîntul, nori...”

Mă uit noaptea peste Riva. Ce poetic, ce misterios, dar să nu știi că de vales umbilă trăsuri, că jos e presă [înghesuală, n. n.] prin berării, prin cafezene. Acolo pe Rocheta sus să fii Zeos, pe tron, fără moarte, fără dureri, să te uiți în jos, să

¹ *Revista Orăștiei*, IV (1898), nr. 8 (21 februarie), p. 31.

² George Coșbuc, *Amicul meu din Torbole*, în „Universul literar”, 1902, nr. 38.

³ Mss. Coșbuc, Biblioteca Academiei R.P.R., VII, Carnetul K.

⁴ V. nota 3.

nu știi că există și proza. Ce cuminți grecii cu Zeus pe Olimp, se uită în jos, privește, nu se amestecă în afacerile lumești și D-zeul creștin vede toate”⁵.

Pe malul lacului Garda, poetul a intrat, odată, în discuție cu un pescar din satul Torbole, cu care a băut vin bun „negru”. Antrenat în discuții cu pescarul, poetul a pierdut vaporasul care trebuia să-l ducă la Riva și a făcut drumul, noaptea, cu barca prietenului său, pescarul. De data aceasta, Coșbuc își adună însemnările și le publică la întoarcerea din Italia în *Universul literar*, sub titlul *Amicul meu din Torbole*⁶. Desprindem din aceste note descrierea nopții pline de lună: „Și era o minune lacul în reflexul lunii, liniștit și cu dungi de aur pe luciul albastru-verde. De-a dreapta uriașele coaste ale muntelui Baldose scăldau în lumină și tot malul de sub poalele lor se vedea limpede cu turnurile de castele, cu pădurile de măslini și vechile sate împrăstiate pînă sus pe coastă. Iar celălalt mal era întunecat de pereții de stîncă, care pe partea aceasta cad parcă de-a dreptul din cer în mijlocul apei. Pe sub stînci pe acolo era noapte”⁷.

Nu știm precis scopul șederii lui Coșbuc la Riva. Probabil s-a dus acolo să învețe italienește și să se recreeze în același timp. Presupunem că poetul era destul de strîmător sub aspect pecuniar, mai ales în raport cu lumea bogată care-popula atît Karlsbadul, de unde venise, cît și Riva. Era scriitor, nu avea deci bani și face următoarele reflexii, notate în același carnet de călătorie: „Munca literaturii nu se preface numai decît în bani, ci tîrziu sau niciodată, sau cel puțin după moarte cînd nu ei uzează de averea ce reprezintă munca lui, ci editorii și publicul.”

Nu e respect de munca intelectuală”⁸.

În unele carnete de călătorie Coșbuc notează, zi de zi, fiecare ban cheltuit: tren, hotel, masă, țigări, ziare etc.

În 1910, cu acceleratul și personalul, pe linia Vîrciorova—Timișoara—Marienbad. (Mariánské Lázně), Franzensbad (Frantiskovy Lázně): Coșbuc se duce din nou la Karlsbad. Poetul e bolnav, are crize de stomac, după cum ne informează într-o însemnare din carnetul conținînd această călătorie: „Am avut arsură în stomac pe la 5—8 dimineața — n-am băut nimic. Am mîncat 2 sardele Lesa cutia de la Mercur, untdelemn de nuc — cartofi cu smîntînă foarte grasă. Cașcaval grecesc 2—3 bucățele înainte zilele untdelemn mult cu sarmale de varză, mazăre cu ceapă prăjită, ciorbă mănăstîrci”⁹. Coșbuc a vizitat și Viena (muzee, librării, bibliotecile din Ludwigstrasse 23, grădina botanică, grădina zoologică; își notează, pentru a se abona, revista „Illustrierte Tier- und Gartenwelt”, văzută la Edison din Viena)¹⁰.

Drumul întoarcerii duce pe la Cluj—Aphida—Dej—Beclean—Bistrița, cu abaterile pe Valea Someșului Mare, prin locurile copilăriei.

În anul următor, 1911, Coșbuc face una din cele mai lungi călătorii în străinătate. Stă mai bine de o lună la Karlsbad, de pe la începutul lui mai pînă în 2 iunie. Se vede că, în drumuri mai vechi, poetul a fost la Karlsbad împreună cu soția sa, Elena. Într-o scrisoare pe care i-o trimite, la 16 mai 1911, la Karlsbad, din București, poetului, soția scrie: „Tăticule dragă. Am primit amîndouă scrisorile din Karlsbad și mult haz am făcut de spanac, dar de cafeaua turcească de-abia ne-am putut potoli risul. După cum văd sînt bolinzi rău bieții de nemți. Tocmai voiam să te-ntreb de elefant dacă mai există; dar după cele scrise are de gînd să mai dureze; și de Piața cu ulcelele mi-aduc aminte. Îmi pare bine că ești multumit de odae și te simți bine dispus și cum ai găsit și cîțiva români ai cu cine-schimba cite o vorbă. Cu stomacul cum o duci, tot constipat? Nu mîncă tot la un loc, poate schimbînd să găsești o mîncare mai bună. La cafea dimineața să mîncîci și unt cu miere, este foarte bună ca purgativ. Dar cu premenelele ce ai făcut, ciorapii cred că ai dat să îți spele? Cu șase perechi nu ai avut tocmai multă vreme-ce schimba. Noi sîntem bine dar sărbătorile și duminicile ne este foarte urît. Vremea a fost rece de vreo 5 zile plouă. Astăzi după prînz am ieșit cu Alexandru și

⁵ V. nota 3.

⁶ V. nota 2.

⁷ V. nota 2.

⁸ V. nota 3.

⁹ Msse Coșbuc, Biblioteca Academiei R.P.R., VII, 4.

¹⁰ V. nota 9.

i-am cumpărat ghete; de acolo am fost la mama unde am cinat și pînă să venim acasă s-a făcut 11, acum este aproape de unu și nu știu de ce nu-mi e somn de loc¹¹.

Reiese, din restul scrisorii, că poetul a poposit cîteva zile la Viena, înainte de a se opri la Karlsbad. Aici a cheltuit 830,25 coroane: odaia la hotelul Port cu 6,50 coroane pe zi (cu bacșișul ei) = 253,50 cor.; restul de 576,75 cor.: mincare, cămăși, haine, tutun, masaj, teatre, cărți, taxă de muzică, lucruri trebuincioase, plus bacșișurile generale la hotel și biletul pînă la Pilsen (Plzeň). De la Karlsbad, Coșbuc vine cu trenul direct la Feldru (Năsăud), la sora sa Angelina, unde sosește la 10 iunie, sîmbătă seara¹².

În anul următor, 1912, George Coșbuc întreprinde o călătorie de studii în Italia, unde stă timp de șase săptămîni¹³. Poetul a plecat pe la sfîrșitul lunii mai, după cum deducem din însemnările sale, și s-a întors, trecînd prin Arad, în a doua jumătate a lunii iulie. Coșbuc a stat la Florența, făcînd cercetări dantești în bibliotecile de acolo. A vizitat orașul: piața Senioarei cu piatra rotundă, neagră, pe care a fost ars Savonarola, San Marco, piața Sf. Cecilia, podurile de peste Arno. Orașul e murdar, sărac, ruinat: „Să privești dintre Ponte Caraja și Ponte Trinită latura de case dincolo de Arno între Trinită Ponte și mai departe — ce mizerie! Ruine și sărăcie” scrie Coșbuc¹⁴. El își notează multe studii dantești (în această vreme era subjugat cu totul de Dante și scria, paralel cu traducerea *Divinei Comedii*, un studiu despre operă, direct în italienește). Urmărește felul de a vorbi al florentinilor. Pe o pagină a carnetului (5 iulie 1912) găsim următorul comentor despre Dante: „D/ante/ a scris pentru meditație, pentru solitudine, pentru cei ce văd cu ochii și dincolo de litera cărții, pentru filozofi, pentru artiști. Nu pentru delectația ușuratică: între prinz și cafea neagră, nu pentru cenacle de guralivi, nu pentru babe și Bertadella mullina”¹⁵.

Revenit din Italia, probabil trecînd și prin Veneția și cu vaporul pe la Fiume, Coșbuc se abate, ca de obicei, prin Ardeal și apoi, de acolo, la București.

Cercetările ulterioare vor putea preciza și alte detalii ale drumurilor lui George Coșbuc în străinătate. Un comentor pe marginea lor, ceva mai tîrziu.

¹¹ O scrisoare a Elenei Coșbuc, primită de la inv. Victor Neamțu din Feldru (Năsăud).

¹² V. nota 9.

¹³ V. nota 9.

¹⁴ V. nota 9.

¹⁵ V. nota 9.

UN PROIECT DE DICȚIONAR DIN 1759

de

ELENA PERVAIN

Proiectul de dicționar al limbii române, conceput la Blaj, în preajma anului 1759, reprezintă începutul activității lexicografice a Școlii ardelenene. În legătură cu acest moment important din lexicografia noastră s-a scris puțin. L-au discutat în treacă ori l-au semnalat numai T. Cipariu, N. Iorga, Z. Picișanu și, recent, Mircea Seche.

Plecînd de la o scrisoare cu data de 2 noiembrie 1759, adresată de către Grigore Maior lui Petru Pavel Aaron, Timotei Cipariu¹ ne informează că „pre atunci” (1754—1759) era plănuită lucrarea unui dicționar și că sarcina de a-l redacta o avea Grigore Maior. Cipariu nu publică scrisoarea, deoarece, după cum singur mărturisește, n-a putut-o găsi în bibliotecile din Blaj. N. Iorga² nu aduce nimic nou, iar Zenovie Picișanu³, discutînd pe marginea unor scrisori pe care nu le cunoaște, ajunge la concluzii discutabile sau inexacte. Mircea Seche⁴, preluînd materialul lui Picișanu, susține următoarele: „Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea înregistrăm primul proiect al unui dicționar unilingv (sic!) românesc, după cît se pare de mari proporții. În anul 1759 episcopul Petru Pavel Aaron propune lui Grigore Maior, tatăl (sic!) lui Petru, colaborarea în vederea redactării unui astfel de lexicon. Ni s-a păstrat doar răspunsul favorabil al acestuia, datînd din ziua de 2 noiembrie a aceluiași an. Proiectul, părăsit apoi cu totul, marchează începutul contribuției școlii ardelenene la lexicografia românească, remarcabilă abia în veacul următor.”

Datele aduse în discuție pînă în prezent pot fi corectate și completate pe baza a două scrisori, care se află în arhiva Bibliotecii Academiei R.P.R., Filiala Cluj (vezi *anexele*). Este vorba de scrisoarea din 17 octombrie 1759 a episcopului Petru Pavel Aaron către Grigore Maior (socotită pierdută de către Z. Picișanu și Mircea Seche) și de scrisoarea lui Grigore Maior către P. P. Aaron, din 2 noiembrie 1759, despre care T. Cipariu afirma că n-a găsit-o.

Din cele două scrisori se desprinde că P. P. Aaron, Grigore Maior⁵ și Silvestru Caliani⁵ au hotărît, se pare în primăvara anului 1759, începerea redactării unui dic-

¹ *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 224.

² *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1901, p. 283.

³ *Din istoria Dicționarului de Buda*, în „*Transilvania*”, an. LII (1921), p. 260.

⁴ *Schiță de istorie a lexicografiei române I*, în „*Limba română*”, VIII (1959), nr. 6, p. 9.

⁵ Grigore Maior și Silvestru Caliani, după studii făcute la Roma s-au stabilit în mănăstirea sf. Treime din Blaj în 1747. În anul 1754 amîndoi devin profesori. Grigore Maior, om de cultură cu vederi progresiste, a înzestrat biblioteca mănăstirii cu cărți aduse de la Viena. Fiînd și bibliotecarul mănăstirii, credem că Grigore Maior a putut cunoaște dicționarul latinesc-romînesc al lui Teodor Corbea, care probabil i-a sugerat ideea scoaterii unui dicționar. Maior a fost episcop din 1773 pînă în 1782, cînd se retrage, silît. Moare în 1785.

Mircea Seche susține greșit că Grigore Maior a fost tatăl lui Petru Maior. Tatăl acestuia se numea Gheorghe și a fost protopop la Căpușul-de-Cimpie. Nicolae Iorga (*op. cit.*, p. 234 și 241) a demonstrat că cei doi nu erau nici măcar rude.

ționar „spre slujba și folosul obștii”⁶. Realizarea dicționarului a fost încredințată lui Grigore Maior și colaboratorului său Silvestru Caliani. Admonestările episcopului dovedesc că cei doi redactori au tăragănat munca la dicționar, probabil nici nu au început-o. Grigore Maior promite, în numele său și al lui Silvestru Caliani, că „vom sili din puțină părințeștii mării tale așteptări a răspunde cu faptul.”

Proiectul, nerealizat de Grigore Maior, a fost continuat și dus la îndeplinire de către elevul și colaboratorul său, Samuil Micu, care în 1801 termină *Dictionarium valachico-latinum*⁷. Samuil Micu și-a făcut studiile la Blaj sub îndrumarea lui Grigore Maior, care l-a învățat gramatică și sintaxă românească și l-a nutrit cu ideile înaintate ale timpului. Grigore Maior s-a bucurat de multă dragoste și stimă din partea fostului său elev, care îi închină pagini pline de căldură în volumul IV din *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*⁸. Iată cuvintele cu care își încheie aprecierile: „... Bun părinte și cătră toți blind și cu voie bună s-au arătat, cu toții frumos vorbind, ușa lui tuturor era deschisă.”

În concluzie, cel care și-a dat seama, pentru prima dată la noi, de importanța națională a unui dicționar și care, la îndemnul lui P. P. Aaron, a plănuit redactarea lui a fost Grigore Maior⁹. Date fiind relațiile atât de strânse dintre Gr. Maior și S. Micu, este plauzibilă ipoteza ca Samuil Micu să fi preluat și concretizat ideea profesorului său. Ba mai mult, nu este exclus ca Grigore Maior să fi început redactarea, iar Samuil Micu să fi utilizat materialul redactat în dicționarul său.

ANEXE

I

C(instit) în H(ri)stos frate,

Fiindcă și frăția ta și părintea Silvestru înaintea celor mari cu deadinsul v-a[ți] fost jeluît cum că n-ați avea prilej precum detoria chemării pofteste a exerțăului și a chivernisi apostoliceasca slujbă, (precum cu adevărat și alții de multe ori și în multe rînduri vă ponosluie cu înzădarnica pierdere a vremii), între alte cuvio[a]se prilejuri, mai astă-primăvară și la apostoliceasca slujbă ați fost rînduiți și trimiși, care — cu adevărat — unde și precum ați vrut, iară nu unde, cum și precum ați fost trimiși o ați fost urzit. După care dîndu-să mai mare împedecare, pe lingă chivernisirea gramaticilor și a neopreoiilor vi s-au fost încredințat, care mai înainte ne-ați fost făgăduit începerea și săvîrșirea lexiconului, spre slujba și folosul obștii. Aceasta de o ați început și de o continăluți nu știm.

Iarăși aceasta și cu părințească jele ne caută a auzi, cum, că doao aici [la Blaj] biserici avînd, după mergerea noastră la Diată, una dintr-însăle, între ațiția eromonași și preoți, mai fără de slujbă ar fi rămas, iară la cealaltă de-abia vin [?] ieromonașii după „Blagoslovită-i împărăția tatălui”, încă și aceasta de nu-i împiedecă vreme[a] ploioasă [.....].

Încă mai mult, cum că numai frăția ta însuși, ce și pe preotul sau parocușul locului l-ai fi luat la îndelungată și deșartă călătorie, pentru care pricină nu numai biserica fără slujitori, ci și poporul rămîind fără păstoriu, s-ară fi întîmplat

⁶ Credem că este vorba de un dicționar în care cuvintele românești urmau să fie explicate în limba latină iar unele, poate chiar în limba română. Asemenea dicționare, în același timp explicative și bilingve sau poliglotte, erau frecvente la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea (dicționarul lui Micu, versiunea bilingvă din 1801 și versiunea în patru limbi din 1805; *Lexiconul românesc-nemțesc* al lui I. Budi-Deleanu, început în 1784—1785, gata de tipar în 1818; *Lexiconul de la Buda*, în patru limbi, 1825).

Despre un dicționar unilingv, așa cum se exprimă M. Seche, nu putea fi vorba.

⁷ În acest dicționar cuvintele românești sint explicate în limba latină. Incidental, apar și def-niții românești. Versiunea bilingvică a fost publicată, întia oară, de Gáldi László, *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum*, Budapesta, 1944.

⁸ Vezi ms. 70, fond Oradea, p. 274—286; citatul este la p. 286.

⁹ Vezi Gáldi László, *op. cit.*, p. 9.

de și bolnav, pentru lipsa păstorului și a duhovnicului, aici la mitropolie în Blaj ar fi răposat fără taina ispovedanii, pentru care lucru preotul adevărat va avea plata sa, iară frăția ta poți înțalege ce mîngăiere poate avea păstoricească grija [=grije a] noastră pentru unele ca acestea?

Drept aceea, ca să nu fie ceva scădere despre privigherea noastră și despre datoria chemării fraților voastre, și ca să nu să dea pricină, au perderei neprețuitei vremi, au deșertelor călătorii, pentru urirea trîndăvirii, au vrednicilor ponosluri și vorbe celor dinafară, cum că fără nice un sporiu vă petreceți vremea, dîndu-să destul prilej a spori în cele sufletești după detoria chemării și rînduitei [da]torii, am judecat de lipsă a fi cum [=ca] frăția ta cu numitul mai sus părintele Silvestru (ceialalți frați fiind cu destule cuprinși); *lingă incredințatul lucrul lexiconului*, carele nefiind speculativus nimic să va împedeca, să rînduiești pe toată săptămîna doao zile, mai ales cele de recreație, [...]; pe care vreme toți detori ... (?) din toate școalele a să aduna într-una și acolo frățiile voaste să le tilcuiți și să-i învățați învățăturile cele creștinești tipărite și mai ales dialogul sau cunoștința sf(in)tei uniri, care-i mai de lipsă spre spăsenie și împotriva cărie mai multă rătăcire se află, carea ca să le-o descoperiți mai cu spori; de lipsă este întii înșivă bine să o deprindeți din izvoade, ca și mai lesne în școale și afară să[O]. puteți sămăna [...]

În coșteiuł nostru, Blaj, 17 oct. 1759

II

Preasfințite și prealuminate măria ta părinte!

La cele ce-mi scriseseși (sic) măria ta acum mai pre urmă, încitu-i despre cele din casă, adevărat despre paza s(fin)tei bisereci, despre îndreptarea micilor, *despre lucrarea lexiconului iproci, vom sili din puțină pârînștii mării tale așteptări a răspunde cu faptul*; așa zisăși să prinză și celalalt frate, căci aceasta ni-i chiemarea, plecarea, gîndirea din tinerețele noastre.

Încitu-i apoi ap(o)s(t)oliceasca slujbă din casă afară, eu unul spre aceasta și acum nu-s gata nici cu căruța, nici fără de dînsa a mă îndemna, fiindcă întiie slujba sau legătura mea de-acuma este una: grijea căsii. Așa zic frații, a lor cuvînt este.

Hei, numai noi știm și carii au văzut, cît ne costă noao și cea de mai astă-primăvară poslanie! Umblam huliti, loviti și mai cu capul amină, pentru carile toate de la toți, în loc de ceși ceva(sic) ajutoriu sau mîngăiere, apăsare și imputare am simțit pină acuma. Mai pre urmă, știu cui am crezut, într-a cui nume și cinste am umblat și umblu pe unde umblu. Acesta călele mele am întreagă nădejde să nu le tase deserte, că tot ce faceu fac din începere dreaptă, avînd pentru săvîrșire numai una: mai mare slavă sfîntii sale. Și dacă eu încă nefiind în rînd și de obște (știe D(um)n(e)z(ău) că nu minț) tot m-am silit după virtute a adauge spre cresterea, întemeierea și împlinirea acestii căsi, cu cît mai virtos acumă sint (sic) legat, rămîind al mării tale prea umilit, Grigore Maer mp.

La s. Troiță. 2 noiemb(rie) 1759

DOCUMENTARE

PE MARGINEA „MIORIȚEI“

de

DUMITRU POP

De mai bine de un secol, balada populară *Miorița* a suscitât nu numai interesul folcloriștilor, ci și a altor cercetători și oameni de cultură care s-au străduit să-i stabilească originea și destinul ei în cultura românească.

Ceea ce lipsea mai ales cercetătorilor era cunoașterea temeinică a materialului faptic, a formelor pe care balada le-a înregistrat în lunga sa existență pe teritoriul nostru etnic. Chiar dacă au intuit uneori bine anumite aspecte, interpreții *Mioriței* nu reușeau să-și argumenteze convingător punctul de vedere și să tragă toate concluziile ce se impuneau, aportul lor mărginindu-se de regulă la simple contribuții. Apreciată unanim ca cea mai reprezentativă creație folclorică a poporului nostru, *Miorița* nu s-a putut învrednici astfel de un studiu peotriva importanței netăgăduite pe care o deține în cultura românească și universală.

Unul din principalele merite ale lucrării recent apărute a lui Adrian Fochi, *Miorița, Tipologie, circulație, geneză texte*¹ — întâia monografie a baladei — constă în faptul că strânge pentru prima oară la un loc variantele ei culese, care se ridică la cifra impresionantă de peste 900.

Nu ne vom ocupa acum de lucrarea de incontestabilă valoare a lui A. Fochi, ci vom folosi prilejul pentru a pune în circulație alte câteva variante, care vin să îmbogățească documentele folclorice referitoare la această capodoperă a patrimoniului popular românesc. Chiar dacă prin conținutul lor mărturiile pe care le publicăm nu aduc lucruri simțitor deosebite față de cele cunoscute, avem credința că în cazul *Mioriței* lucrul acesta nu este de prisos. Dacă pentru cele mai multe din celelalte balade documentarea este relativă, cel puțin pentru cele mai importante ea trebuie să fie dusă pînă la limita posibilă, pentru a cunoaște cit mai amănunțit originea, geneza, evoluția și toate implicațiile lor. Studiul lor adîncit, pornind de la o asemenea documentare, ar putea aduce contribuții de seamă și în ceea ce privește cunoașterea în ansamblu a epoului popular românesc, precum și problemele de bază ale dezvoltării poporului român.

Cele 36 de variante pe care le publicăm provin din 30 de localități transilvănene, cele mai numeroase fiind situate în nord-vestul provinciei; 14 din acestea figurează și în culegerile anterioare, așa fel încît numărul localităților noi ce se adaugă pe

¹ Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1964.

harta răspîndirii baladei se reduce la 16². Dar chiar atunci cînd textele provin din localităţi cercetate mai înainte, ele nu sînt identice cu cele publicate; uneori aduc faţă de acestea unele deosebiri, alteori atestă circulaţia unui tip deosebit. Pe de altă parte, unele din măturile anterioare poartă semnele evidente ale imixtiunii culegătorului³; confruntarea lor cu cele pe care le tipărim acum poate contribui la clarificarea lucrurilor.

Toate variantele pe care le publicăm îndeplinesc funcţia de colind; într-un singur caz (text 6) se menţionează că se cîntă. 24 din ele se încadrează primului ciclu (7/8 silabe) din clasificarea preconizată de A. Fochi, ilustrînd următoarele tipuri: *tip 1 clasic* (11, 12, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31); *tip 2* (4, 5, 6, 10, 13, 14, 19, 21, 36); *tip. 3 (subtip. b* (1, 3). Celelalte 12 variante se încadrează celui de al. doilea ciclu. (5/6 silabe) din clasificarea lui A. Fochi, ilustrînd următoarele tipuri: *tip 1* (7, 8, 9; 15, 16, 28⁴, 30⁵, 33); *tip 2* (27); *subtip. a* (32); *subtip. b* (34, 35); O situaţie aparte prezintă textul nr. 2, care se încadrează *cicluului I, subtipului b*, dar care nu poate fi raportat la un anume tip, deoarece în locul despărţirii de mamă apar „prieteni” rămaşi „pe cei muncei / Cu cei bieţi de mieluşei; / Cu cele biete: oi şchioape, / O rămas pe cele groape”. În ceea ce priveşte varianta de la nr. 33, ea prezintă şi influenţe ale *tip. 5*, din cel de al. doilea ciclu.

O bună parte a textelor pe care le publicăm provin din Arhiva cercului ştiinţific studentesc de folclor al facultăţii noastre (A. C. F. C.: 2, 6, 15, 23, 24, 26, 29, 30), fiind culese fie cu ocazia unor anchete colective, efectuate în câteva localităţi din regiunea Cluj, fie individual, de către membrii cercului. Altele (3, 4, 5, 7, 17, 18, 19, 20, 32, 33, 35, 36), făcînd parte din aceeaşi arhivă (Fond. B), au fost adunate de studenţii de la cursurile fără frecvenţă. Cele mai multe din variantele de pe valea Sălajului (raionul Cehu Silvaniei; 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16) sînt rezultatul unei culegeri de amploare, întreprinsă cu cîţiva ani în urmă cu ajutorul elevilor Şcolii medii din Cehu Silvaniei, sub conducerea prof. Silviu Pop. Patru texte (1, 21, 27, 34) sînt reproduse din teze de stat prezentate la facultatea noastră în anii trecuţi şi dintr-o lucrare citită în cadrul cercului ştiinţific. În sfîrşit, alte trei variante (22, 28, 31) au fost culese personal, cu prilejul unor anchete folclorice în Munţii Apuseni.

Dat fiind nivelul foarte inegal de pregătire al culegătorilor, textele adunate sînt şi ele inegale sub raportul autenticităţii cu care redau graul informatorilor şi în general al tehnicii de culegere. Alături de unele care folosesc cu exactitate sistemul de transcriere fonetică, există altele în care acesta apare cu inconsecvenţe sau incorectitudini, iar cele adunate de elevi nu-l utilizează de loc. Din motivul acesta am considerat că e mai potrivit să literarizăm toate textele. Dincolo de aceasta, avem credinţa că ele reproduc cu fidelitate versurile comunicate de interpreţii populari.

În câteva cazuri nu se menţionează vîrsta sau numele informatorului, iar în ceea ce priveşte timpul cînd au fost notate variantele, se menţionează numai anul. Cu toate lipsurile amintite, credem că tipărirea celor 36 de variante nu poate fi decît utilă.

1

CÎNTECU' PĂCURARULUI.

În vîrşuţu' muntelui
Sădu-şi trei păcurărei
Cu oile după ei.
Pă cel mai mic l-o mînat

Să întoarne oile.
Oile el le-o-nturnat,
La moarte l-o judecat:
Să-l împuşte or să-l taie,

² Năneşti, Cearda (raion. Sighet), Libotin (raion. Lăpuş), Urmeniş, Aluniş, Odesti, Giurtelec, Bluşa (raion. Cehu Silvaniei), Băiţa (raion. Gherla), Minăstireni (raion. Huedin), Mănăştur (oraşul Cluj), Izvoarele (raion. Aiud), Steia (raion. Brăd), Girişul Negru, Talpoş (raion. Salonta), Bîrza (raion. Luduş).

³ De exemplu în A. F o c h i, *lucr. cit.*, p. 991—992 şi 996—997

⁴ În locul fetei de maior apare „fata de împărat” (vezi o variantă asemănătoare în F o c h i, *lucr. cit.*, Trans. 90)

⁵ Apare încercarea ciobanului de a se răscumpăra, oferînd fluierul şi turma (vezi F o c h i, *lucr. cit.*, Trans. 73°).

Să-l pună între fătaie [hotare]

Numa' el așa și-o zis:

„Dacă mă vrei omori

Pe mine mi-ți îngropa

În strunguța oilor,

În locu' găleților;

În locuț de copirșeu,

Beliți scoartă de durzău;

În loc de pînză pe-obraz,

Beliți scoartă de buhaș;

În locuț de luminele,

Sînt pe cer bugăte stele;

În mîna mea cea dreapta,

Voi să-mi puneți trîmbița;

La picioru cel stîngu,

Să-mi puneți și fluieru;

Și cînd vîntu' o sufla

Trîmbița o trîmbița,

Fluieru și-o fluiera,

Oile toate-or zbiera,

Voi acasă vi-s pleca,

Maica mea v-a întreba —

Că știu că m-o aștepta —

Cu cina caldă pă masă

Și cu apa rece-n vasă.

Mama mea cînd v-a-ntreba

Dacă vin și eu ori ba,

Spuneți c-am rămas pe munte,

Lîngă niște oi cornute;

Spuneți c-am rămas pe văi

Păscînd niște oi bălăi

Și vin și eu mai 'napoi

Cu niște șchioape de oi.

Reg. Maramureș

Raion. Sighet

Sat. Nănești

Inf. Vancea Ileana (a lui Ionu lui

Ștefan), 57 ani

Culeg. Vancea Ioan, 1963 (*Schița*

folclorică a satului Nănești, teză

pentru diploma de stat, 1963, p.

61—62)

2

DIN CEL VÎRVUȚ DE MUNCEI

Din cel vîrvuț de munciei

Strigă-și trei păcurărei.

Numa' unu dintre ei

Nu și-o strigat cum se strigă:

— „Eu pe-aicea de-oi muri,

Pe- aici mi-ți îngropa:

În strunguța oilor

Și-n locu găleților.

Fluieru și trîmbița

Mi li-ți pune de-a dreapta;

Ba fluieru de-a stînga.

Cînd vîntuțu' și-o sufla

Fluieru și-o fluiera,

Trîmbița și-o prinde-a zice;

Oile toate s-or stringe,

După mine-or prinde-a plînge.

C- aia doi prietini a mei

O rămas pe cei munciei,

Cu cei bieți de mielusei;

Cu cele biete oi șchioape,

O rămas pe cele groape.

A.C.F.C., 3297

Reg. Maramureș

Raion. Sighet

Sat. Bîrsana

Inf. Nemeș Pălagă, 45 ani

Culeg. Surdu Dragoș, 4 II 1961

3

SUS LA VERDELE DE MUNTE

Sus la verdele de munte,

La iarba pînă-n gerunche,

Umblă trei păcurărei

Cu oile după ei.

Cei mai mari în veri primari,

Cel mai mic îi străinic.

Tot îl mină și-l adună

Cu oile la pășună;

Tot îl suie și-l coboară

Cu oile la izvoară —

Facu-i legea să-l omoară.

— Fraților, firtaților,

Voi dacă mi-ți omori,

Acolo mă îngropați,

În strunguța oilor,

În locu găleților;

Și-n locuț de copirșău

Puneți scoartă de durzău;

Și-n locuț de luminele,

Îmi puneți patru nuiele;

În loc de pînză pe-obraz,

Puneți frunză de buhaș;

În mînuca de-a dreapta,

Tot îmi puneți trîmbița;

În mînuca de-a stînga,

Tot îmi puneți tilinca.

Cînd vîntuțu' și-a sufla,

Trîmbița și-a trîmbița,

Tilinca și-a tilinca.

Mai lăsați-m-o lecuță,

Să-mi bag mîna-n curăluță,

Să-mi scot albă hîrtiuță,

S-o trimet l-a mea măicăță,

Să-mi tragă cu clopotu',

Ca să știe tot satu'

C-o murit păcurariu;

Să-mi tragă cu cîpotele,

Să mă cînte surorile.

Și-a veni ziua crucii,

Voi la țară-ți cobori,
Măicuța v-a întreba:
— Unde mi-o rămas slujba?
Voi ziceți: „pre cele vâi,
Cu oile mai bălăi”;
Voi ziceți: „pre cele groape
Cu oile cele schioape”!
Măicuța m-a aștepta
Tot cu cina caldă-n masă,
Și cu apa rece-n vasă.
A.C.F.C. Fond. B.
Reg. Maramureș
Raion. Sighet
Com. Sarasău, satul Ceardă
Inf. Orós, Nicoară, 71 ani
Culeg. Florin Lică, 6 VI 1956

4

TREI PĂCURĂRAȘI PE MUNTE

Trei păcurărași pe munte
Și tustrei iș ca și zrnăi,
Cel mai mic, turma mai mîndră.
Pînă turma și-o strîngea
Cei doi legea i-o făcea:
O' să-l taie, o' să-l puște.
— Pe mine nu mă pușcați
Numai capul mi-l tăiați;
Pe mine mă astupați
În staolul oilor,
În țarcul miorilor;
Lut pe mine nu puneți,
Numa'arma singură,
Fluieru după cura.
Cînd vîntuțu' a sufla,
Fluieru a fluiera,
Oile s-or aduna
Și pe mine m-or căta.
O! sărace oi bălăi,
Cum îți plînge voi pe vâi!
O! sărace oi cornute,
Cum îți plînge voi pe munte!
O! sărace oi săine,
Cum îți plînge după mine!

A.C.F.C. Fond. B.
Reg. Maramureș
Raion. Lăpuș
Com. Rogoz
Inf. Herman Ileana, 60. ani
Culeg. Ordentlich Dumitru, 1964

5

TREI PĂCURĂRAȘI PE MUNTE

Trei păcurărași pe munte
Au trei turme de cornute.
Din ei unu-i străinel,
Ca o lună-ntr-un inel;

Și pe-acela l-o' mînat
S-abată oile-n sat.
Cînd oile le-abătea,
Ei mare lege-i făcea:
O' să-l puște, o' să-l taie,
C-are-o turmă bucălaie.
— Nu mă pușcați, nu mă tăiați,
Numai capul mi-l luați;
Și pe mine mă-ngropați;
În turișul oilor,
În jocuțul mieilor;
Pe mine pămînt nu puneți,
Numai dragă gluga mea,
Fluierisc-alătura.
Fluierisca îi de soc,
Tare m-o cînta cu foc!
Fluierisca îi de fag,
Tare m-o cînta cu drag!

A.C.F.C. Fond. B.
Reg. Maramureș
Raion. Lăpuș
Com. Rogoz, sat. Libotin
Inf. Petrenciuc Ileana, 35 ani
Culeg. Tira Petru, 15 V 1960

6

ÎN VIRFUȚU' MUNTELUI

În virfuțu' muntelui
Sînt trei răi păcurărași,
Numa'unu-i mai strîin;
Tot pe-acela l-o' mînat
Ca să-ntoarne oile:
Pînă oile-ntorcea
Lui legea că i-o făcea:
O' să-l puște, o' să-l taie.
— Pe mine nu mă-mpușcați
În strînguța oilor!
Pe mine pămînt nu puneți
Numa' dragă gluga mea,
Fluieru după curea.
Cînd vîntuțu-a jujăi,
Fluieru meu a hori,
Cele oi mîndre, bălăi,
Mîndru m-or cînta pe vâi!
Cînd vîntuțu-a șuiera,
Fluieru' meu a cînta;
Oile s-or aduna
Și pe mine m-or cînta.
Cele oi mîndre, cornute,
Mîndru m-or cînta pe munte!
Cele oi, mîndre, bălăi,
Mîndru m-or cînta pe vâi!

A.C.F.C. 3724

Reg. Maramureș
Raion Lăpuș
Com. Boiereni
Inf. Marton Maria, 32 ani
Culeg. Boier Elisabeta, 6 II. 1961

7

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei,
 Trei turme de miei,
 Trei turme de oi
 La munte suiră,
 Înainte ieșiră
 Fată de maior
 Cu briu gălbinior.
 — Hai, frați, s-o luăm!
 — Tu de i lua,
 Eu te-oi împușca!
 — De mi-ți împușca,
 Voi mi-ți și-ngropa.
 La stîna de oi,
 La focuri de miei,
 Lancea mea cea dulce
 Mi-o puneți de cruce!
 Fluierul cel drag
 Mi-l puneți de steag!
 Oile bălăi
 M-or cînta prin văi;
 Oile cornute
 M-or plînge pe munte.
 A.C.F.C. Fond. B.

Reg. Maramureș
 Raion. Șomcuta Mare
 Satul Hîdeaga
 Inf. Pop. Timofie, 95 ani
 Culeg. Pop. Cecilia, 10 II 1962

8

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei
 Cu trei turme de oi
 Suie sus la munte
 S-aduie oi multe.
 Aici ce văzură?
 Fata de maior
 Cu galbîn baior.
 — Hai, frați, s-o luăm!
 — Tu de i lua,
 Noi te-om împușca.
 — Voi mi-ți împușca,
 Voi mi-ți și-ngropa
 În staur de oi,
 În țărçuț de miei.
 Lancea mea cea dulce
 Mi-o puneți de cruce!
 Fluierul cel drag
 Mi-l puneți la cap,
 Cînd vîntu-a sufla,
 Oile-or zbiera,
 Fluieru-a cînta,
 Eu m-oi deștepta.

Reg. Maramureș
 Raion. Cehu Silvaniei
 Satul Urmeniș
 Inf. Bancoș Maria
 Culeg. Petric Maria

9

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei,
 Trei turme de oi
 S-o suit la munte
 S-aduie oi multe.
 Dar ei ce aflară?
 O fată de maior
 Cu păr gălbior.
 — Hai, frați, s-o luăm!
 — Tu de i lua,
 Noi te-om împușca.
 — Voi de mi-ți pușca,
 Voi mi-ți și-ngropa:
 În staur de miei.
 Oile-or veni,
 Bine m-or jeli;
 Și mieii-or juca,
 Bine m-or cînta;
 Fluierul cel dulce
 Mi-l puneți de cruce!
 Câmpăul cel drag
 Mi-l puneți de steag!

Reg. Maramureș
 Raion. Cehu-Silvaniei
 Satul Aluniș
 Inf. Suciuc Gheorghe, 60 ani
 Culeg. Mureșan Maria

10

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei
 Cu trei turme de oi
 Și-unul dintre ei
 E mai mititel.
 Pe cel mic ei l-au mînat
 S-abată turmele-n sat
 Și lege i-au făcut:
 Pușca-l-or, pușca,
 Capu'i-or ciunța?
 — Pe mine nu mă pușcați
 Numai capu mi-l luați
 Și pe mine mă-ngropați
 În țărçuțu oilor,
 Unde-i jocu mieilor;
 Pe mine lut nu țipați
 Numa'dragă bonda mea
 Să mă-nvălesc eu cu ca.
 Și la căpușelu meu

Puneți fluierașu meu
Fluieru mi-a fluieră,
Oile toate-or juca...
Cîte oi mîndre, săine,
Toate m-or cînta pe mine;
Cîte oi mîndre, cornute,
Toate m-or cînta pe munte;
Cîte oi mîndre, bălăi,
Toate m-or cînta pe văi.

Reg. Maramureș
Raion. Cehu Silvaniei
Satul Odești
Inf. Dragoș Alexandru, 49 ani
Culeg. Pop Silviu, 1962

11

COLO SUS, LA MUNTE SUS

Colo sus, la munte sus
Erau trei păcurări
Și cu trei turme de oi.
Dar unu-i mai mititel
Și pe ăla l-o minat
Și-adune oile-n sat.
Pe cînd el și-o abătut,
Ei de lege i-au făcut:
Ori să-l puște, ori să-l taie,
Ori căputu să i-l ieie.
— Pe mine nu mă-mpușcăți,
Numai capul mi-l tăiați,
După aceea mă-ngropăți.
Și la drag căpuțul meu
Puneți fluierașul meu,
Căci cînd vîntul va sufla
Fluierașul m-a cînta.
Cîte oi mîndre, cornute,
Toate m-or cînta prin munte;
Cîte oi mîndre, bălăi,
Toate m-or cînta prin văi,
Cîte oi mîndre, săine,
Toate m-or cînta pe mine.

Reg. Maramureș
Raion. Cehu Silvaniei
Sat. Odești
Inf. Blidar Loiza, 50 ani
Culeg. Blidar Elena, 1962

12

PĂ CEA COASTE CU VĂLCEI

Pă cea coaste cu vălcei
Sintu-și trei păcurări,
Cu trei turmuțe de oi.
Zisă-și unu'către altu:

— Du-te, frate-ntoarnă turmal
Pină turma că-ntorcea
Lui grea lege că-i făcea,
Lege grea și-l potopească.
— Voi, măi frați, mi-ți potoți.
Da'pe mine mă-ngropăți
În staorul oilor
Și-n țarcuțul mieilor.
Și fluierașul meu cel drag.
Mi-l puneți la cap de steag
Fluierașul meu cel dulce
Mi-l puneți la cap de cruce.
Și cînd vîntul va bătea
Fluierașul mi-a cînta
Oile s-or aduna
Și pe mine m-or cînta;
Și cînd soarele-a luci
Miörile vor veni
Și pe mine m-or jeli.

Reg. Maramureș
Raion. Cehu-Silvaniei
Com. Băița
Culeg. Rob Ana, 1962

13

TREI PĂCURĂREI LA MUNTE

Trei păcurăriși la munte,
Cel mai mic îi mai voinic
Lărui și-a lărui, Doamne (refren)
L-o minat și-ntoarne oi.
Pe cînd oile-o-nturnaț
Legea i ș-a și gâtat:
O și-l puște, o și-l taie.
— Pe mine nu mă-mpușcați
Numai capul mi-l tăiați
Și pe mine mă-ngropăți
În stănuțul oilor,
În jocuțul mieilor.
Pe mine pămînt nu puneți
Numai dragă bonda mea.
Fluierașul meu cel dulce
Il puneți la cap de cruce.
Vintuțu'cînd a sufla
Bonda mi s-a ridică,
Fluierașul m-a cînta.
Oi, oi, oi, mîndre, cornute,
Mîndru mi-ți cînta pe munte!
Oi, oi, oi, mîndre, bălăi,
Mîndru mi-ți cînta pe văi!

Reg. Maramureș
Raion. Cehu Silvaniei
Sat. Tămășești
Inf. Sabău Aurel, 54 ani
Culeg. Orha Florica, 1962

14

COLO JOS, COLO MAI JOS

Colo jos, colo mai jos,
 Pe rituțu cel frumos
 Sintu-și trei păcurărei
 La vreo trei turme de oi;
 Da'unu-i mai streinel,
 C-acela-i mai voinicel.
 Și p-acela l-o minat
 Și-abată turmele-n sat.
 Pe cînd 'napoi s-o-nturnat
 Grea moarte i s-o gătiat:
 Ori cu pușca pușca-l-or,
 Ori capu' tăia-i-l-or.
 — Cu pușca nu mă-mpușcați,
 Numa' capu mi-l tăiați.
 Și pe mine mă-ngropați
 La strunguța oilor,
 La jocuțul mieilor.
 Lut pe mine nu puneți
 Numai dragă bondă mea.
 Și la căpușoru meu
 Puneți drag fluieru meu
 Vîntu' cînd a trăgăna
 Fluierașu m-a cînta.
 Cîte oi or fi seine
 Toate m-or cînta pe mine;
 Cîte oi or fi cornute
 Toate m-or cînta la munte;
 Cîte oi or fi bălăi
 Toate m-or cînta pe văi.

Reg. Maramureș
 Raion. Cehu Silvaniei
 Sat. Tămășești
 Inf. Orha Floare, 52 ani
 Culeg. Sabău Lucia, 1962

15

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei,
 Trei turme de oi
 S-o suit la munte
 Și-aduie mai multe.
 Și-acolo-și văzură
 Fată de maior
 C-un galbîn baior.
 — Dați, frați, și-o luăm!
 — Tu de i lua,
 Noi te-om împușca
 — Mine mă-mpușcați,
 Mine mă-ngropați
 În staor de oi
 Unde-i joc de miei.
 Oile-or veni,
 Mîndru m-or jeli,
 Mieii or juca

Mîndru m-or cînta.
 Fluierul cel drag
 Mi-l puneți de steag.
 Lancea mea cea dulce
 Mi-o puneți de cruce.
 Sumănașu meu
 Mi-a fi copîrșeu.
 A.C.F.C. 4351

Reg. Maramureș
 Raion. Cehu Silvaniei
 Sat. Giurtelec
 Inf. Pop Vasile, 40 ani
 Culeg. Cuceu Ioan, 7 II 1963

16

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei
 La-o turmă de oi
 S-o suit la munte
 S-aduie mai multe.
 Fată de maior,
 Cu galbăn baior.
 Doi, frați, ș-o luăm!
 — Tu de i lua
 Eu te-oi împușca!
 — Tu de mi-mpușca,
 Tu mi și-ngropa:
 În staor de oi,
 Unde-i joc de miei.
 Lancea mea cea dulce
 Mi-o pune de cruce;
 Fluierul cel drag
 Mi-l pune de steag.

Reg. Maramureș
 Raion. Cehu Silvaniei
 Sat. Biusa
 Culeg. Pop Ioan, 1962

17

COLO SUS, ÎN VÎRF DE MUNTE

Colo sus, în vîrf de munte
 Hai linui, linui, linui lerui, Doamne
 (refren)
 Grea turmă de oi se-nvirte
 Dar la turmă cine-și umblă?
 Umblă trei păcurărei
 Cu oile după ei.
 Cel mai mic oile-abătea,
 Cei mai mari legea-i făcea:
 Ori să-l țipe-ntre țăpușe.
 Ori să-l taie, ori să-l puște,
 — O! dragi frățiorii mei,
 De s-a-ntîmpla să mor eu,
 Nu mă-ngropa-n-temeteu,
 Nici în verde țintirim,

Că acolo voi fi străin.
Pe mine mă îngropați
În strunguța oilor,
În jocuțul mieilor.
Fluierul mi-l puneți cruce,
C-a sufla vîntul și-o zice.
Oile cele seine
Mîndru m-or cînta pe mine!
Oile cele cornute
Mîndru m-or cînta pe munte;
Oile cele bălăi
Mîndru m-or cînta pe văi.
A.C.F.C. Fond. B.

Reg. Cluj
Raion. Gherla
Com. Mintiul Gherlei
Inf. Neamtu Pavel, 62 ani
Culeg. Neamtu Livia, 5 V 1959

18

COLO-N JOSU, MAI ÎN JOSU

Colo-n josu, mai în josu,
Grea turmă de oi se paște
Da' la turmă cine-și d-umblă?
D-umblă-și doi, trei păcurari;
Doi sînt veri primari,
Numai unu-i străinel.
Ala oile-ntorcea,
Legea lui i o făcea:
Ori să-l taie,
Ori să-l puște,
El din grai așa grăia:
„Pe mine nu mă pușcați,
Numai capu' mi-l tăiați;
Și pe mine mă-ngropați
În strunguța oilor,
La jocuțul mieilor.
Fluierul mi-l puneți cruce,
Căci cînd vîntu' și-a sufla,
Fluieru meu m-a cînta.
Cele oi mîndre, bălăi
Mîndru m-or cînta pe văi;
Cele oi mîndre, cornute,
Mîndru m-or cînta pe munte;
Cele oi mai miorele
Mîndru m-or cînta cu jele.
A.C.F.C., Fond. B.

Reg. Cluj
Raion. Gherla
Com. Băița
Inf. Cîmpean Augustin, 62 ani
Culeg. Miclea Simion, 12 II 1961

19

TREI PĂCŪRĂRAȘI

Colo-n josu-i mai în jos
Este-un rit mîndru, frumos
Și-o turmă de oi frumoase.

Dar la turmă cine umblă?
Umblă trei păcurărași;
Unul' eră străinel
Și tot pe ala-l mina
Oile de le-nturna
Pînă oile-nturna
Lui legea i o făcea:
Ori tăiată, ori pușcată,
Ori prin sabie-aruncată.
— Voi dacă mi-ți omori,
Voi pe mine mă-ngropați
În jocuțul mieilor,
În strunguța oilor.
Pămînt pe mine nu puneți,
Numai glugulicea mea,
Fluierul după curea.
Și cînd vîntu' a sufla,
Fluierul meu m-a cînta,
Oile s-or înturna.
Cele oi mîndre, cornute
Mîndru m-or cînta pe munte;
Cele oi mîndre, bălăi,
Mîndru m-or cînta pe văi;
Cele oi mîndre, seine,
Mîndru m-or cînta pe mine.
A.C.F.C. Fond. B.

Reg. Cluj
Raion. Gherla
Com. Lujerdiu
Inf. Hosu Aurel
Culeg. Rusu Carol, mai 1961

20

COLO-N JOSU, MAI ÎN JOS

Colo-n jos, mai în jos
Hoi linu, linu, ler de-alin (refren):
Sînt nouă păcurărei
Cu nouă turme de oi.
Numai unu-i străinel
Și pe-ahăla l-o mînat
Să facă oile-n jos.
El oile le-o mînat,
Lui grea lege i-o picat:
Da' ori să-l puște, ori să-l taie,
Da' ho, ho, ho nu mă-mpușcați,
Da' numă' capu mi-l luați
Și trupul mi-l îngropați
Da' în strunguța oilor,
În jocuțu' mieilor.
Da' cite oi mîndre, cornute,
Toate m-or plînge pe munte;
Da' cite oi is ochișele
Toate m-or plînge cu jele;
Da' cite oi, cite bălaie
Să mă plîngă prin păraie.

A.C.F.C. Fond. B.

Reg. Mureș Autonomă Maghiară,
Raion. Reghin
Com. Mönor
Inf. Roiban Măriuca, 54 ani
Culeg. Oprea Florian, 1963

21

TREI PĂCŪRĂRASI PE MUNTE

Trei păcurărași pe munte
La turmă de oi cornute.
Cel mai mare-i voinic tare,
Celălaltu-i după el,
Cel mai mic îi străinel;
Străinel ca un inel.
Tot pe ăla mi-l mînară:
Să bată oile-n jos.
Pînă oile-și bătea
Mare lege ce-i făcea,
Mare lege tilhărească;
Ca pe el să-l potopească:
O' să-l puște, o' să-l taie,
Ori lui capul să-l iei.
— Pe mine nu mă-mpuscăți,
Numai capul mi-l luați.
Și pe mine mă-ngropați
În strunguța oilor,
În jocuțul mieilor,
S-aud lapte cioroind
Și pe băla rumegînd.
Pe mine lut mult nū puneți,
Numai draga gluga: mea
Și fluiera la curea!
Și cînd vîntul a sufla,
Fluiera a fluiera
Și pe mine m-or cînta
Dragile mele: bălăi
Mîndru mă cîntați pe văi.
Dragile mele cornute
Mîndru mă cîntați pe munte
Dragile mele seine
Mîndru mă cîntați pe mine.

Reg. Cluj
Raion. Huedin
Sat. Ciuleni
Culeg. Giurtin Constantin, martie 1957
(apud Haș Gheorghe, Contribuții la cunoașterea baladei populare „Miorița”, în Transilvania. Lucrare prezentată la Cercul științific studențesc de folclor în anul 1956/57).

22

SUS ÎN PLAIU' MUNȚILOR

Sus în plaiu' munților
Sîntu-și doi păcurărei
La o turmuță de oi.

Cel mai mare-i voinic tare,
Cel mai mic îi străinel,
Streinel ca și-un inel.
Și pe el că mi-l mînară
Să-și bată oile-n jos.
Pînă oile-și bătea
Lui grea lege ce-i făcea,
Lege mare hoherească
Ca pe el să-l potopească:
El din grai așa-și îngroape
Căci pe le să nu-l îngroape
Numa-n strunga oilor,
La fundu' găleților
S-aud lapte cioroind
Și oile beuînd.
Paște mielul și se culca,
Vine lupu' și-l apucă:
Cine ne-a plînge pe noi
Oile cele băloi.
Și-ați fi sinătoși și Doamne
Voi gazde și noi, Doămne.

Reg. Cluj
Com. Rogojel
Inf. Potra Ioan, 45 ani
Culeg. Dumitru Pop, 29 VI 1956

23

SUS ÎN PLAIU' MUNȚILOR

Sus în plaiu' munților
Este-o turmuță, de oi.
Sunt toți trei păcurărei:
Cel mai mare-i voinic tare,
Celălalt îi după el,
Cel mai mic îi mititel
Ca și-o lume de inel,
Și ce gînduri le venea-le
Ca pe le să mi-l omoare,
Ca pe el să mi-l îngroape
Nici în deal și nici în vale;
Numa-n strunga oilor,
Sub fundu' găleților,
S-aud lapte cioroind,
Oaia după miel zberînd.
Cine ne-a plînge pe noi?
Oile cele bălăi
Cine m-a plînge pe mine?
Oile cele săine.
Paște mielul și se culcă,
Vine lupu' și-l apucă:
A.C.F.C. 3749

Reg. Cluj
Raion. Huedin
Com. Valea Drăganului
Inf. Lungu Maria, 18 ani
Culeg. Botiș Augustin, 26 XI 1968

24

SUS ÎN PLAIUL MUNȚILOR.

Sus în plaiul munților
Sunt vreo trei păcurărei
La o turmuță de oi.
Cel mai mare-i voinic tare,
Celălalt îi după el,
Cel mai mic îi mititel
Ca o lume de inel.
Până oile-și păștea
Cei doi legea i-o făcea,
Grea lege și hoherească
Ca pe el să mi-l omoare
Și pe el să nu-l îngroape,
Nici în deal și nici în vale,
Numa-n strunga oilor
Sub fundu' găleților,
S-aud lapte cioroind,
Cizme roșii tropotind,
Oaie după miel zbirînd
Paște mielul și se culcă,
Vine lupul și-l minîcă.
Cine m-o plînge pe mine?
Oile cele săine.
Cine ne-a plînge pe noi?
Gile cele bălăi.
A.C.F.C. 3761

Reg. Cluj
Raion. Huedin
Com. Valea Drăganului
Inf. Onuț Istină, 19 ani
Culeg. Curticăpean Petru și
Santa Aurel XI 1961

25.

COLINDĂ OII

Sus în plaiu' muntților
Bună ziua a lui Crăciun (refren)
Sînt tustrei păcurărei
La o turmuță de oi.
Cel mai mare vornitori,
Al doilea după el,
A treilea mititel
Ca și-o lună de inel.
Până oile-și păștea-le
Lor grea lege le făcea-le,
Ca pe ei să mi-i omoare,
Și pe ei să nu-i îngroape,
Nici în deal și nici în vale,
Numa-n strunga oilor,
Su' fundu găleților.
S-auzi lapte cioroind,
Oaia după miel zbirînd.
Paște mielul și se culcă,
Vine lupul și-l apucă.
Cine ne-a plînge pe noi?

Oile cele bălăi.
De-ai fi gazdă sănătoasă,
Să plătești colinda noastră.
A.C.F.C. 3764

Reg. Cluj
Raion. Huedin
Com. Valea Drăganului
Inf. Giurgiuman Petru, 63 ani
Culeg. Purcaru Maria, Florea Const.,
Bartoș Sanda, 26 XI 1961

26

CORINDA OII

Sus în plaiu' muntților
Dimineața lui Crăciun (refren)
Sîntu-și trei păcurărei
La o turmuță de oi.
Cel mai mare, voinic tare,
Celălaltu-i după el
Și-al treilea-i mititel
Ca și-o lume de inel.
Până oile-și păștea-le,
Grea lege ce le făcea-le
Grea lege și hoherească
Ca pe ei să mi-i omoare.
Iară ei își cuvîntară,
Ca pe ei să nu-i îngroape,
Nici în deal și nici în vale,
Numa-n strunga oilor,
Su' fundu găleților.
S-aud lapte cioroind,
Oaie după miel zbirînd.
Paște mielul și se culcă,
Vine lupul și-l apucă.
Cine ne-a plînge pe noi?
Oile cele bălăi.
Cine m-a plînge pe mine?
Oile cele săine.
A.C.F.C. 3895

Reg. Cluj
Raion. Huedin
Com. Valea Drăganului
Inf. Costea Ion, 52 ani
Culeg. Macavei Doina, 18 XI 1962

27

VARĂ PRIMĂVARĂ

Vară, primăvară
Vin voinici din țară,
Vin trei păcurari,
Cu trei turme mari.
Pe unu-l ajunge
Ceasu' cel de moarte
Care-i peste toate.
El din grai grăi:

— „Și voi, frații mei
 Mîndri, mititei,
 Dac-oi muri eu
 Voi să mă-ngropați
 În strunga oilor,
 În jocu' mieilor.
 Cruce să mi-o puneți
 Lancea mea cea bună,
 Și-n vîrfu' aceea
 Să-mi puneți fluiera;
 Vîntu' va sufla
 Fluiera a zice,
 Oile or plînge.
 Și voi, frații mei,
 Dacă-ți merge-acasă,
 Mama v-a-ntreba
 Că eu viu ori ba.
 Spuneți la mama,
 La mama bătrînă,
 Că eu am rămas
 Colo-n vîrf de munte,
 Și că eu-oi veni
 Cînd frunz-a-nfrunzi,
 Și eu-oi înturna
 Cînd frunz-a pica.

Reg. Cluj
 Raion. Huedin
 Com. Mînăstireni
 Inf. Coldea Maria, 68 ani
 Culeg. Văsarul Florica, 1961
 (Monografia folclorică a comunei
 Mînăstireni. Teză de Stat, 1961,
 p. 150).

28

TREI PĂCURĂREI

Trei păcurărei
 Lini, lini, lei (refren)
 Trei turme de oi.
 Ei se voroveau
 Că ei or lua
 O fată de-mpărat.
 Cel mai mic zicea
 Că „eu oi lua”.
 — Tu de i lua,
 Noi te-om împușca.
 — De mi-ți împușca,
 Aici mi-ți îngropa.
 Fluieru' cel drag
 Mi-l puneți de steag,
 Bota mea cea luce
 Mi-o puneți de cruce.

Reg. Cluj
 Raion. Huedin
 Com. Măguri
 Inf. Dodea Maria, 25 ani
 Culeg. Dumitru Pop, 28 VII 1958

29

SUS ÎN VÎRFUL MUNTELUI

Sus în vîrful muntelui
 Sînt tustrei păcurărei
 Și toți trei sînt verișei.
 Pe cel mai mic l-au minat
 Oile de le-o-nturnat,
 Lui de lege ce i-o dat?
 Ori să-l puște, ori să-l taie.
 — Pe mine nu mă pușcați
 Ori de viu mă îngropați
 În strunguța mieilor.
 Și drag fluierașul meu
 Să-l puneți la capul meu.
 Cînd vîntul a sufla
 Fluierul a fluiera
 Și mieluții or juca.
 Tucuvă ce oi săine
 Mîndru mi-ți plînge pe mine.
 Tucuvă ce oi bălăi,
 Mîndru plînge-mi-ți prin văi.
 A.C.F.C. 1892

Reg. Cluj
 Orașul Cluj, cartierul Mănăstur
 Inf. Vinas Ana, 58 ani
 Culeg. Dăncilă Gh., 22 II 1960

30

AUDE-S-AUDE

Aude-s-aude
 Într-un vîrf de munte
 Trei păcurărași.
 Doi se țin că-s frați.
 Unu-i mititel
 Și mai frumușel.
 Pe-acolea trecea
 Fată de maior
 Cu păr gălbior.
 Așa s-a sfătuit
 Pe el să-l omoare.
 Care ți mai drag?
 — Cel mai mititel
 Că-i mai frumușel.
 — Nu mă omoriți
 Că eu v-oi da
 Fluiericea mea.
 — Nouă nu ne trebe
 Că și noi avem
 Fluier ca și-a tău.
 — Nu mă omoriți
 Că eu v-oi da
 Turmulita mea.
 Nouă nu ne trebe,
 Că și noi avem
 Turmă ca a ta.
 Omoriți-mă și mă-ngropați

La staul de oi,
În dîmbuț de miei
Cele oi săine
M-or plînge pe mine.
Cele bălăi
M-or plînge pe văi.
A.C.F.C. 1893

Reg. Cluj
Orașul Cluj, cartierul Mănăștur
Inf. Mărgineanu Ana, 48 ani
Culeg. Gozaru M., 6 XII 1959

31

SU' DUMBRAVA MUNTELUI

Su' dumbrava muntelui
Pascu-mi și-o turmă de oi
Și cu trei păcurărei.
Hăl mai mare-n jos spre mare,
Hăl mai mic îi streinel,
Streinel ca și-un inel.
Ei tot pe el îl minară
Să deie oile la vale.
Ei oile le dădură
Da' lui grea lege-i făcură:
O' să-l puște, o' să-l taie.
— Nu mă-npușcați, nu mă tăiați,
Fără capu' mi-l luați,
Și-acolo mi-l îngropați,
În strunguța oilor,
În fundu' găleților.
Și fluieru' meu hăl drag
Să mi-l îngropați la cap.
Vîntu' cînd a trăgăna
În fluieru' meu a da
Și pe mine m-a cînta.
Cîte oi bile-ncornate
Toate m-or cînta la moarte.
Cîte oi mindre săine
Toate-or plînge după mine.

Reg. Cluj
Raion. Aiud
Com. Izvoarele
Inf. Ursa Paraschiva, 54 ani
Culeg. Dumitru Pop, 4 VIII 1957

32

PE MUNȚII CEI MARI

Pe munții cei mari
Merg trei păcurari.
Doi is frățiori,
Unu-i strin cu ei.
Frații vorovesc
Și se sfătuiesc
Pe strin să-l omoare.
Strinul auzea
Și frumos întreba:

— Voi ortacii mei
De m-ați omori
Voi să mă-îngropați
În mijloc la stîină
La fagul cel mare,
La mijloc de cale.
Fluierița mare
La cap să mi-o puneți.
Cînd vîntu' va bate
Fluierița o zice,
Oile s-or strînge,
După mine or plînge.
Cine le-o vedea
Frumos le-o întreba:
„De ce plîngeți, voi oi?
— Noi ne plîngem
C-am avut un păcurărel,
Tînăr, frumușel
Și-a rămas 'napoi
Tot vînzînd la oi.
La aripa șubii,
La lumina lunii.
A.C.F.C. Fond. B.

Reg. Hunedoara
Raion. Brad
Com. Tomești, sat. Steia
Inf. Florea Nichifor
Culeg. Corpadea Eliza, 15 III 1961

33

PE CEL PLAI DE MUNTE

Pe cel plai de munte
Merg oile-n frunte.
Dar 'naintea lor
Cine mi-și mergea?
O fată de maier,
Cu cel drag de baier.
Dar la urma lor
Cine mi-și mergea?
Nouă ciobănei,
Frățiori de-ai ei.
Ei se vorovea,
Se voșcoluia (înțelegeau)
Pe ea să mi-o-ntrebe:
„Tu, fată de maier,
Cu cel drag de baier,
După care-i merge?”
— Eu mi-oi merge, merge
După cel mai mic,
Din zile mai mic,
Din trup mai voinic.
Ei se vorovea,
Se voșcoluia,
Pe el să-l omoare
Joi, apus de soare.
Dar undi să-l îngroape?
Din cel fund de vale,

De lături de cale.
 Mica miorică,
 Schioapă se făcea
 Și-n urmă ȳdea [rămínea]
 Și lui îi spunea:
 „Stăpíniorul meu,
 Frățiiorii tăi
 Ei s-or vorovít,
 S-or voșcoluit,
 Pe tin' să te-omoare
 Jói, apus de soare,
 La cîmp cu mohoare.
 Și să mi te-ngroape,
 Din ceș'fund de vale,
 De lături de cale“.
 El atunci o zis:
 El atunci o zis:
 „Frățiiorii mei,
 De mi-ți omorí,
 Să nu mă-ngropați
 Din ceș'fund de vale;
 Ci să mă-ngropați,
 În vírful muntelui,
 Strunga oilor,
 Jocul mieilor;
 Cam în dosul stîinii,
 Ca să-mi aud cîinii.
 Fluiericea mea
 Să mi-o rădicați ;
 Într-un vírf de brad.
 Vîntul aburea,
 Fluiera zicea,
 Oile pornea;
 Hăle lăi la văi
 Și hăle cornute
 Sus la vírf de munte;
 Hăle ochișele
 Tot la mărghinele;
 Și hăle cam șchioape
 Pe hăle vírtoape,
 Unde iarba crește
 În șase se-mpletește,
 În cinci se despletește,
 Întreagă putrezește.

A.C.F.C. Fond. B.
 Reg. Hunedoara
 Raion. Hațeg
 Com. Ríu Alb, sat. Coroești
 Inf. Bora Gavril, 62 ani
 Culeg. Nae Constantin, 3 I 1963

34

PE RĂZOR DE VIE

Pe răzor de vie
 Este-un pom rotund
 La frunză-i cam lat,
 D-umbra-i minunată.
 La d-umbruța lui
 Cine că mi-și ședea?

D-o trei păcurari.
 Ei se legíuiiau
 Și se sfătúiau,
 Pe care din ei
 Îl vor omorí?
 Pe ceala mai mic,
 Că-i cel mai voinic.
 El așa-și grăia-le:
 „Voi, frăților mei,
 De mi-ți omorí,
 La cap ími puneți
 Fluierușca mea.
 Vîntu-o d-abura,
 Fluier fluiera,
 Și-audă maica.
 Maica v-a-ntreba:
 — Unde-i cel mai mic,
 Care-i mai voinic?
 Voi spuneți așa:
 „C-am rămas 'napoi,
 C-o turmă de oi,
 Cu știomplea'napoi.

Reg. Crișana
 Raion. Salonta
 Com. Girișul Negru
 Culeg. Haș Gheorghe, 1956 (*Contribuții la cunoașterea baladei populare „Miorița” în Transilvania. Lucrare prezentată la Cercul științific studentesc de folclor în anul 1956/57*).

35

PE RĂZOR DE VIE

Pe răzor de vie
 Este-un pom rotund,
 La frunză-i mărunt,
 La d-umbruța lui
 Cine se d-umbrea?
 Doi-trei păcurari.
 Ei se legíuiesc
 Și se sfătúiesc
 Pe care și-l d-omoare?
 Pe ăla mai mic,
 Ala[[t]t mai voinic.
 El din grai grăia:
 „Hei! dragi frații mei
 De mi-ți d-omorí
 Să mă dă-ngropați
 În stîna oilor.
 La cap ími puneți
 Fluierașul meu.
 Când vîntu-a sufla
 Fluier fluiera-va
 Oile-or zbura
 Și mama v-a-ntreba
 „Da'unde-i frate-vost?
 Unde-i cel mai mic,
 C-ala-i mai voinic?
 Voi spuneți așa,

C-o rămas 'napoi
 C-o turmă de oi,
 Cu schioape-napoi.
 A.C.F.C. Fond. B
 Reg. Crișana
 Raion. Salonta
 Com. Talpoș
 Inf. Vidican Ștefan zis „Zmăcu”
 36 ani
 Culeg. Smaiovits Maria, 1963

36

COLO, COLO DUPĂ DEAL

Colo, colo după deal
 Sînt vreo opt păcurărei;
 Cu vreo opt turme de oi.
 Numai unu-i streinel,
 Tot pe ăla l-o minat
 Să bată oile-n jos.
 Pin-oile le-o bătut

Lui grea lege i-o făcut:
 Ori să-l puște, ori să-l taie,
 — Nu mă pușcați, nu mă bâteți,
 Numai capul mi-l luați.
 Și pe mine mă-ngropați
 În turîștea oilor
 Și-n jocuțul mieilor.
 Pe mine pămînt să nu puneti;
 Numai dragă gluga mea,
 Fluierîța la cureaua.
 Și cînd vîntu-a vijăi,
 Fluierîța m-a hori;
 Și cînd vîntu-a trăgăna,
 Fluierîța m-a cînta.

A.C.F.C. Fond. E

Reg. Mureș-Autonomă Maghiară
 Raion. Luduș
 Com. Birza
 Inf. Olaru Elena, 54 ani
 Culeg. Susa Gheorghie, 20 VI 1959

● În anul universitar 1963/64, a fost numit la Facultatea noastră, în calitate de lector de limba și literatură franceză, domnul Alain Henri, absolvent al Școlii Normale Superioare și agregat în științe, de la Universitatea din Grenoble. Dumnealui a ținut un curs special despre dezvoltarea romanului francez în secolul al XIX-lea. Dl. Henri și-a reluat activitatea și în anul universitar 1964/65.

● În anul universitar 1963/64, conf. Dumitru Pop a funcționat ca lector de limba și literatură română la Universitatea din Montpellier (Franța).

● La împlinirea unui deceniu de la moartea lui Emil Isac, în luna aprilie 1964 s-a organizat la Facultatea noastră un simpozion la care au luat cuvântul prof. Elemér Jancsó: *Emil Isac și poezia maghiară modernă* și lector Leon Bacosky: *Emil Isac și critica literară românească*. Au urmat recitări din lirica poetului.

● În colaborare cu Facultatea de istorie-filozofie, lectoratul de limba italiană a organizat un simpozion de poezie italiană, cu referate și recitări susținute de studenții ai celor două facultăți.

● Festivitățile Shakespeare din 1964 s-au bucurat și la Facultatea noastră de o largă participare. Ele au început cu un simpozion shakesperian, la care au conferențiat conf. Mihail Bogdan și asist. Cornel Căpușan, urmând un recital din *Sonete*, în original și în traducere românească. A urmat — sub auspiciile Facultății și a Bibliotecii centrale universitare — o manifestare similară. După un cuvânt de deschidere al prof. Mihail Bogdan, a vorbit despre semnificația *Sonetelor* studenta Maria Pîrlog, anul IV engleză. În luna iunie, la Casa de cultură a

ștudenților, în fața unui numeros public, echipa de teatru a Facultății de filologie în colaborare cu echipa de recitatori, a dat un spectacol memorial Shakespeare, compus din „Sonete”, monoloage celebre și o versiune prescurtată a comediei „Visul unei nopți de vară”.

● În cadrul schimburilor dintre Universitatea din Bologna și Universitatea clujeană, în luna aprilie 1964 au conferențiat la Cluj profesorii Stefano Botari (istoria artelor) și Luigi Heilmann (glotologie); cel dintâi a vorbit despre *Michelangelo*, conferință urmată de *Influențe arabe în arta Italiei meridionale*, iar profesorul Heilmann, despre *Problema limbii literare italiene și Tendințe în lingvistica italiană actuală*.

● În luna mai, la invitația conducerii Facultății de filologie, scriitorul brașovean Aurel P. Bănuț a conferențiat în fața unui numeros auditoriu despre întemeierea *Lucafărului* (Budapesta, 1902). A. P. Bănuț este singurul în viață dintre fondatorii cunoscutei reviste ardeleni.

● La sesiunea pe țară a Societății de filologie clasică din R.P.R. (Cluj, mai 1964), conf. Tiberiu Weiss a prezentat referatul *Considerații asupra democratismului lui Empedocles*.

● La sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Universitatea „Babeș—Bolyai” din Cluj (13—14 iunie 1964), la secția de lingvistică și secția de literatură, s-au prezentat 16 comunicări, dintre care cităm: acad. Emil Petrovici: *Modelul sirbo-croat al sistemului fonologic istro-român*; prof. Dr. D. Macrea, *Țițu Maiorescu și problemele limbii literare*; prof. Dr. Iuliu Mărton, *Cu privire la corelația dintre accent și durata vocalelor în împrumuturile românești ale graiului ceargău din Moldova*; prof. Dr. Henri Ja-

cquier: *Elementele noțiunii de atmosferă*; prof. Dr. Iosif Pervain: *Din istoria teatrului românesc în Transilvania*; conf. Dr. Mihail Bogdan: *Unele aspecte ale literaturii proletare engleze*; conf. Ioan Pătruț: *Despre sistemul fonologic al limbii române*; asist. M. Homorodean: *Cu privire la culegerea pe teren a numelor topice*.

● La conferința națională de lingvistică din 18—21 iunie, ținută la Cluj sub auspiciile Institutului de lingvistică și ale Institutului de calcul, prof. B. Kelemen a prezentat comunicarea *Importanța studierii elementelor relaționare la stabilirea caracteristicilor stilurilor limbii*, iar conf. Romulus Todoran a vorbit despre: *Contribuții la studiul dialectului aromân*.

● În luna iunie 1964, cu prilejul sărbătorii în întreaga țară a lui Eminescu, la 75 de ani de la moartea marelui poet, Facultatea noastră a organizat un recital din opera eminesciană, dat de echipa de recitatori a Facultății, în original și în diverse tălmăciri (franceză, italiană, germană, rusă maghiară, engleză, latină). Au conferențiat: prof. Dr. Liviu Rusu despre *Optimismul lui Eminescu* și conf. Mircea Zăciu despre *Eminescu în conștiința contemporanilor săi*. În aceeași lună, la Casa universitarilor, conf. Gavril Scridon a vorbit despre *Poezia lui M. Eminescu*, deschizând un recital dat de Teatrul Național din Cluj.

● În cadrul ciclului de conferințe organizate de Clubul Casei universitarilor, o serie de cadre didactice de la Facultatea noastră au dezvoltat teme legate de specialitatea lor; astfel, prof. Dr. Henri Jacquier: *Jean Paul Sartre*; conf. I. Rațcoveanu: *E. A. Poe*; conf. Mircea Zăciu: *Tudor Argezi* și lector Șt. Bitan: *Poezia celor două Americi*. Majoritatea acestor conferințe au fost urmate de recitaluri de poezie susținute de echipa de recitatori a Facultății.

● Universitatea populară din Cluj s-a bucurat de sprijinul a numeroase cadre didactice de la Facultatea noastră. În 1964 au conferențiat aici prof. Dr. H. Jacquier, prof. Dr. L. Rusu, conf. Gh. Szabó, lectorii I. Pulbere, Șt. Bitan, L. Grămadă, L. Hodorog ș. a.

● La cursurile de vară de limba, literatură și cultură a poporului român (Sinaia 1964) au ținut și în acest an, lecții următorii membri ai corpului didactic de la Facultatea de filologie din Cluj: acad. Emil Petrovici: *Locul elementului slav în lexiconul limbii române*; conf. R. Todoran

(în colaborare cu prof. B. Cazacu de la Universitatea din București); *Repartizarea dialectală a lexicului dacoroman*; conf. Mircea Zăciu: *Nuvela în literatura română*.

● Lectorul C. Săteanu, precum și asistentii Ileana Georgescu și Dezideriu Kozma, au participat la cursurile de vară de la Universitatea din Debrețin (R. P. Ungară).

● În lunile august-septembrie 1964, asistenta Viorica Lascu a luat parte la cursurile de vară de limba italiană, organizate la Siena (Italia).

● Cu prilejul marii sărbători a poporului român, douăzeci de ani de la Eliberarea României de sub jugul fascist, o serie de oameni de știință și profesori universitari au fost distinși cu diferite titluri. Printre aceștia, de la Facultatea noastră, acad. prof. E. Petrovici i s-a conferit titlul de „Om de știință emerit”, iar profesorilor Dr. D. Macrea și Dr. Elemer Jancsó, titlul de „profesor emerit”.

● Prof. Dr. Liviu Rusu de la Catedra de literatură universală a participat între 31 august și 6 septembrie 1964, ca delegat al Academiei R.P.R., la Congresul internațional de literatură comparată organizat la Fribourg (Elveția), unde a prezentat — în cadrul secției „Influențe literare” — comunicarea *Eminescu și Schopenhauer*.

● Acad. emu Petrovici a participat la Simpozionul Vuk Stefanović Karadžić, care a avut loc între 14—20 septembrie 1964 la Belgrad, cu prilejul centenarului morții marelui învățat sîrb. Șeful Catedrei de limba rusă și slavistică de la Universitatea clujeană a prezentat o comunicare.

● Între 28—29 septembrie, la Veneția, Ministerul Instrucțiunii Publice din Italia, în colaborare cu Comisia națională italiană UNESCO, cu Seminarul de limba și literatură română al Universității din Roma și cu Fundația „Giorgio Cini” au organizat o „masă rotundă” Eminescu, la care au participat cercetători ai operei eminesciene din diverse centre de cultură ale lumii. Din delegația română, condusă de acad. Al. Rosetti, a făcut parte și conf. Mircea Zăciu, decanul Facultății de filologie.

● A apărut primul volum al tratatului de *Istoria literaturii române* (Editura Academiei R.P.R.) la care au colaborat, de la Facultatea noastră, prof. Dr. I. Pervain (redactor responsabil adjunct al volumului), conf. D. Pop și asist. Georgeta Antonescu.

● La 1 octombrie 1964 și-a început activitatea la Facultatea de filologie, în calitate de lector de limba și literatura engleză (americană) domnul James Augerot de la Universitatea din Seattle (statul Washington).

● În ziua de 9 octombrie 1964, Catedra de literatura rusă și sovietică a avut în mijlocul ei pe criticul și publicistul sovietic V. Pankov. S-au purtat discuții pe tema literaturii sovietice actuale.

● La conferința națională de lingvistică (București, 7—13 octombrie 1964), Facultatea noastră a fost reprezentată de acad. Emil Petrovici, care a prezentat comunicarea *Probleme de dialectologie românească*, prof. Dr. D. Macrea: *Atlasele lingvistice pe regiuni* și conf. I. Pătruț: *Contribuții la studiul structurii morfologice a limbii române*.

● La sesiunea științifică jubiliară a Universității din București, cu prilejul centenarului acestui important institut de învățământ superior, Facultatea noastră a fost reprezentată prin câteva cadre didactice care au prezentat următoarele comunicări: acad. E. Petrovici: *Toponimice sud-slave occidentale în Oltenia*, conf. I. Pătruț: *Despre structura morfologică și fonologică a limbii române*; prof. Dr. D. Macrea: *Contribuția Universității din București la dezvoltarea lingvisticii române*; conf. Eugen Cîmpeanu: *Stilistica adverbului*; prof. Dr. Henri Jacquier: *Versuri libere în poezia română contemporană*; prof. Dr. Iosif Pervain: *Zaharie Caracalechi, Biblioteca românească 1821*, și conf. D. Pop: *Ovid Densusianu folclorist*.

● În zilele de 21 și 22 octombrie 1964, în prezența conducerii Universității, profesorul Mario Pensa, de la Universitatea din Bologna, a ținut în fața corpului didactic și a studenților de la Facultatea de filologie două conferințe: *Nostalgia germanica per l'Italia și Dante e il suo tempo*.

● În ziua de 30 octombrie 1964, prof. A. Jaffe de la Universitatea de stat din Michigan a conferențiat despre William Faulkner, în fața cadrelor didactice și a studenților Secției de engleză a Facultății noastre.

● La 1 noiembrie 1964, în sala de spectacole a Casei de cultură a studenților,

cercul dramatic al Facultății de filologie, sub conducerea artistică a lectorului Sever Trifu de la Catedra de filologie germanică și a bibliotecarului șef D. Șt. Petruțiu, a prezentat *Visul unei nopți de vară* de W. Shakespeare. Spectacolul a pus bazele unei tradiții în mișcarea teatrală universitară, aceea a unei reprezentații la începutul fiecărui an universitar, oferită de studenții anilor IV-V pentru colegii lor din anul I. Dăm mai jos afișul spectacolului :

Die prima mensis Novembris
anno millesimo
noncentesimo sexagesimo quarto
hora vigesima
(1 XI 1964)
SUB AUSPICIS
ALMAE MATRIS NAPOCENSIS
RECTORIS
MAGNIFICI
SOLLEMNIA
„BALLICORUM“
Facultatis Philologicae
LUDUS THEATRALIS
PER STUDIOSES HISTRIONES
EJUSDEM FACULTATIS
in scaenam inducetur

● În luna noiembrie 1964, profesorul coreean An Ham Guan, decanul Facultății de filologie a Universității „Kim Ir Sen” din Phenian, a făcut o vizită la Facultatea noastră, însoțit de Kim Bon In, de la Ambasada R. P. D. Coreene din București.

● Dr. Martin Draeger (R.D.G.), lector de literatura germană la Facultatea de filologie din Cluj, a ținut în 1964 conferințele „Aspecte din revoluția culturală în R.D.G.” și „Studiul istoriei literare în R.D.G.”, în fața studenților și a cadrelor didactice de la Secția de germană.

● La 6. XI. 1964 Facultatea noastră a comemorat 150 de ani de la nașterea marelui poet rus Lermontov. A conferențiat lector Adrian Ghijitchi de la Catedra de literatură rusă și sovietică, despre „Pesimismul lermontovian”. Studenții au oferit apoi un recital din opera poetului.

● În luna decembrie 1964 s-au organizat la Facultatea noastră simpoziioane comemorative închinat lui Ion Creangă. I. Madách și Dimitrie Anghel.

